

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ: ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
Π.Μ.Σ.: ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Γ. ΠΡΟΔΡΟΜΙΤΗΣ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: Η Κοινωνία των πολιτών και η δυναμική των κοινωνικών κινημάτων. Ανάλυση των τάσεων και προοπτικών του σύγχρονου καταναλωτικού κινήματος.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΕΛΕΝΗ ΜΠΑΡΛΑ (0604M025)

ΙΟΥΝΙΟΣ 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	6
Εισαγωγή.....	7
1. Ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών	
α. Ιστορική αναδρομή: Οι αρχές της έννοιας της κοινωνίας των πολιτών.....	9
β. Η έννοια της κοινωνίας των πολιτών.....	13
γ. Κράτος και κοινωνία των πολιτών.....	15
δ. Σχέσεις με κράτος και αγορά.....	17
ε. Κοινωνία των πολιτών και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις.....	18
ζ. Το δίκτυο των ελληνικών μη κυβερνητικών οργανώσεων και κοινωνίας των πολιτών.....	19
στ. Μη κυβερνητικές οργανώσεις και κράτος.....	20
2. Πολιτικά Κόμματα	
α. Πολιτικά κόμματα και έλλειμμα αντιπροσώπευσης.....	24
3. Ομάδες Πίεσης	
α. Ομάδες Πίεσης: Βασικά χαρακτηριστικά.....	32
β. Οργανωτικά στοιχεία.....	33
γ. 1) Η οργάνωση των ομάδων συμφερόντων.	
Α) Οι Θεσμικές ομάδες.....	36
Β) Οι συνεργατικές ομάδες.....	37
γ. 2) Η κυριαρχία των μεγάλων ομάδων	
Α) Οι εργοδοτικές οργανώσεις.....	39
Β) Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις.....	40
1. Η πολιτική δύναμη των εργατικών συνδικάτων.....	45
Γ) Οι αγροτικές οργανώσεις.....	46
4. Κοινωνικά Κινήματα	
α. Βασικά χαρακτηριστικά.....	49
β. Θεωρίες για τα κοινωνικά κινήματα.....	52
γ. Η γένεση των 'νέων' κοινωνικών κινήματων.....	57
δ. Η πολιτική εξέλιξη των κοινωνικών κινήματων.....	59
ε. Η μετά-μοντέρνα θεώρηση των 'νέων' κοινωνικών κινήματων.....	64

ζ. Η ταξική διάσταση των 'νέων' κοινωνικών κινήματων.....	73
στ. Το Καταναλωτικό Κίνημα (κινηματική δυναμική και εμπειρικά δεδομένα).....	76

ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΜΠΕΙΡΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

1) ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	89
2) ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ.....	91
3) ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-ΠΗΓΕΣ.....	91
4) ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ.....	94
5) ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ..	109
6) ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	133
7) ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	147

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τον τελευταίο καιρό γίνεται συνεχώς λόγος για την αδυναμία του πολιτικού συστήματος και κατ' επέκταση των πολιτικών να ανταποκριθούν στα αιτήματα των πολιτών. Οι πολίτες απαιτούν και διεκδικούν δυναμικά δικαιώματα τα οποία είτε δεν υφίστανται είτε υφίστανται αλλά θίγονται από κυβερνητικές πολιτικές. Τέτοια παραδείγματα είναι τα ασφαλιστικά δικαιώματα, η περιβαντολλογική ρύπανση, τα δικαιώματα ευπαθών ομάδων του πληθυσμού και άλλα που θα αναλύσουμε στην παρούσα εργασία. Ομάδες πίεσης, μη κυβερνητικές οργανώσεις καθώς και ολόκληρα κοινωνικά κινήματα δημιουργούνται ακριβώς στη βάση της διεκδίκησης δικαιωμάτων και συμφερόντων. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι μέσα από μία διεξοδική ανάλυση των πολιτικών κομμάτων(η αδυναμία των οποίων να εκφράσουν τους πολίτες οδήγησε στην απομάκρυνση των πολιτών από τους κόλπους τους), των ομάδων πίεσης, των συνδικάτων και των νέων κοινωνικών κινημάτων, να δώσει μια εικόνα του σύγχρονου πολιτικού συστήματος και να εξετάσει την δυναμική των αλλαγών που λαβαίνουν χώρα στους κόλπους του. Το ερώτημα που τίθεται είναι εάν και κατά πόσο οι νέες αυτές μορφές δράσης έχουν τη δυνατότητα και μπορούν να αποτελέσουν ισότιμους συνομιλητές της πολιτικής και κατ' επέκταση της κρατικής εξουσίας. Παίρνοντας σαν παράδειγμα το κίνημα των καταναλωτών θα αναδείξουμε τον ρόλο του και την θέση του στην ελληνική κοινωνία. Χρησιμοποιώντας τα στοιχεία επίσημων φορέων και καταναλωτικών οργανώσεων, μέσα από μία δευτερογενή συγκριτική ανάλυση, θα προσπαθήσουμε να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα για την ισχύ και τη δύναμη του καταναλωτικού κινήματος απέναντι σε εταιρείες και δημόσιες επιχειρήσεις.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σήμερα όλο και περισσότεροι αναφέρονται στην έννοια της κοινωνίας των πολιτών. Στον ευρωπαϊκό χώρο η συζήτηση έχει αρχίσει εδώ και καιρό. Στη χώρα μας, έστω και καθυστερημένα η έννοια της κοινωνίας των πολιτών αποτελεί πολιτικό ζητούμενο. Τμήματα πολιτικών σχηματισμών με πιο ανοιχτό πνεύμα μιλάνε για τα κόμματα νέου τύπου κι άλλες παρόμοιες εκδοχές. Ομάδες πίεσης, μη κυβερνητικές οργανώσεις, νέα κοινωνικά κινήματα δραστηριοποιούνται σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο και διεκδικούν σθεναρά τον ρόλο τους στο πολιτικό σύστημα. Όλα αυτά αποτελούν τομή με τον τρόπο που παραδοσιακά οργανώναμε τη δράση μας.

Η ανάπτυξη της έννοιας «κοινωνία των πολιτών» είναι αποτέλεσμα της κρίσης των παραδοσιακών κομμάτων. Ορισμένα αίτια, ιδιαίτερα σημαντικά, τα οποία οδήγησαν σε αυτή την κρίση είναι τα ακόλουθα. Αρχικά στα χρόνια της μεταπολίτευσης παρατηρούμε μια μεγέθυνση των πολιτικών κομμάτων. Όμως αυτή η μαζικοποίηση δεν συνοδεύτηκε από κάποια θεσμική αλλαγή στη δομή τους. Αντίθετα διατήρησαν την παραδοσιακή προδικτατορική δομή του κόμματος που χαρακτηριστικό της είχε τις πελατειακές σχέσεις, το ρουσφέτι κλπ. Μάλιστα όσο αυξανόταν αριθμητικά η δύναμή τους τόσο αυξάνονταν αυτά τα χαρακτηριστικά. Το δημοκρατικό έλλειμμα στη δομή τους εντεινόταν και από την ύπαρξη παρωχημένων οργανωτικών μορφών π.χ. ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός. Ουσιώδης λόγος επίσης υπήρξε η προτεραιότητα στο πολιτικό και κομματικό κόστος που απομάκρυνε από αυτά ένα πλήθος αξιόλογων ατόμων. Τέλος η κατάρρευση των μεγάλων ιδεολογιών αποτέλεσε και το κύκνειο άσμα του παραδοσιακού κόμματος. Στα παραπάνω αίτια που έχουν μια αρνητική απόχρωση μπορούμε να εντάξουμε άλλο ένα αίτιο με ένα χαρακτήρα θετικό. Ο φιλελευθερισμός της καθημερινής ζωής σήμερα κάνει προτιμότερη την ένταξη σε μια ομάδα πολιτών που οργανώνεται περισσότερο δημοκρατικά, στην οποία υπάρχουν χαλαρότερες σχέσεις πειθαρχίας, η δομή της δεν είναι κάθετη, όπως στα παραδοσιακά κόμματα, αλλά οριζόντια, ενώ παράλληλα λειτουργεί πιο πρωτότυπα ή και πιο αποτελεσματικά.

Η κοινωνία των πολιτών αποτελεί έναν αυτόνομο χώρο που αναπτύσσει τα ενδιαμέσα στρώματα ανάμεσα στο κράτος και την αγορά. Τίθεται όμως το ερώτημα αν τα επιχειρηματικά lobbies, τα pressure groups του εξωτερικού και άλλες τέτοιες ομάδες είναι μέρος της κοινωνίας των πολιτών. Εάν οι πολίτες οργανώνονται ή και απευθύνονται

σε ομάδες για την προάσπιση των συμφερόντων τους. Και όταν απευθύνονται σε οργανώσεις ικανοποιούνται τα συμφέροντα τους ή οι οργανώσεις αυτές αποτελούν απλά ένα μέσο διοχέτευσης των παραπόνων χωρίς να έχουν ουσιαστικό ρόλο.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ: ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Η πρώτη φορά που γίνεται χρήση του όρου «κοινωνία των πολιτών» (civil society) είναι από τον Richard Hooker στο έργο του «Laws of the Ecclesiastical Community» το 1954. Ο όρος επίσης χρησιμοποιείται από τον Hobbes και τον Locke. Δεν έχει όμως τη σημασία που απέκτησε αργότερα και που έχει και σήμερα.

Οι απαρχές της έννοιας της κοινωνίας των πολιτών βρίσκονται στην ηθική φιλοσοφία που συνδέεται με τον Σκοτσέζικο Διαφωτισμό, του Francis Hutcheson, του Adam Smith και του Adam Ferguson. Ο τελευταίος, μάλιστα, έγραψε ένα δοκίμιο πάνω στην ιστορία της κοινωνίας πολιτών το 1767.

Όμως η ιδέα έχει αρχαιότερες ακόμα ρίζες που πάνε πίσω στις θεωρίες του φυσικού δικαίου του Giorills και του Pllfendorf, που έζησαν ένα αιώνα νωρίτερα, από τις οποίες είναι επηρεασμένος ο Σκοτσέζικος Διαφωτισμός.

Επιπλέον οι βασικές θεωρητικές αφετηρίες της έννοιας είναι: οι Κλασικές φιλελεύθερες προσεγγίσεις (Φέργκιουσον, Λοκ, Α. Σμιθ κτλ), η Εγκελιανή προσέγγιση, η μαρξιστική και Γκραμισιανή προσέγγιση και τέλος οι σύγχρονες προσεγγίσεις (Γκέλνερ, Μπόμπιο, Γκίντενς). (Della Porta & M. Diani, Social Movements – An Introduction Oxford: Blackwell, 1999)

Είναι γεγονός ότι η έννοια της κοινωνίας των πολιτών περιέχει μια μεγάλη 'πολυσημία' ως προς τα θεωρητικά πλαίσια, που χρησιμοποιούνται για την ερμηνεία της – π.χ., Hegel, Kant, Gramsci, Habermas, Walzer, Cohen, Arato, Gellner, Giddens, Keane, Edwards κ.ά. Ακόμη, η εννοιολογική της σύλληψη δείχνει μια επιλεκτική ευαισθησία ως προς τις συγκεκριμένες συνθήκες και τα χαρακτηριστικά του ιδιαίτερου πολιτικού συστήματος, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται – όπως είναι, για παράδειγμα, η 'αμερικάνικη εξαιρετικότητα' (Voss, Lipset) ή το ευρωπαϊκό 'κοινωνικό μοντέλο' (Esping-Andersen). Κι επιπλέον, η κοινωνία των πολιτών παίρνει διαφορετικό περιεχόμενο ανάλογα με τις συγκυρίες, στις οποίες συγκεκριμενοποιείται ιστορικά – με παραδείγματα, τουλάχιστον για τις τελευταίες δεκαετίες, την πτώση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, τους κοινωνικούς αγώνες για ελευθερίες, τα εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματα, την πολιτιότητα, τη μετανάστευση, την παγκοσμιοποίηση κ.λπ. (H.K. Anheier, *Nonprofit*

Organizations – Theory, Management, Policy , London: Routledge, 2005)

Παρόλα αυτά, σε γενικές γραμμές, θα συμφωνούσαν σχεδόν όλοι οι μελετητές της ότι ό,τι γίνεται στην κοινωνία των πολιτών εντοπίζεται στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ του κράτους και της αγοράς. Αυτό με την έννοια ότι η συμμετοχή στις δράσεις της κοινωνίας των πολιτών είναι πλήρως εκούσια κι απαλλαγμένη αφενός από το διοικητικό καταναγκασμό του κράτους κι αφετέρου από την κερδοσκοπική ορθολογικότητα της αγοράς. Ανάλογα, λοιπόν, με το πώς θα τη δούμε – σαν μια συνάθροιση κοινωνικών συλλογικοτήτων ή σαν μια υλοποίηση κοινωνικών σχέσεων; – μπορούμε να διακρίνουμε δυο σημαντικές διαστάσεις στην κοινωνία των πολιτών – μια οργανωτική και μια σχεσιακή.

Από τη μεριά της οργανωτικής διάστασης, η κοινωνία των πολιτών αποτελείται από διάφορες κοινωνικές ομάδες – είτε ομάδες πίεσης ή ομάδες διαμαρτυρίας ή και τα δυο – οι οποίες δρουν σ' αυτόν τον ενδιάμεσο χώρο, μεταξύ κράτους και αγοράς, πέρα από και εναντίον της λογικής του κρατικού καταναγκασμού ή του ωφελιμιστικού ντετερμινισμού.

Οι ομάδες πίεσης (ή συμφερόντων) της κοινωνίας των πολιτών – οι οποίες συχνά αναφέρονται και σαν 'τρίτος τομέας' – περιλαμβάνουν οργανισμούς και οργανώσεις, που δραστηριοποιούνται στους χώρους του πολιτισμού (μουσεία, ορχήστρες κ.ά.), της παιδείας (εκπαιδευτικά ιδρύματα, ερευνητικά κέντρα κ.ά.), της υγείας (νοσοκομεία, ιατρικά κέντρα κ.ά.), των κοινωνικών υπηρεσιών (ιδρύματα κοινωνικής πρόνοιας, ομάδες αυτο-βοήθειας κ.ά.), του περιβάλλοντος (διάφορες μη κυβερνητικές οργανώσεις), της υπεράσπισης των δικαιωμάτων, του συνδικαλισμού και των επαγγελματικών ενώσεων, της θρησκείας, της φιλανθρωπίας, του εθελοντισμού, του αθλητισμού, καθώς και σε διάφορα άλλα ιδρύματα.

Οι ομάδες διαμαρτυρίας – από τις μικρές αυθόρμητες ομάδες ως τα πιο οργανωτικά συνεκτικά κοινωνικά κινήματα – τυπικά χρησιμοποιούν είτε συμβατικές πολιτικές πρακτικές – όπως παρασκηνιακές δράσεις (lobbying), εκκλήσεις (petitioning), αποστολές επιστολών σε πολιτικούς, συμμετοχή σε δικαστικούς αγώνες, δημόσιες ακροάσεις, συμβουλευτικούς φορείς, δημόσιες διαβουλεύσεις, συνεντεύξεις τύπου κ.λπ. – ή μη συμβατικές μορφές συλλογικών δράσεων – όπως διαδηλώσεις, συγκεντρώσεις και πορείες σε δημόσιους χώρους, απεργίες, μποϊκοτάζ, καταλήψεις χώρων, αποκλεισμούς οδών και διάφορους άλλους τύπους άμεσης δράσης.(Della Porta & M. Diani,

Social Movements – An Introduction, Oxford: Blackwell, 1999).

Φυσικά, στην πράξη κι από οργανωτικής πλευράς, τα όρια μεταξύ πίεσης και διαμαρτυρίας ή μεταξύ συμβατικής και μη συμβατικής πολιτικής συνήθως είναι μάλλον συγκεχυμένα – πέρα από τη σύνδεσή τους με τις δομές των πολιτικών ευκαιριών και με το γενικότερο πολιτικό σύστημα, που καθιστούν το ζήτημα πολυπλοκότερο. Γι' αυτό, στις οργανωτικές υποδομές της κοινωνίας των πολιτών τυπικά επιστρατεύονται μεικτές μορφές συλλογικής δράσης. Σημασία όμως έχει να καταλάβουμε τη συμβολή των κινητοποιήσεων και των κοινωνικών κινημάτων για το χτίσιμο μιας 'υγιούς' κοινωνίας των πολιτών, που προάγει τις αξίες της ανεκτικότητας και της δικαιοσύνης, όπως έχουν τονίσει οι Jean L. Cohen και Andrew Arato. (Μ. Ψημίτης, *Εισαγωγή στα Σύγχρονα Κοινωνικά Κινήματα*, Αθήνα: Ατραπός-Περιβολάκι, 2006)

Από την άλλη μεριά, εκείνο που χαρακτηρίζει τη σχεσιακή διάσταση της κοινωνίας των πολιτών είναι η ικανότητά της να αυτο-οργανώνεται και να αυτο-διορθώνεται στηριγμένη στη δύναμη των κοινωνικών σχέσεων και των εταιρικών δεσμών, που αναπτύσσουν τα μέλη της μεταξύ τους, όταν εμπλέκονται σε κοινές οργανωτικές μορφές και σε κοινά ρεπερτόρια συλλογικής δράσης, σαν τα παραπάνω. Αυτή ακριβώς ήταν η διάσταση της κοινωνίας των πολιτών, που είχε καταγράψει ο Alexis de Tocqueville κατά την περιοδεία του στην Αμερική στα 1830. Και μέσα από τέτοιες δια-συμμετοχικές δράσεις, αναπτύσσονται οι σχέσεις εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας, οι οποίες δένουν τα άτομα μεταξύ τους και τελικά σφυρηλατούν τις νόρμες και τους κανόνες, που διέπουν τη συμπεριφορά τους. Με τον τρόπο αυτό, μπορεί να μετρηθεί ο βαθμός της κοινωνικής συνοχής μέσω της έννοιας του κοινωνικού κεφαλαίου (Bourdieu, Coleman, Putnam κ.ά.), το οποίο συναθροίζει, είτε σε ατομικό ή σε συλλογικό επίπεδο, το σύνολο των πραγματικών ή δυνητικών πόρων, που μπορούν να αντληθούν από τις κοινές συμμετοχές των μελών της κοινωνίας σε (τυπικές) οργανώσεις και σε (άτυπα) κοινωνικά δίκτυα. (J.L. Cohen & A. Arato, *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, MA: MIT Press, 1992)

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Η κοινωνία των πολιτών είναι ένας ενδιάμεσος χώρος ανάμεσα στο κράτος και τον πολίτη, ένα πλέγμα διαδράσεων ανάμεσα σε εθελοντικές οργανώσεις, όπως είναι οι εκκλησίες, οι λέσχες, οι σχολές, οι επαγγελματικές οργανώσεις κλπ. Η κοινωνία των πολιτών είναι αντιστήριγμα στην πολιτική κοινωνία δηλαδή στο κράτος, και συγχρόνως χώρος εκούσιας συμμετοχής σε ένα πολιτικό και κοινωνικό σύνολο. Το αντιστήριγμα αυτό που αποτελεί η κοινωνία των πολιτών παίζει ρόλο ανταγωνιστικό και συγχρόνως συμπληρωματικό ως προς την πολιτική κοινωνία. Από τη μια μεριά ο πολίτης στηρίζεται από την κοινωνία των πολιτών ως φορέας δικαιωμάτων έναντι του κράτους. Από την άλλη μεριά, η κοινωνία των πολιτών λειτουργεί επικουρικά ως προς το κράτος, εφόσον το τελευταίο εδράζεται στη συναίνεση, η οποία διαμορφώνεται μέσα από την κοινωνία των πολιτών.

Με την έννοια αυτή, η ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών αποτελεί μέτρο πολιτιστικής ανάπτυξης και δημοκρατικής επιδεκτικότητας ενός κοινωνικού συνόλου: όσο πιο ανεπτυγμένη είναι η κοινωνία των πολιτών, τόσο πιο άρτια λειτουργεί το δημοκρατικό πολίτευμα. Αυτό συμβαίνει διότι η συχνά μη ισόρροπη σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας πολιτών οφείλεται στην υπερτροφία του πρώτου εις βάρος της δεύτερης και όχι το αντίθετο.

Με την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων χρεοκόπησε αυτό το μοντέλο και η ιδεολογική κοινότητα της ανανεωτικής αν όχι δογματικής Αριστεράς αναγκάστηκε να αλλάξει γραμμή πλεύσης. Αντί να δείχνει αδιαφορία ή και εχθρότητα προς την έννοια της κοινωνίας των πολιτών, την υιοθέτησε ως σύνθημα. Για την ιδεολογική κοινότητα της Νέας Αριστεράς, η κοινωνία των πολιτών σήμερα αντιπροσωπεύει το σύνολο των ανεξάρτητων αυτοφυών ομάδων κοινωνικής αλληλεγγύης, καθώς και οικολογικά κινήματα ριζοσπαστικής έμπνευσης κλπ. (Α. Μακρυδημήτρης, *Κράτος και κοινωνία των πολιτών*, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, Αθήνα, 2002)

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Η έννοια της κοινωνίας των πολιτών βρίσκεται σήμερα στο κέντρο του προβληματισμού γύρω από τα κοινωνικά θέματα και σε θεωρητικό και σε πρακτικό επίπεδο. Και τούτο γιατί γίνεται όλο και πιο αντιληπτό ότι για τη λύση μιας σειράς θεωρητικών και πρακτικών προβλημάτων πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας θεσμικούς χώρους, των οποίων οι λογικές και αξίες είναι διαφορετικές και από αυτές του κράτους και από αυτές της αγοράς.

Όπως, όμως, όλες οι έννοιες-κλειδιά στις κοινωνικές επιστήμες, έτσι και αυτή της κοινωνίας των πολιτών (ΚΠ) είναι πολυσημική δηλαδή, παίρνει διαφορετικό εννοιολογικό περιεχόμενο ανάλογο με τις θεωρητικές διαμάχες ή τα θεωρητικά πλαίσια στο οποία εντάσσεται.

(α) Η Κοινωνία Πολιτών ως το αντίθετο του Κράτους: Ίσως ο πιο διαδεδομένος ορισμός της Κοινωνίας των Πολιτών είναι να την θεωρήσουμε ως το αντίθετο του κράτους. Αυτή τη χρήση του όρου, την οποία βρίσκουμε π. χ. συχνά στο έργο του Χέγκελ και του Μαρξ, δεν έχει μόνο το μειονέκτημα της ασάφειας (η ΚΠ μετατρέπεται σε μια χωρίς σύνορα κατηγορία που αναφέρεται σε ό,τι δεν είναι αντιφατικό). Οδηγεί επίσης σε ένα διχοτομικό μοντέλο κράτους-αγοράς μέσα στο οποίο κινούνται οι κύριες ιδεολογίες σήμερα: τόσο η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία, που επικεντρώνει αποκλειστικά το ενδιαφέρον της στους μηχανισμούς της αγοράς, όσο και η συμβατική σοσιαλδημοκρατική/ σοσιαλιστική ιδεολογία, που βλέπει το κράτος (ή ένα μείγμα κράτους-αγοράς) ως το μέσο επίλυσης όλων των υπαρχόντων κοινωνικών προβλημάτων.

(β) Η Κοινωνία των Πολιτών ως τα ενδιάμεσα στρώματα μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Ένας δεύτερος ορισμός που περιορίζει κάπως την ασάφεια του πρώτου είναι να δούμε την κοινωνία των πολιτών, στο πολιτικό κυρίως επίπεδο, ως ένα χώρο μεταξύ του κράτους και των πολιτών, των κυβερνώντων και των κυβερνωμένων.(J.L. Cohen & A. Arato, *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, MA: MIT Press, 1992)

Ο χώρος αυτός αποτελείται από «ενδιάμεσα στρώματα» ή οργανώσεις που και προστατεύουν τους πολίτες από τον κρατικό αυταρχισμό και, από την άλλη μεριά, προστατεύουν τις πολιτικές ηγεσίες από τις εκ των κάτω προερχόμενες λαϊκίστικες πιέσεις. Για τον Κορνχάουζερ, λόγου χάριν, σε

μια απόλυτα μαζικοποιημένη πολιτεία (δηλαδή, σε μια πολιτεία που δεν έχει ισχυρά «ενδιάμεσα στρώματα») οι μεν πολίτες δεν μπορούν να προστατευθούν από την κρατική χειραγώγηση, ενώ οι κυβερνώντες, από την άλλη μεριά, δεν έχουν τα μέσα να αντισταθούν σε καταστροφικές για την πολιτεία λαϊκίστικες πιέσεις. Για να κάνω το τελευταίο πιο συγκεκριμένο, ο τρόπος με τον οποίο οι πολιτικές ηγεσίες του τόπου μας υπέκυψαν σε λαϊκίστικες πιέσεις σε ό,τι αφορά το «σκοπιανό πρόβλημα» δείχνει μια αδύνατη Κοινωνία των Πολιτών.

Δείχνει την έλλειψη αυτόνομων «ενδιάμεσων στρωμάτων»
(γ) Ενδιάμεσοι χώροι μεταξύ κράτους και αγοράς. Προκειμένου να διαπιστώσουμε, συνεπώς, αν μια Κοινωνία Πολιτών είναι ισχυρή ή όχι, δεν αρκεί να λάβουμε υπόψη μας τη δύναμη των ενδιάμεσων στρωμάτων γενικά και αόριστα. Πρέπει επίσης να εξετάσουμε τις συγκεκριμένες σχέσεις ισχύος μεταξύ των συμφερόντων ομάδων που αποτελούν τα λεγόμενα «ενδιάμεσα στρώματα». Για να γίνει αυτή η εξέταση κατά θεωρητικά συγκροτημένο τρόπο πρέπει να ξεφύγουμε από την ανάλυση του πολιτικού χώρου μόνο. Έτσι οι πιο πρόσφατες θεωρίες γύρω από την Κοινωνία Πολιτών και τις συνθήκες ισχυροποίησής της εστιάζονται σε έναν «ενδιάμεσο» χώρο μεταξύ κράτους και αγοράς: σε έναν αυτοκυβερνώμενο κοινωνικό χώρο, αποτελούμενο από θεσμούς, κοινωνία, και κυρίως την ανάπτυξη ενός πνεύματος κοινωνικότητας, ελευθερίας και δικαιωμάτων όχι μόνο στις πολιτικές σχέσεις και διαδικασίες αλλά και σε αυτές που εμφανίζονται στα πεδία της οικονομικής, της κοινωνικής, της πολιτισμικής και της ιδεολογικής ζωής του ανθρώπου.

Γιατί η ευρύτερη χειραφέτηση, ο αυτοκαθορισμός, η αυτονομία και η αυτοπραγμάτωση του ανθρώπου είναι το διαρκές ζητούμενο της πολιτικής, και γιατί σε τελευταία ανάλυση, «οι διάφορες εκφάνσεις της ελευθερίας (η ατομική, η κοινωνική, η πολιτική) αποτελούν πράγματι στάδια στην ανάπτυξη της συνολικής ελευθερίας, τα οποία είναι επάλληλα και σωρευτικά, το ένα συνιστώντας προϋπόθεση του άλλου. Η ατομική ελευθερία είναι το καταστατικό προηγούμενο για τη μετάβαση στην κοινωνική και στη συνέχεια στην πολιτική ελευθερία. Χωρίς την πρώτη δεν εφικτή η ανάπτυξη της δεύτερης και της τρίτης έκφανσης της ελευθερίας (J.L. Cohen & A. Arato, *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, MA: MIT Press, 1992).

Οι προϋποθέσεις ανάπτυξης αποτελούν βασικό στοιχείο της κοινωνίας των πολιτών. Η κοινωνία των πολιτών περιλαμβάνει εκείνες τις σχέσεις που δεν εμπίπτουν στην δικαιοδοσία του κράτους. Απαραίτητη είναι η ύπαρξη ενός

Κράτος δικαίου που εγγυάται αποτελεσματική καθιέρωση των ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων κρατική αποχή από τις διαπροσωπικές και αγοραίες σχέσεις. Ύπαρξη κρατικών ομάδων με ικανότητα έλεγχου ως φορέων και αποτελεσματικών μηχανισμών της εξουσίας. Ισορροπία ισχύος (πλουραλισμός) των επιμέρους συμφερόντων που αναπτύσσονται στο επίπεδο της κοινωνίας των πολιτών. (H.K. Anheier, *Nonprofit Organizations – Theory, Management, Policy* (London: Routledge, 2005)

Σημαντική είναι επίσης η ποικιλία των οργανώσεων που συνθέτουν την κοινωνία των πολιτών καθώς και τη διαφοροποίηση τους από εποχή σε εποχή και από χώρα σε χώρα. Οι σημαντικότερες οργανώσεις και θεσμοί της κοινωνίας των πολιτών κατά τη νεωτερική εποχή: Επαγγελματικές οργανώσεις, Θρησκευτικές και πολιτιστικές οργανώσεις, πνευματικές/πολιτικές λέσχες και ομάδες διανοουμένων, Νέα κοινωνικά κινήματα, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, κινήματα της αντιπαγκοσμιοποίησης, τοπικές ομάδες. (J.L. Cohen & A. Arato, *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, MA: MIT Press, 1992)

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Θα μπορούσε, ενδεχομένως να θεωρήσει κανείς πως η έννοια της "κοινωνίας των πολιτών" αποτελεί ένα απλό συνώνυμο της ιδέας της δημοκρατίας. Η έννοια της κοινωνίας των πολιτών παρουσιάζει, λοιπόν, μια ευκρινή περιγραφική ακρίβεια και εμβέλεια, στο μέτρο που συνδέεται άμεσα και αναφέρεται ρητά στις ουσιαστικές προϋποθέσεις της δημοκρατίας. Ότι, δηλαδή, η άσκηση της εξουσίας υπόκειται στη λαϊκή κυριαρχία και τη συναίνεση, και όχι μόνο δεν είναι απεριόριστη αλλά εξισορροπείται από αυτόνομους και ανεξάρτητους από αυτήν οικονομικούς, κοινωνικούς και ιδεολογικούς θεσμούς. Πράγμα που επιτρέπει στους πολίτες να μετέχουν ελεύθερα και αναλογικά και σε όλες τις μείζονες σφαίρες και τομείς του κοινωνικού πράττειν: την πολιτική, την οικονομία, τον πολιτισμό και την ιδεολογία, καθώς και στις προσωπικές κοινωνικές σχέσεις. Άρα, υπάρχει μια πολιτική κοινότητα ίσων και ελεύθερων πολιτών έξω από το κράτος και στην οποία το κράτος είναι υπόλογο υπό την έννοια αυτή, η κοινωνία των πολιτών συγκροτεί το κοινωνικό και επικοινωνιακό πεδίο μέσα στο οποίο πραγματώνεται η δημοκρατία. (Α. Μακρυδημήτρης, *Κράτος και κοινωνία των πολιτών*, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, Αθήνα, 2002)

Κατά μια εντελώς, ίσως, περιγραφική διατύπωση, η κοινωνία των πολιτών είναι ακριβώς το αντίθετο της ταύτισης και της σύγχυσης των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών πηγών της κοινωνικής ισχύος. Εφ' όσον, συνεπώς, αυτές είναι ανεξάρτητες και σχετικά αυτόνομες μεταξύ τους και τα άτομα μπορούν να συμμετέχουν σε αυτές, τότε υφίστανται οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών. Στο μέτρο, τέλος, που ανάμεσα στο άτομο και το κράτος υπάρχει, λειτουργεί και αναπτύσσεται ένας πλουραλισμός αυτόνομων θεσμικών και οργανισμών, στους οποίους μπορούν να μετέχουν τα άτομα, τότε διασφαλίζεται η ατομική τους ελευθερία και αναδεικνύεται ιστορικά η κοινωνία των πολιτών. Όποτε, αντιθέτως, ο "ενδιάμεσος χώρος" των σχετικά αυτόνομων και ανεξάρτητων θεσμών και οργανώσεων απουσιάζει ή συνθλίβεται και απορροφάται από το κράτος (την πολιτική εξουσία), που συγκεντρώνει έτσι τον έλεγχο και των οικονομικών και των ιδεολογικών πηγών της ισχύος, τότε αποδυναμώνεται η ελευθερία του ατόμου και ανατρέπονται στην πράξη οι ουσιαστικές προϋποθέσεις της κοινωνίας των πολιτών. Άρα, ο μεσόκοσμος των ανεξάρτητων θεσμών και οργανώσεων συγκροτεί ένα είδος «προστατευτικού τείχους» έναντι της κρατικής αυθαιρεσίας. (Α. Μακρυδημήτρης, *Κράτος και κοινωνία των πολιτών, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις*, Αθήνα, 2002)

Ο αυτοπεριορισμός του κράτους και της πολιτικής εξουσίας, που αυτό κατ' εξοχήν διαχειρίζεται, και η αναζήτηση ενός νέου ρυθμιστικού και συντονιστικού ρόλου (διαμόρφωση του νομικού - κανονιστικού και ρυθμιστικού πλαισίου εκδήλωσης της οικονομίας, του πολιτισμού, της ιδεολογίας και των λοιπών κοινωνικών συμπεριφορών) προϋποθέτει τον οργανωτικό και θεσμικό πλουραλισμό, τη διάκριση, τη σχετική αυτονομία και την αμοιβαία εξισορρόπηση όχι μόνο των συντεταγμένων εξουσιών εντός του πολιτικού συστήματος, αλλά και μεταξύ των ίδιων των βασικών πηγών της κοινωνικής ισχύος (οικονομικού, πολιτικού, πολιτισμικού, κοινωνικού χαρακτήρα). Σύμφωνα με τα διαθέσιμα τουλάχιστον ιστορικά παραδείγματα, πρέπει κι αυτές οι ίδιες επίσης να διακρίνονται, να μη ταυτίζονται, αλλά να ελέγχονται και να περιορίζονται αμοιβαία προκειμένου να διαφυλαχθεί η αυτονομία και η ελευθερία του ανθρώπου.

Ενός ανθρώπου μέλους της κοινωνίας των πολιτών, η θεμελιώδης συνθήκη της ελευθερίας του οποίου έγκειται στη δυνατότητα της επιλογής και της συμμετοχής του στις διάφορες σφαίρες του κοινωνικού πράττειν, δίχως να

διακινδυνεύει την οριστική αφομοίωσή του ή τον τελεσίδικο αποκλεισμό της εισόδου του σε κάποια από αυτές.

Το ακριβώς αντίθετο, συνεπώς, και ο μεγαλύτερος εχθρός της κοινωνίας των πολιτών είναι ο ολοκληρωτισμός - ο κάθε είδους και μορφής ολοκληρωτισμός στο οικονομικό, το πολιτικό, το πολιτισμικό, το ιδεολογικό ή το κοινωνικό πεδίο.

Πράγμα που σημαίνει ότι πέρα από τον πολιτικό ολοκληρωτισμό την αξία της κοινωνίας των πολιτών εχθρεύεται και υπονομεύει εξ ίσου τόσο μια ακραία λογική οικονομικού ολοκληρωτισμού (του τύπου η οικονομία της αγοράς κυριαρχεί σε τέτοια έκταση και βαθμό ώστε να μετατρέπεται και την πολιτική και την κοινωνία σε αγορά) όσο και ένας ιδεολογικός ή θρησκευτικός ολοκληρωτισμός φονταμενταλιστικού τύπου (όπου ο κόσμος διαιρείται σε πιστούς και απίστους και οι μεν στρέφονται άνευ όρων και ορίων κατά των δε). Και στη μια και στην άλλη περίπτωση η ιδέα της κοινωνίας των πολιτών υποσκάπτεται και ατροφεί. Αντίθετα, η αποφυγή κάθε μορφής ολοκληρωτισμού και η διάκριση ανάμεσα στην πολιτική, την οικονομική και την ιδεολογική εξουσία συνιστά κρίσιμη προϋπόθεση για την ελευθερία του ανθρώπου. Ο λόγος είναι ότι η διάκριση συνεπάγεται τη λειτουργική διαφοροποίηση και τη μερική τουλάχιστον αυτονομία μεταξύ των πολιτικών, οικονομικών, ιδεολογικών και κοινωνικών πηγών ισχύος και επιρροής ούτως ώστε να αποφεύγεται η επικυριαρχία της μιας σφαίρας πάνω στην άλλη (λ.χ., η κρατικοποίηση της οικονομίας όσο και η αγοραιοποίηση της πολιτικής και της κοινωνίας των πολιτών), αλλά αντιθέτως η μία σφαίρα να εξισορροπεί και να αναχαιτίζει την άλλη. Τούτο συνεπάγεται προσπάθειες, όπως υπογραμμίζει ο Μουζέλης, ώστε να «επιτευχθεί μια ισορροπία μεταξύ της λογικής παραγωγικότητας ανταγωνισμού στην οικονομική σφαίρα, της λογικής της δημοκρατίας στην πολιτική, της λογικής της αλληλεγγύης στην κοινωνική σφαίρα, της λογικής της αυτοπραγμάτωσης στην πολιτιστική και της λογικής του σεβασμού της φύσης στην οικολογική σφαίρα». (Α. Μακρυδημήτρης, *Κράτος και κοινωνία των πολιτών*, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, Αθήνα, 2002)

ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ

Ιστορικά η σχέση της κοινωνίας των πολιτών με το κράτος και την αγορά δυο θεσμούς που σε αντίθεση με την κοινωνία των πολιτών έχουν εξαναγκαστικό και εξουσιαστικό χαρακτήρα είναι ανταγωνιστική. Η κοινωνία των πολιτών είναι ένας ενδιάμεσος χώρος ανάμεσα σε κράτος και αγορά. Στη σύγχρονη εποχή αυτή η σχέση χαρακτηρίζεται από ανταγωνισμό αλλά και συνεργασία με

την ανάπτυξη κοινών δράσεων ιδιαίτερα στην κατεύθυνση της αντιμετώπισης του ελλείμματος δημοκρατικής συμμετοχής και αντιπροσώπευσης και του ελλείμματος κοινωνικής αλληλεγγύης. Η ανάπτυξη του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών τόσο στο επίπεδο των θεσμών αντιπροσώπευσης όσο και στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων καθώς και η δράση της κοινωνίας των πολιτών ως αντιστάθμισμα στην κρίση της δημοκρατικής αντιπροσώπευσης, των δικαιοκρατικών εγγυήσεων και του κοινωνικού κράτους της δίνει ένα συμπληρωματικό ως προς το κράτος ρόλο.(Γ.Θ. Μαυρογορδάτος, Ομάδες Πίεσης και Δημοκρατία Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2001).

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ

Με τον όρο “κοινωνία των πολιτών” (ΚΠ) παρουσιάζονται στη διεθνή βιβλιογραφία τρεις διαφορετικές- αν όχι αμοιβαία αποκλειόμενες- σημασίες: α)η ΚΠ ως “κοινωνικό συναιτερίζεσθαι”- το (νέο) τοκβιλιανό υπόδειγμα, όπου η έμφαση δίνεται στη δυνατότητα των πολιτών συνεργάζονται, πέρα από τη θεσμοθετημένη πολιτική αρένα και τις οικονομικές σχέσεις της αγοράς, για την παραγωγή του «κοινού καλού» β) η ΚΠ ως «καλή κοινωνία», ειδικά σε χώρες που βρίσκονται σε διαδικασία εκδημοκρατισμού, όπου η έμφαση δίνεται στην επικράτηση αξιών όπως η βία, η εξάλειψη των διακρίσεων, η εμπιστοσύνη, η συνεργασία, η ανεκτικότητα και, φυσικά η δημοκρατία και γ) η ΚΠ ως «δημόσια σφαίρα», όπου τονίζεται ο ρόλος της ως χώρου δημόσιας διαβούλευσης για κοινωνικές διαφορές και προβλήματα, κυβερνητικές πολιτικές και στρατηγικές, θέματα κοινοτικού, πολιτισμικού και αξιακού ενδιαφέροντος. (H.K. Anheier, *Nonprofit Organizations – Theory, Management, Policy* (London: Routledge, 2005)

Οι περισσότερες αποτιμήσεις της ισχύος της ελληνικής ΚΠ επικεντρώνονται στα ποσοτικά χαρακτηριστικά της, με τη μελέτη του μεγέθους του «κοινωνικού συνεταιρίζεσθαι». Σημαντικό ρόλο στη συγκεκριμένη θεώρηση έπαιξε ο Putnam ο οποίος τόνισε τη σημασία, μεταξύ άλλων, των διαφόρων δικτύων εθελοντικής οργάνωσης του «κοινού καλού». Εξ' αυτού φαίνεται να πηγάζει η γενικευμένη πίστη ότι όσο μεγαλύτερα τα δίκτυα εθελοντικής συνεργασίας των πολιτών τόσο καλύτερη η ΚΠ. Παραδείγματος χάριν, ο Λιοναράκης, τότε πρόεδρος της Επιτροπής για τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις(ΜΚΟ) στο υπουργείο Εξωτερικών, εκπλήσσεται ευχάριστα για τις 31.585 ΜΚΟ που κατέγραψε έρευνα του υπουργείου και μιλά για «έναν καινούργιο κόσμο» και «μία κοινωνία που αλλάζει» προφανώς μάλιστα προς το καλύτερο καθώς υποστηρίζει ότι το κοινωνικό κεφάλαιο αυξάνει «όταν στις κοινωνίες πολλαπλασιάζονται μορφές φαινομενικά άσχετες με την πολιτική. (Δ. Σωτηρόπουλος, Η Κοινωνία των Πολίτων στην Ελλάδα: Ατροφική ή Αφανής; εκδόσεις:Ποταμός, Αθήνα, 2004)

ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ: ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΑΥΞΗΣΗ ΚΑΙ ΕΛΛΕΙΨΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο αριθμός των ελληνικών Μη Κυβερνητικών (ΜΚ)-Κοινωνίας των Πολιτών(ΚΠ) αυξάνει σταθερά τα τελευταία 30 χρόνια, όπως προκύπτει από τις σχετικές μελέτες του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών. (ΕΚΚΕ, 1997,2005, ΚΑΛΑΜΑΡΑΣ,Η. (2002), « Περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις στην Ελλάδα:Επισημαίνοντας τα θετικά σημεία και αδυναμίες στο δρόμο προς την ωριμότητα», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αθηνών).

Επιπλέον, οι ΜΚ-ΚΠ έφτασαν να αποτελούν το πλέον διεκδικητικό κομμάτι του ελληνικού περιβαλλοντικού κινήματος: ενώ το 1988 ο λόγος των περιβαλλοντικών διαμαρτυριών οι οποίες ξεκινούσαν ή συμμετείχαν σε αυτές ΜΚ-ΚΠ προς αυτές που ξεκινούσαν ή συμμετείχαν σε αυτές από ομάδες βάσης ήταν 1 προς 3, το 1997 πλησίασε τη μονάδα.

Στο συγκεκριμένο δίκτυο οργανώσεων υπάρχουν έντονες διαφοροποιήσεις. Αφενός, την τεράστια πλειονότητα των ελληνικών ΜΚ-ΚΠ αποτελούν μικρές, περιφερειακές οργανώσεις, χωρίς ανθρώπινους ή οικονομικούς πόρους. Αφετέρου υπάρχει μια ομάδα περίπου δέκα «σημαντικών» οργανώσεων- «κεντρικές» οργανώσεις ή «πυρήνας» του

δικτύου- οι οποίες έχουν μεγάλο αριθμό μελών και εργαζομένων.

Επιπλέον, υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στην προέλευση των πόρων και στην εσωτερική λειτουργία των δύο υπο-ομάδων. Οι μεν περιφερειακές οργανώσεις εξαρτώνται σχεδόν εξ ολοκλήρου από τις συνδρομές των μελών τους, τα οποία, συνήθως υπό την προϋπόθεση να είναι οικονομικώς εντάξει, έχουν όλα δικαίωμα ψήφου. Αντίθετα, σημαντική πηγή εσόδων για τις κεντρικές οργανώσεις είναι τα διάφορα ευρωπαϊκά προγράμματα ή κρατικές επιδοτήσεις, ενώ πολύ λίγα μέλη τους έχουν δικαίωμα ψήφου.

Η διαφοροποίηση μεταξύ των οργανώσεων δεν σταματά στις διαφορές μεγέθους, προέλευσης πόρων και εσωτερικής δημοκρατίας: πλέον σημαντική, για την εν δυνάμει επίδρασή τους στην ελληνική ΚΠ, είναι η απουσία συνεργασίας μεταξύ αυτών των δύο κόσμων. Όπως προκύπτει από τη μέθοδο ανάλυσης κοινωνικών δικτύων στις αλληλεπιδράσεις των 196 ελληνικών ΜΚ-ΚΠ, μέχρι το 1996, οι οργανώσεις χωρίζονται σε δύο υπο ομάδες ανάλογα με την «κεντρικότητα» τους (το πόσο σημαντικές είναι ή θεωρούνται εντός του δικτύου): από τη μια πλευρά, βρίσκουμε το πλήθος μικρών ή περιφερειακών ΜΚ-ΚΠ και από την άλλη την ομάδα 10 οργανώσεων του «πυρήνα». Αν και γενικά το δίκτυο παρουσιάζει χαμηλά ποσοστά συνεργασίας (πυκνότητα δικτύου 0,01) αυτό δεν ισχύει για τις κεντρικές οργανώσεις οι οποίες συνεργάζονται μεταξύ τους (πυκνότητα υπο ομάδας 0,44) με υψηλά επίπεδα ικανοποίησης. (ΕΚΚΕ, 1997,2005, ΚΑΛΑΜΑΡΑΣ,Η. (2002), « Περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις στην Ελλάδα:Επισημαίνοντας τα θετικά σημεία και αδυναμίες στο δρόμο προς την ωριμότητα», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αθηνών).

ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

Ο Τρίτος Τομέας έχει θεωρηθεί ως το αντίθετο του Κράτους, ως τα ενδιάμεσα στρώματα μεταξύ των κυβερνώντων και των κυβερνωμένων, ως ο ενδιάμεσος χώρος μεταξύ κράτους και αγοράς. Σίγουρα πάντως είναι το πεδίο αφ' ενός μεν της ελευθερίας αυτών, που συγκροτούν μια οργάνωση, να επιλέξουν αξίες, τρόπο σκέψης πολιτισμικά πρότυπα, αιτήματα, τρόπους δράσης, ακόμη και πρόσωπα εταίρους της οργάνωσης, αφ'ετέρου δε της εμπιστοσύνης μεταξύ τους και της συσπείρωσης γύρω από

κοινές αξίες και επιδιώξεις. (Δ. Σωτηρόπουλος, *Η Κοινωνία των Πολίτων στην Ελλάδα: Ατροφική ή Αφανής*; εκδόσεις: Ποταμός, Αθήνα, 2004)

Αυτή η συλλογικότητα (προϊόν ελεύθερης βούλησης, απόρροια ανάγκης, πρωτοβουλίας, ενσυνείδητης επιλογής και πρότυπο αυτοοργάνωσης) διαμορφώνει και πολλαπλασιάζει-με τα πολλά παραλλήλως δρώντα ανάλογα συλλογικά σχήματα-ένα κοινωνικό κεφάλαιο συνέχον την κοινωνία. Αποτελεί έκφραση πολυφωνίας και αποτύπωμα των αναγκών, των ενδιαφερόντων της αισθητικής, της ιεράρχησης των αξιών και των αιτημάτων μιας κοινωνίας.

Ο Τρίτος Τομέας αναπτύσσεται συμπληρωματικά και ανεξάρτητα προς τις λειτουργίες του κράτους ως κυρίαρχης υπερδομής και του ιδιωτικού τομέα. Καλύπτει ή διεκδικεί ένα χώρο, που, με βάση τα κριτήριά του, δεν καλύπτεται επαρκώς ή παραμένει εντελώς ανοικτό πεδίο. Με τον τρόπο που εκφράζει η αρχή της επικουρικότητας. Τα αιτήματα, οι αντιδράσεις, αλλά και οι άμεσες ή έμμεσες προτάσεις του έχουν ως κύριο αποδέκτη το κράτος, αλλά και τον ιδιωτικό τομέα- κάποτε και τους δύο.

Οι σχέσεις του Τρίτου Τομέα με το κράτος στην Ελλάδα μπορούν να χαρακτηριστούν ελλειμματικές και προβληματικές, χωρίς να ελλείπουν τα ανοίγματα και οι θετικές προοπτικές. Εξαρτώνται και καθορίζονται από την ιδεολογία του κυβερνώντος κόμματος, το πλέγμα των νόμων, που ρυθμίζουν εν πολλοίς θέματα σχέσεων της καθημερινότητας, τη λειτουργία ασφαλιστικών δικλείδων του πολίτη, τη λειτουργία της Δικαιοσύνης και των Ανεξάρτητων Αρχών, τα παγιωμένα έως αρτηριοσκληρωμένα χαρακτηριστικά της Δημόσιας Διοίκησης, την ποιότητα των προσωπικού της και τα αντανakλαστικά της, την ύπαρξη ελεύθερης αγοράς, την υπερσυστημική δράση εξωθεσμικών και μη υποκείμενων σε δημοκρατικό έλεγχο παραγόντων, που συνδυάζουν επιχειρήσεις και ιδιοκτησία Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. (Δ. Σωτηρόπουλος, *Η Κοινωνία των Πολίτων στην Ελλάδα: Ατροφική ή Αφανής*; εκδόσεις: Ποταμός, Αθήνα, 2004)

Η ιδεολογία του κυβερνώντος κόμματος αναδίδει μια τάση χειραγώγησης της κοινωνίας. Ως εργαλεία χρησιμοποιεί τις χρηματοδοτήσεις, την επιβολή βαριάς φορολογίας στις χορηγίες, άρα την εξάρτηση από τους κρατικούς πόρους, την προνομιακή συμμετοχή σε ευρωπαϊκά προγράμματα, τους επιλεκτικούς φορολογικούς ελέγχους, τις ανατροπές διοικήσεων ή την οργανωμένη κομματικά άλωση σωμάτων, της προβολή, ταξίδια, πανηγυρικές διοργανώσεις, προσβάσεις σε κέντρα εξουσίας.

Ο αυταρχικός αυτός καθεστωτικός πατερναλισμός αποδεικνύει μία μειωμένη ανταπόκριση στα δεδομένα και στις αξίες της ανοικτής κοινωνίας, ανασφάλεια και άρνηση της ουσίας του Τρίτου Τομέα. Παραβιάζει τις αρχές της ισονομίας. Διαμορφώνει έναν Τρίτο Τομέα- ντεκόρ στις καθεστωτικές εκδηλώσεις και επιδιώξεις, ένα κοινωνικό εξάρτημα- συνέχεια την μονοφωνίας των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.

Στη χώρα μας υπάρχει διαπιστωμένη πολυνομία και αντιφατικές υπουργικές αποφάσεις. Αυτά σε συνδυασμό με την ελλιπή γνώση των διοικητικών στελεχών και την αυτονόμηση της Δημόσιας Διοίκησης από το έργο της παροχής υπηρεσιών ποιότητας προς τους πολίτες προς μια αυτοαναπαραγωγική εξουσιαστική κατεύθυνση, δυσχεραίνουν την καθημερινότητα του Τρίτου Τομέα στη συναλλαγή με το Κράτος. Διπλανές Δ.Ο.Υ. που κατατάσσουν αυθαίρετα ΜΚΟ με το ίδιο καταστατικό σε διαφορετικές κατηγορίες με διαφορετικές φορολογικές υποχρεώσεις και υποχρεώσεις απόδοσης Φ.Π.Α. ή έκδοσης δελτίων παροχής υπηρεσιών, ένα δυσκίνητο σύστημα είσπραξης, μία συχνή οδυνηρή διαδικασία σφράγισης εισιτηρίων μιας εκδήλωσης, αυθαίρετα χαράτσια προσκλήσεων σε συναυλίες και άλλα πολλά ταλαιπωρούν τις ΜΚΟ. Η έλλειψη οποιασδήποτε διοικητικής αποκέντρωσης, η έλλειψη αξιολόγησης και συνεχούς ενημέρωσης και επιμόρφωσης του προσωπικού, η αδυναμία των Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης ή του Συνηγόρου του Πολίτη να επιβάλουν κυρώσεις, αφήνουν τους πολίτες και τις ΜΚΟ έκθετους στην ψυχική και σωματική ταλαιπωρία, στην απώλεια χρόνου, στον πειρασμό της πλάγιας ρύθμισης. (Θ. Λίποβατς, *“Η απουσία κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα,” Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 22 Απριλίου 1993)

Η συνακόλουθη διαφθορά έρχεται να υποβαθμίσει περαιτέρω τη λειτουργία της Δημοκρατίας και του Κράτους Δικαίου και να συγκρουστεί με τη φύση, τις αξίες και τη λειτουργία των ΜΚΟ. Η χαμηλή ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών στο Σύστημα Υγείας απορροφά παραδοσιακά μεγάλη προσπάθεια των ΜΚΟ. Αντί η πολιτεία να καταστήσει το σύστημα πιο αποτελεσματικό, να περιστείλει την κατασπατάληση χρήματος, να κατευθύνει τα εξοικονομούμενα χρήματα στη βελτίωση των μέσων και των υπηρεσιών και να προσανατολίσει ένα αδιάφορο ή απογοητευμένο προσωπικό στην αποστολή του, αποσύρεται διακριτικά αφήνοντας τα βάρη στους οργανωμένους πολίτες.

Εκείνο που μέσα στο καθεστώς πολυνομίας λείπει είναι ένα σαφές πλαίσιο λειτουργίας, χρηματοδότησης, ελέγχου

της διαφάνειας, αξιολόγησης του έργου ΜΚΟ. Η δράση κρατικοδίαιτων μονοπωλιακά συναλλασσόμενων με το κράτος σε ποικίλες συναλλαγές παραγόντων των Μ.Μ.Ε. εξασθενεί τη Δημοκρατία, προκαλεί αρνητικές κρίσεις στην κοινωνία για το δημοκρατικό πολίτευμα. (Δ. Σωτηρόπουλος, Η Κοινωνία των Πολίτων στην Ελλάδα: Ατροφική ή Αφανής; εκδόσεις: Ποταμός, Αθήνα, 2004)

Στα ευρωπαϊκά προγράμματα παρατηρείται άγνοια ή ελλιπής εμπειρία αυτών και των διαδικασιών υποβολής και έγκρισης. Στο πλούσιο πολυφωνικό πεδίο των ΜΚΟ υπάρχει μία διαδικασία αυτομόρφωσης και εμπειρικής κατάρτισης. Από το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας απουσιάζουν τα προγράμματα κατάρτισης και επιμόρφωσης, οι προπτυχιακοί ή και μεταπτυχιακοί τομείς σπουδών, που θα επέτρεπαν μία οργανωμένη παραγωγή στελεχών του Τρίτου Τομέα με την αύξουσα οικονομική και πολιτική βαρύτητα που αποκτά ο τελευταίος.

Στο οργανωτικό πεδίο ελλείπει ένα μητρώο και μία συγκείμενη Γενική Γραμματεία-συνεργάτης για θέματα ΜΚΟ.

Το κοινωνικό κεφάλαιο, δηλαδή τα δίκτυα σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων και τα οποία μαζί με τους κοινούς κοινωνικούς κώδικες, τις κοινές αξίες και αντιλήψεις διευκολύνουν τη συνεργασία των κοινωνικών ομάδων και προάγουν το κοινωνικό όφελος (σύμφωνα με τον ορισμό του Ο.Ο.Σ.Α.) μένει αναξιοποίητο εν πολλοίς, γιατί λείπουν οι μηχανισμοί ενασχόλησης μ' αυτό.

Οι ΜΚΟ έχουν να διανύσουν πολύ δρόμο ακόμα στην Ελλάδα. Η αύξουσα δυναμική τους αναγκάζει κόμματα και πολιτικούς να ενημερωθούν γι' αυτές και να σεβαστούν την ύπαρξή τους. Τάσεις χειραγώγησης είναι συντηρητικές, γραφειοκρατικές, ασυμβίβαστες με την ανοικτή κοινωνία, τη Δημοκρατία και την Ενωμένη Ευρώπη.

1. Πολιτικά Κόμματα

α. Πολιτικά κόμματα και έλλειμμα αντιπροσώπευσης

Σαν μορφή πολιτικής οργάνωσης και δράσης, τα πολιτικά κόμματα αναμφίβολα αποτελούν φαινόμενο των νεότερων χρόνων, της κοινωνίας (καπιταλιστικής) και του πολιτεύματος (κοινοβουλευτικό) που ανατέλλει στον ιστορικό ορίζοντα μεταξύ του 17^{ου} (στην Αγγλία) και του 18^{ου} αιώνα (Γαλλία, ΗΠΑ) και ακμάζει από τα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα και μετά καθώς ενισχύεται ο ρόλος του Κοινοβουλίου ως κέντρου άσκησης πολιτικής εξουσίας, ενώ οι βουλευτές τείνουν να συνενωθούν για να δράσουν πιο αποτελεσματικά από κοινού κι έτσι σχηματίζονται κοινοβουλευτικές ομάδες πολιτικές λέσχες ή τα πρώτα 'πολιτικά κόμματα'. Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και σε πολλές κοινωνίες για αρκετές ακόμα δεκαετίες αυτού του τύπου οι πολιτικές οργανώσεις λειτουργούσαν ως χαλαροί πολιτικοί συνασπισμοί με βάση κυρίως την ιδεολογική συγγένεια, και διακρίνονταν για τη σχετικά ομοιογενή ταξική τους σύνθεση και προσανατολισμό. Εκπροσωπούσαν, με άλλα λόγια, τις διάφορες μερίδες ή τμήματα της αστικής τάξης (γαιοκτήμονες, εμπόρους, τραπεζίτες, βιομηχάνους κ.λ.π.) που ανταγωνίζονταν μεταξύ τους εντός της αγοράς για την προώθηση των ιδιαίτερων οικονομικών τους συμφερόντων, ενώ συγχρόνως διεκδικούσαν την εξουσία μέσω κοινοβουλευτικών διαδικασιών. Με τη σταδιακή επέκταση του δικαιώματος της ψήφου σε όλο και ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού οι πολιτικοί συνασπισμοί μετασχηματίζονται σε μικρά ομαδικά κόμματα, τα οποία διακρίνονται σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι ορισμένα από τα σύγχρονα πολιτικά κόμματα έχουν εξωκοινοβουλευτική προέλευση, δηλαδή είναι κόμματα που προήλθαν από πολιτικές οργανώσεις που δρούσαν έξω από τον κοινοβουλευτικό μηχανισμό, όπως κατεχοχύν τα συνδικάτα από τα οποία 'κατάγονται' πολλά 'εργατικά' ή σοσιαλδημοκρατικά κόμματα ή τις αγροτικές ενώσεις οι οποίες συχνά οδήγησαν στη δημιουργία 'αγροτικών' κομμάτων. (Παπαζήσης, Α., (1985) Η πολιτική σκέψη : από τις απαρχές ως τις μέρες μας, Αθήνα : Παπαζήσης).

Στο βαθμό που ο απώτερος στόχος κάθε πολιτικού κόμματος είναι η κατάκτηση της εξουσίας, ή έστω η

συμμετοχή στην άσκησή της μέσω της εκλογής πολιτικών εκπροσώπων του στο Κοινοβούλιο, το μεγαλύτερο μέρος των δραστηριοτήτων του αφορά στην πολιτική οργάνωση και την κινητοποίηση των μελών του εκλογικού σώματος, έτσι ώστε να καταστούν (και να παραμείνουν) στελέχη του ή ψηφοφόροι του. Συνεπώς, σε όλες τις 'δημοκρατικές' κοινωνίες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού τα κόμματα διαμορφώνουν πολιτικά προγράμματα και ιδεολογικές πλατφόρμες βάσει των οποίων συσπειρώνουν τα μέλη τους και προσελκύουν νέους οπαδούς. Ταυτόχρονα συμμετέχουν ενεργά στη δημόσια πολιτική συζήτηση, συμβάλλοντας στην πληροφόρηση της κοινής γνώμης και μέσω αυτής στη διαμόρφωση της βούλησης του εκλογικού σώματος. Τέλος και πολύ σημαντικό οι κομματικοί μηχανισμοί είναι αυτοί που επιλέγουν και στηρίζουν (οικονομικά, οργανωτικά, ιδεολογικά, ηθικά) τα συγκεκριμένα άτομα που, ως εκπρόσωποι του κόμματος θα διεκδικήσουν και πιθανόν θα καταλάβουν την εξουσία.

Από την εποχή που ανοίγουν για πρώτη φορά οι πόρτες του Κοινοβουλίου για να δεχτούν τους πολιτικούς εκπροσώπους των λαϊκών μαζών μέχρι τις ημέρες μας, τα πολιτικά κόμματα αντιπροσωπεύουν το κατεξοχήν πεδίο πολιτικής δράσης του 'απλού πολίτη' και το συνδεδετικό κρίκο του με τους θώκους της κρατικής εξουσίας. Καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα, αλλά σε μεγάλο βαθμό ακόμα και στις αρχές του 21^{ου}, θεωρείται σχεδόν αυτονόητο ότι η συμμετοχή σε κάποιο πολιτικό κόμμα, είτε με τη μορφή του εγγεγραμμένου και δραστήριου στελέχους ή με αυτήν του απλού ψηφοφόρου του, αποτελεί την πιο αποτελεσματική οδό για όποιον επιθυμεί να επηρεάσει την πολιτική ροή των πραγμάτων, να ελέγξει αυτούς που κυβερνούν ή να διεκδικήσει ο ίδιος μια θέση στους εξουσιαστικούς θεσμούς, τα πολιτικά κόμματα, που όπως επισημαίνεται σε ένα από τα κλασικά εγχειρίδια πολιτικής κοινωνιολογίας, «αποτελούν τα απολύτως απαραίτητα μέσα για την κατάκτηση ή διατήρηση της εξουσίας και, κατά συνέπεια, για τη μακροχρόνια διατήρηση και διαχείριση πολύπλοκων κοινωνικών πολιτικών». Αλλά και μεταξύ αυτών που δεν επιδιώκουν τη συντήρηση της υφιστάμενης αστικής τάξης πραγμάτων αλλά είτε τη ριζική της μεταρρύθμιση ή την επαναστατική ανατροπή της. (Διαμαντόπουλος , Θ . *Εκλογικά συστήματα : Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές*, Αθήνα , Εκδ . Πατάκη , 2001)

Στους κόλπους ενός κομματικού μηχανισμού υπάρχουν δύο είδη μελών: οι κομματικοί αξιωματούχοι και τα απλά στελέχη. Οι μεν κομματικοί αξιωματούχοι μπορούν να εξουσιάζουν τα μέλη του κόμματος, καθώς διαχειρίζονται

τους οικονομικούς πόρους και τα όποια μέσα πολιτικής κινητοποίησης και επικοινωνίας κατέχει το κόμμα (όπως π.χ. τον κομματικό Τύπο), ενώ ταυτόχρονα μπορούν λόγω της θέσης τους μέσα στην κομματική ιεραρχία να ελέγχουν και να πειθαρχούν τη βάση, έτσι ώστε αυτή να συμμορφώνεται στις αποφάσεις τους. Αντίθετα, το πλήθος των απλών στελεχών δεν είναι σε θέση να ελέγξουν την κομματική ηγεσία, διότι δεν διαθέτουν (όπως η τελευταία) ούτε τον απαιτούμενο χρόνο (καθότι είναι εργαζόμενοι, οικογενειάρχες κ.λ.π.), ούτε τα αναγκαία υλικά μέσα, ούτε τις πολιτικές δεξιότητες (π.χ. ρητορεία, ευκολία στο γραπτό λόγο), ούτε τέλος τις οργανωτικές γνώσεις (π.χ. των κανόνων και των διαδικασιών) ή την απαιτούμενη πληροφόρηση. Για παράδειγμα, ο Μίχελς αναφέρεται «στην ειδική κατάρτιση» που αποκτούν τα κοινοβουλευτικά στελέχη ενός κόμματος μέσω της συμμετοχής τους στις συνεδριάσεις του κοινοβουλίου καθώς και σε κοινοβουλευτικές επιτροπές: «Οι κοινοβουλευτικοί είναι παλιά ξεφτέρια στην τέχνη του να ελέγχουν συνελεύσεις, να εφαρμόζουν και να ερμηνεύουν κανόνες, να κάνουν προτάσεις την κατάλληλη στιγμή. Κοντολογίς, είναι επιδέξιοι στη χρήση όλων των ειδών των τεχνασμάτων προκειμένου να αποφευχθεί η συζήτηση αμφιλεγόμενων σημείων, προκειμένου να αποσπάσουν από μια εχθρικά διακείμενη πλειοψηφία μία ευνοϊκή ψήφο, ή τουλάχιστον, στη χειρότερη περίπτωση, να εξαναγκάσουν την εχθρική πλειοψηφία σε σιωπή». Και καταλήγει: «Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι μάζες επαναστατούν από καιρό σε καιρό, αλλά οι εξεγέρσεις τους πάντα καταστέλλονται. Κάθε αυτόνομη κίνηση των μαζών σημαίνει μια βαθύτατη διένεξη με τη βούληση των ηγετών». (Κοκαβέσης Φ., Κατσούλης, Η., Lenk, K., (1990) *Πολιτική κοινωνιολογία : Δομές και μορφές ενσωμάτωσης της κοινωνίας*, Θεσσαλονίκη : Παρατηρητής)

Αλλά αυτό που καθιστά τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων ολιγαρχική δεν είναι μόνο το γεγονός ότι η κομματική ηγεσία διοικεί με μη δημοκρατικές μεθόδους. Θεωρητικά, είναι δυνατόν για μια κομματική ηγεσία να ασκεί εξουσία με ολιγαρχικό μεν τρόπο, αλλά με γνώμονα τα συμφέροντα της λαϊκής βάσης. Όμως, σύμφωνα με τον Μίχελς, ο τρόπος οργάνωσης των πολιτικών κομμάτων αποκλείει το ενδεχόμενο αυτό. Οι οικονομικές απολαβές, η δύναμη, το γόητρο και πάσης φύσεως προνόμια που απολαμβάνουν αυτοί που βρίσκονται στην κορυφή της κομματικής γραφειοκρατικής ιεραρχίας, τους καθιστούν κοινωνικά προνομιούχους, απομονώνοντας τους από τις λαϊκές μάζες. Δεν είναι «καθόλου προφανές», διαπιστώνει ο Μίχελς ότι τα συμφέροντα των μαζών, οι οποίες και

δημιούργησαν το κόμματα συμπίπτουν με τα συμφέροντα της γραφειοκρατίας στην οποία το άτομο βρίσκει την προσωποποίησή του». Οι αξιωματούχοι του κόμματος ακόμα και όταν δεν ανήκουν στην άρχουσα τάξη ανήκουν στην κομματική ολιγαρχία και στην προσπάθειά τους να διαφυλάξουν και να διαιωνίσουν αυτήν ακριβώς την υπόστασή τους ως προνομιούχας «κλειστής κάστας», τα διευθυντικά στελέχη των πολιτικών κομμάτων εμφανίζουν «τάσεις απομόνωσης» και «δημιουργίας ενός είδους καρτέλ, περιβάλλοντας ένα τείχος εντός του οποίου είναι αποδεκτοί μόνο όσοι σκέφτονται σαν αυτούς. Όλα τα μέσα είναι θεμιτά για την κατάκτηση και διατήρηση της εξουσίας». (Κοκαβέσης Φ., Κατσούλης, Η., Lenk, K., (1990) *Πολιτική κοινωνιολογία : Δομές και μορφές ενσωμάτωσης της κοινωνίας*, Θεσσαλονίκη : Παρατηρητής)

Έτσι, οι ολιγαρχικές τάσεις της γραφειοκρατικής ηγεσίας συνοδεύονται από φαινόμενα νεποτισμού και γενικότερης κατάχρησης της κομματικής ηγεσίας με αποτέλεσμα «οι εκπρόσωποι να μεταμορφώνονται αποδέκτες του λαού σε αφεντικά του». Αναπόφευκτα, ο κομματικός μηχανισμός καθίσταται αυτοσκοπός και οποιοσδήποτε κρίνει τα διάφορα ζητήματα υπό την οπτική ενός ευρύτερου πολιτικο-ιδεολογικού προσανατολισμού, και όχι σε καθαρά τεχνική βάση, θεωρείται «ανίκανος», «άσχετος» ή «μη-επαγγελματίας», καθώς οι ενδο-κομματικές διαφωνίες και συγκρούσεις δεν αφορούν πλέον στο πεδίο των ιδεών ή των θεμελιωδών αρχών, αλλά αφορούν ολοένα και περισσότερο σε προσωπικές διαμάχες και διαφωνίες. Μάλιστα, αναφορικά με τα κόμματα της εργατικής τάξης ο Μίχελς επισημαίνει ότι σε μεγάλο βαθμό αυτή καθαυτή η γραφειοκρατική οργάνωση οδηγεί στην «αστικοποίησή» τους, για τους ακόλουθους λόγους. Κατ' αρχάς, από τη στιγμή που τα εργατικής προέλευσης μέλη τους αναρριχούνται σε θέσεις της κομματικής ιεραρχίας ή καθίστανται πλήρους απασχόλησης στελέχη του γραφειοκρατικού μηχανισμού του κόμματος, αργά η γρήγορα μεταμορφώνονται σε μικροαστούς.

Επιπλέον, στο βαθμό που «η κομματική οργάνωση» επιτάσσει το μεγαλύτερο δυνατόν αριθμό μελών, διότι αυτό είναι που κατεξοχήν της προσδίδει πολιτική δύναμη και κύρος, το κόμμα δεν μπορεί να ακολουθεί μια πολιτική «αυστηρών αρχών» και προσήλωσης στους επαναστατικούς στόχους της εργατικής τάξης, διότι θα αποξενώσει πιθανούς ή δυνάμει οπαδούς του από άλλα κοινωνικά στρώματα ή τάξεις. Έτσι, «η οργάνωση καθίσταται η ζωτική ουσία του κόμματος», το οποίο παραμένει επαναστατικό «μόνο στα χαρτιά και στη θεωρία. Πλήθος μεταγενέστερων μελετητών

διαπιστώνουν ότι η ανάλυση του Μίχελς πράγματι αποτελεί, όπως ο ίδιος υποστήριζε, μια «ακριβή διάγνωση» της κατάστασης που δημιουργείται και επικρατεί εντός των πολιτικών κομμάτων που αναπτύσσονται στις μαζικές αστικές δημοκρατίες του 20ού αιώνα. Πιο πρόσφατες αναλύσεις των πολιτικών κομμάτων αποδίδουν την έλλειψη εσωτερικής δημοκρατίας και σε άλλους παράγοντες πέραν της γραφειοκρατικής τους οργάνωσης, όπως για παράδειγμα στον τρόπο διεξαγωγής του εκλογικού αγώνα. Δεδομένου ότι η εκλογική διαδικασία έχει αναδειχθεί σε κορυφαία αν όχι σε μοναδική πολιτική λειτουργία» των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων, παρατηρεί ο Ντυβερζέ «Η ηγεσία των πολιτικών κομμάτων», γράφει χαρακτηριστικά «παρουσιάζει μία διττή όψη: είναι φαινομενικά δημοκρατική και ολιγαρχική στην πραγματικότητα. Μόνο μερικά φασιστικά κόμματα αποτελούν εξαίρεση σ' αυτό τον κανόνα: έχουν τη δέουσα θρασύτητα να ομολογούν δημοσίως αυτό που τα άλλα κάνουν κρυφά σε γενικές γραμμές σε ό,τι αφορά τα κόμματα σε δημοκρατικά καθεστώτα η ανάλυση του Ρόμπερτ Μίχελς εξακολουθεί να είναι ορθή». (Κοκαβέσης Φ., Κατσούλης, Η., Lenk, K., (1990) *Πολιτική κοινωνιολογία : Δομές και μορφές ενσωμάτωσης της κοινωνίας*, Θεσσαλονίκη : Παρατηρητής)

Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η πρακτική των κομμάτων κατά τη διάρκεια της εκλογικής περιόδου θέτει τη σφραγίδα στην εσωτερική διάρθρωση του κόμματος. Έτσι, κατά τη μεταπολεμική περίοδο ο εκλογικός αγώνας κάθε κόμματος στηρίζεται στην προβολή του στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στις συμβουλές και την καθοδήγηση ειδικών σε θέματα πολιτικής επικοινωνίας και σε έρευνες κοινής γνώμης.

Συμπερασματικά, δεδομένου του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας τους τα σύγχρονα πολιτικά κόμματα δεν αφήνουν πολλά περιθώρια στους 'απλούς πολίτες' για άμεση και ουσιαστική συμμετοχή στην πολιτική. Η γενική τάση είναι να τους καθιστούν πολιτικούς 'άφωνα' πρόσωπα του πολιτικού δράματος των οποίων ο ρόλος είναι να πλαισιώνουν και να νομιμοποιούν τις ενέργειες των κομματικών παραγόντων και πολιτικών ηγετών. Αυτό ακριβώς ήταν και το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε στις αρχές του 20ού αιώνα ο Βέμπερ, μετά από μια γενική επισήμανση των πολιτικών κομμάτων (στην Αγγλία και στις ΗΠΑ), τα μεγάλα κόμματα στο βαθμό που αποτελούν: «παιδιά της δημοκρατίας, της καθολικής ψήφου, της ανάγκης να κερδηθούν και να οργανωθούν οι μάζες και να αναπτυχθεί ένας όσο το δυνατόν πιο ενιαίος πολιτικός προσανατολισμός και η πλέον αυστηρή πειθαρχία ... συνεπάγονται 'άψυχους' οπαδούς, την πνευματική τους

προλεταριοποίηση ... Για να αποτελούν ένα χρήσιμο μηχανισμό, μια [ανθρώπινη] μηχανή ... οι οπαδοί πρέπει να υπακούουν τυφλά τον ηγέτη τους». (Διαμαντόπουλος, Θ. *Το Κομματικό Φαινόμενο*, Αθήνα, Παπαζήση, 1993)

Η ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΝΑ ΑΣΚΟΥΝ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ

Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των συστημάτων και των κομμάτων φαίνονται ασφαλέστερες αν αξιολογηθεί η ικανότητα των κομμάτων να εναρμονίσουν τα αιτήματα των ψηφοφόρων τους. Το βρετανικό σύστημα είναι εκείνο που εξασφαλίζει την καλύτερη εναρμόνιση και, συγχρόνως, τη λιγότερο ικανοποιητική αντιπροσώπευση. Προσφέρει στην πλειοψηφία των εκλογέων τη δυνατότητα προτίμησης ανάμεσα σε δύο κύριες εναλλακτικές προτάσεις διακυβέρνησης και τη σαφήνεια της επιλογής. Αντίθετα, η κοινοβουλευτική εκπροσώπηση των εκλογέων εκδηλώνεται κατά προσέγγιση και κατά χονδρικό τρόπο. Στις εκλογές της 23ης Φεβρουαρίου 1974, οι Συντηρητικοί κέρδισαν 296 έδρες με το 38,2% των ψήφων, ενώ οι Εργατικοί 307 με το 7,2% των ψήφων. Στις εκλογές του 1983, η Συμμαχία κέρδισε μόνο 27 έδρες παρ'όλο που έλαβε το 25,4% των ψήφων. Το σύστημα αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί δημοκρατικό παρά μόνο γιατί είναι αποδεκτό από τη μεγάλη πλειοψηφία του λαού, δηλαδή τόσο από τους κάθε φορά -νικητές όσο και από τους ηττημένους. Η προοπτική μιας μετριοπαθούς κυβέρνησης η οποία σέβεται την αντιπολίτευση και τις μειονότητες καθώς και η ελπίδα της εναλλαγής είναι οι παράγοντες που κάνουν αποδεκτή αυτή τη "συνθήκη", υπογραμμίζουν οι G. Lavau και O. Duhamel. Η εγκυρότητα του αντιπροσωπευτικού συστήματος έγκειται λιγότερο στους κανόνες λειτουργίας και περισσότερο στον τρόπο πρόσληψής του από τους εκλογείς. Ο σχηματικός χαρακτήρας αυτού του συστήματος οδηγεί αναπόφευκτα τους ψηφοφόρους όχι στο να προκρίνουν κάποιο βουλευτή με βάση τις πιθανές προσωπικές του ικανότητες: η εκλογή του κόμματος και του ηγέτη που ενσαρκώνουν τις καλύτερες δυνατές λύσεις. Η απλοποίηση των επιλογών και η κομματική πειθαρχία κάνουν τα υπόλοιπα: τα αγγλικά κόμματα λειτουργούν ως πραγματικοί εναρμονιστές των αιτημάτων, διότι το πολιτικό σύστημα επιβάλλει την επιλογή ανάμεσα σε δύο και μόνο προγράμματα. (Καρβούνης, Σ., (2004) Εισαγωγή στην οργάνωση και λειτουργία του κράτους, Αθήνα : Πατάκης)

Τα ιταλικά κόμματα διαδραματίζουν έναν εξίσου σημαντικό ρόλο στην εναρμόνιση των αιτημάτων, αλλά η σχέση ανάμεσα στους

εκλογείς και το κοινοβούλιο παραμορφώνονταν μέχρι πρόσφατα από τους ισχύοντες κανόνες του παιχνιδιού. Ό,τι τα ιταλικά κόμματα κέρδιζαν σε αντιπροσωπευτικότητα, το έχαναν σε πιστότητα. Ο ιταλός ψηφοφόρος είχε τη δυνατότητα να επιλέξει μεταξύ πολλών πολιτικών προτάσεων, αλλά δεν είχε δυνατότητα να γνωρίσει εκ των προτέρων τη συγκρότηση και το πρόγραμμα της Κυβέρνησης, ούτε τον τρόπο με τον οποίο τα μηνύματα θα ερμηνευθούν από τους κομματικούς μηχανισμούς. Επιπλέον η απόλυτη εξάρτηση των βουλευτών από τα κόμματα μέσα από το παιχνίδι του αναλογικού εκλογικού συστήματος, επηρέαζε τη λειτουργία της αντιπροσώπευσης των εκλογέων. Αυτή η μειωμένη ικανότητα απάντησης στα αιτήματα των εκλογέων ήταν ιδιαίτερα έκδηλη κυρίως στους κόλπους του μέχρι πρότινος κυρίαρχου κόμματος των Χριστιανοδημοκρατών το οποίο, στο όνομα των ιδεολογικών και οικονομικών συμφερόντων του, παρέκαμψε για μεγάλο χρονικό διάστημα σημαντικές κοινωνικές διεκδικήσεις. Τα αιτήματα που η κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση δεν ικανοποιούσε εκφράζονταν, εντούτοις, μέσω άλλων, πλαγίων και παρακοινοβουλευτικών καναλιών (ακυρωτικά δημοψηφίσματα, δικαστική δραστηριότητα, βία).

Πρόκειται, όμως, για ένα κοινό χαρακτηριστικό των δυτικών δημοκρατιών: όταν τα κοινοβουλευτικά κόμματα δεν καταφέρνουν να εκφράσουν αποτελεσματικά τις διάχυτες επιθυμίες του εκλογικού σώματος, υπάρχει μεγάλος κίνδυνος να βρουν ανταγωνιστές μεταξύ νέων κομμάτων και κοινωνικών δυνάμεων: η αντίδραση στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης των Η.Π.Α. εκδηλώθηκε με δημοψηφίσματα και έγινε αργότερα αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους ρεπουμπλικάνους, το εργατικό κόμμα στη Βρετανία έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον στα τέλη της δεκαετίας του 1970 για τις διεκδικήσεις των Σκωτσέζων και των Ουαλλών όταν τα φέουδα απειλήθηκαν από τα εθνικιστικά κόμματα, η Ιταλία και η Γερμανία γνώρισαν και οι δύο τα "χρόνια του μολυβιού" όπου κυριάρχησε η τρομοκρατική δράση των ερυθρών ταξιαρχιών και της Φράξιας Κόκκινος Στρατός, η Γαλλία, τέλος, γνώρισε τις ταραχές των αριστεριστών και, από το 1983/84, τη θεαματική άνοδο της άκρας δεξιάς. Οι λέσχες και οι παραοργανώσεις ευδοκιμούν στην Ιταλία από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μειώνοντας την επιρροή των παραδοσιακών κομμάτων και κυρίως των χριστιανοδημοκρατών.

Για να βγάλουμε κάποιο συμπέρασμα σχετικά με τη θέση των κομμάτων στη λειτουργία της αντιπροσώπευσης, ας υπογραμμίσουμε μόνο πως μια ολοκληρωμένη αξιολόγηση οφείλει να συνυπολογίσει μια μεγάλη σειρά παραγόντων, η σύγκριση των οποίων πρέπει να γίνει προσεκτικά: :το ποσοστό συμμετοχής στις εκλογές, ο αριθμός των μελών και των συμπαθούντων, το μονοπώλιο ή ο ανταγωνισμός των μέσων της

αντιπροσώπευσης είναι μεταβλητές που η σημασία τους μεταβάλλεται από το ένα σύστημα στο άλλο. Πολλοί αμερικανοί συγγραφείς θεωρούν ότι η παθητικότητα των αμερικανών ψηφοφόρων και η επίμονη αποχή τους απ' τις εκλογές δε συνιστά μια διστακτικότητα απέναντι στα κόμματα και το σύστημα, αλλά μια βουβή αποδοχή που δεν είναι απαραίτητο να εκδηλωθεί. Αντίθετα, οι παρατηρητές της ιταλικής πολιτικής ζωής ανησυχούν όταν η συμμετοχή ανέρχεται "μόνο" στο 90%. Πρέπει λοιπόν, κανείς να προσεγγίζει και να συγκρίνει τα δεδομένα με μεγάλη προσοχή. (Meny Yves, *Συγκριτική Πολιτική Ανάλυση: Οι δημοκρατίες Γερμανίας, Ιταλίας, Μεγάλης Βρετανίας και Ηνωμένων Πολιτειών*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1996)

Ομάδες Πίεσης

Α)Βασικά χαρακτηριστικά

Κατά την διάρκεια του 20ού αιώνα στις περισσότερες αστικές δημοκρατίες αναπτύσσεται μια νέα μορφή πολιτικής οργάνωσης και δράσης οι λεγόμενες ομάδες πίεσης που δεν στοχεύουν όπως τα πολιτικά κόμματα, στην κατάκτηση της κρατικής εξουσίας, αλλά στον επηρεασμό αυτών που την ασκούν, έτσι ώστε να εισακουσθούν και να ικανοποιηθούν τα ιδιαίτερα αιτήματα επιμέρους κοινωνικών ομάδων. Ως 'ομάδες πίεσης' λειτουργούν ένα πλήθος ετερόκλητων οργανώσεων κατεχοχόν κάθε τύπου επαγγελματικές οργανώσεις, εργατικά συνδικάτα, αγροτικές ενώσεις, τεχνικά επιμελητήρια, ιατρικοί και δικηγορικοί σύλλογοι καθώς και όργανα μισθωτών του τριτογενούς τομέα αλλά και ποικίλες άλλες οργανώσεις, όπως ενώσεις καταναλωτών, σύνδεσμοι υπέρ/κατά των αμβλώσεων, εταιρείες προστασίας ζώων, λέσχες οδηγών αυτοκινήτων κλπ. Είναι επομένως προφανές ότι οι ομάδες πίεσης διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους ως προς τη μορφή και το μέγεθος της δύναμης που ασκούν, τον αριθμό των ατόμων που εκπροσωπούν, καθώς και τα συγκεκριμένα αιτήματα και συμφέροντα που εκφράζουν. (Ball, W. και Peter, G. *Σύγχρονη Πολιτική και Διακυβέρνηση*, Αθήνα, Εκδ Παπαζήσης).

Εντούτοις, εκφράζουν ένα ενιαίο ή σχετικά ομοιογενές πολιτικό φαινόμενο διότι περικλείετε από δύο σημαντικά χαρακτηριστικά στοιχεία: τη φύση των αιτημάτων τους και τις μεθόδους τους. Συγκεκριμένα, τα αιτήματα της οποιασδήποτε ομάδας πίεσης διακρίνονται για το πολύ περιορισμένο εύρος τους, σε αντίθεση με τα πολιτικά κόμματα των οποίων η πολιτική 'πλατφόρμα' ή το πρόγραμμα καλύπτει ζητήματα που αφορούν στο σύνολο της κοινωνικής ζωής. Επιπλέον, όλες οι ομάδες πίεσης χρησιμοποιούν για την επίτευξη των διεκδικήσεων και στόχων τους τις ίδιες βασικές μεθόδους, οι οποίες κατ'ουδένα τρόπο δεν αφορούν στην προσέλκυση ψηφοφόρων και τη συνακόλουθη εκλογή εκπροσώπων στο Κοινοβούλιο, αλλά πολύ συνοπτικά μπορούν να αποδοθούν ως 'πειθώ', 'διαπραγμάτευση' και 'δημόσιες σχέσεις'.

Οι δύο πρώτες μέθοδοι αφορούν άμεσα στους κρατικούς αξιωματούχους τους οποίους η ομάδα πίεσης μέσω της παροχής σημαντικής πληροφόρησης και πολύτιμης εμπειρογνωμοσύνης καθώς επίσης και μέσω της προσφοράς ανταλλαγμάτων (π.χ. οικονομικές εισφορές στο κόμμα,), αλλά και μέσω ποικίλων απειλών (όπως π.χ. απεργίες και άλλου τύπου κινητοποιήσεις) έχει προς την 'ορθότητα' των αιτημάτων της και, ταυτόχρονα, να 'διαπραγματευθεί' μαζί τους, τους

συγκεκριμένους όρους υλοποίησής τους, ποια απ' αυτά, τότε και πώς θα μεταφρασθούν σε κυβερνητική πολιτική. Σ' αυτές ακριβώς τις μεθόδους τους που ασκούνται στα 'παρασκήνια' του πολιτικού συστήματος, δηλαδή στους 'προθάλαμους' του Κοινοβουλίου, των Υπουργείων και άλλων κρατικών οργανισμών, οφείλουν οι ομάδες πίεσης την επωνυμία 'λόμπι'. Μία άλλη μέθοδος είναι η χρήση διαφόρων τεχνικών δημόσιων σχέσεων (πληρωμένα δημοσιεύματα στον Τύπο, τηλεοπτικά ή ραδιοφωνικά 'σποτ', συνεντεύξεις, αφίσες κ.λπ.) και στοχεύει στον επηρεασμό τη κρατικής εξουσίας διαμέσου της διαμόρφωσης μιας κοινής γνώμης που συντάσσεται με τα αιτήματα ή τον προσανατολισμό της ομάδας πίεσης αποφάσεων, με αποτέλεσμα οι ενέργειες μιας εξ αυτών να 'αντισταθμίζονται' και, επομένως, εκ των πραγμάτων να ελέγχονται από τις κινητοποιήσεις και τα συμφέροντα όλων των πολιτών.(Ball, W. και Peter, G. *Σύγχρονη Πολιτική και Διακυβέρνηση*, Αθήνα, Εκδ Παπαζήσης).

Β)ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η συγκρότηση ομάδων αποτελεί κοινό φαινόμενο σε όλες τις κοινωνίες. Από τη λίγο ως πολύ διευρυμένη οικογενειακή ομάδα μέχρι τη φυλή ή το έθνος, από την άτυπη ομάδα μέχρι την αυστηρά δομημένη οργάνωση, αναρίθμητοι είναι οι τρόποι συνεύρεσης και διαντίδρασης των ατόμων.

Όλες οι ομάδες συγκροτούνται στη βάση κοινών ενδιαφερόντων και συμφερόντων: συναισθηματικών, πατρογονικών, ιδεολογικών, συντεχνιακών, επαγγελματικών, συντροφικών κ.λπ. Σύμφωνα με την ευρεία έννοια του όρου, όλες οι ομάδες είναι κατά κάποιο τρόπο ομάδες συμφερόντων. Στην πολιτική επιστήμη, όμως ο όρος απέκτησε μια πιο στενή και συγκεκριμένη σημασία: περιλαμβάνει τις ομάδες εκείνες οι οποίες, σε πολυάριθμες και διαφορετικές μορφές, επιζητούν να προωθήσουν τα συμφέροντά τους με πολιτικά μέσα. Από την άλλη μεριά, η πολιτική εξουσία συνδιαλέγεται με τις ομάδες αυτές, άλλοτε για να τις θέσει εκτός νόμου, καμιά φορά για να τις ελέγξει και για να τις ενσωματώσει στη δράση της. Η ομάδα συμφερόντων διακρίνεται από τις άλλες ομάδες από τη σχέση διαντίδρασης στην οποία βρίσκεται (ανεξάρτητα από τη μορφή της) με τους κρατικούς θεσμούς και τα κόμματα που δραστηριοποιούνται για την κατάκτηση και την άσκηση της εξουσίας.(PROOS P., (1975), *Pressure Group Behavior*, Toronto: McGraw-Hill)

Οι μορφές της διαντίδρασης είναι σχετικά δομημένες (οι άνεργοι, οι συνταξιούχοι, οι γυναίκες, οι καταναλωτές αποτελούν εκτενή ετερογενή σύνολα που ήταν και είναι ακόμα ελάχιστα οργανωμένα) και συναρτώνται με την ιδεολογία και τη στάση των κυβερνώντων. Η πρόσβαση των ομάδων διευκολύνεται ή

καθίσταται δυσχερέστερη ανάλογα με τη σχέση τους με την εξουσία. Οι ιθύνουσες οικονομικές ομάδες, για παράδειγμα, εισακούονται από τις συντηρητικές κυβερνήσεις περισσότερο από ότι τα συνδικάτα. Ωστόσο, η στάση των κυβερνήσεων είναι συχνά διφορούμενη. Οι κυβερνήσεις του Στρατηγού De Gaulle, παρά την άποψή του ότι <η πολιτική της Γαλλίας δεν διαμορφώνεται στο χώρο του χρηματιστηρίου για τους πελάτες>, διατήρησαν στενές σχέσεις με τις οικονομικές ομάδες, ιδιαίτερα μέσα από τις διαδικασίες οικονομικού προγραμματισμού. Τέλος, αν και οι ομάδες επιζητούν να ασκήσουν πίεση, κυρίως σε διάφορα τμήματα του κρατικού μηχανισμού, η επιρροή τους δε σταματάει εδώ: μια ομάδα καταναλωτών μπορεί να μπουκοτάρει ένα προϊόν ή μια εταιρεία: η ομάδα των συνταξιούχων και μόνο χάρη στο αριθμητικό της μέγεθος βαραίνει στον καθορισμό των πολιτικών επιλογών. Οι ομάδες μπορούν λοιπόν να ασκήσουν πίεση στο κράτος μέσω της παρέμβασής τους στην αγορά, όπως για παράδειγμα, οι ομάδες αντιαπαρχαίντ στις Ηνωμένες Πολιτείες που άσκησαν πίεση στους επενδυτές με στόχο την τροποποίηση της πολιτικής της αμερικανικής κυβέρνησης. (ZEIGLER L. and G. PEAK (1972) *Interest Groups in American Society*, Englewood Cliffs, NJ:Prentice- Hall Inc)

Με βάση τις προηγούμενες διευκρινίσεις, είναι δυνατόν να προχωρήσουμε στην ταξινόμηση των ομάδων συμφερόντων με βάση την ένταση των μορφών δράσης και οργάνωσής τους. Ωστόσο, ένα τέτοιο εγχείρημα ταξινόμησης αποκλείει τόσο τις ομάδες που δεν έχουν ουσιαστικά σχέσεις με την πολιτική, όπως για παράδειγμα τις εκατοντάδες ενώσεις συντροφικού χαρακτήρα που εμφανίζονται κάθε χρόνο στη Γαλλία, όσο και εκείνες των οποίων διακηρυγμένος στόχος είναι η κατάληψη της εξουσίας, δηλαδή τα πολιτικά κόμματα. Υπάρχει πράγματι μια διαφορά ουσίας μεταξύ αυτών των δύο τελευταίων τύπων ομάδων και της ομάδας συμφερόντων που ενεργοποιείται με στόχο την άσκηση πίεσης στην πολιτική εξουσία. Σε κάποιες περιπτώσεις, ωστόσο, αυτή η διαχωριστική γραμμή είναι επίπλαστη. Κάθε ομάδα, ακόμα και αν αποβλέπει ελάχιστα στο να επηρεάσει την πολιτική εξουσία, μπορεί κάποιες φορές, ιδιαίτερα όταν θίγονται τα συμφέροντά της, να ενεργοποιηθεί για να αποσπάσει προνόμια ή να ακυρώσει μια απόφαση. Πλέον ουδέτερος σύλλογος μπορεί να μεταμορφωθεί σε ομάδα συμφερόντων υπό την προτροπή ενός ηγέτη, η από αντίδραση σε ένα γεγονός που τον αφορά. Εξάλλου, μια ομάδα συμφερόντων μπορεί να συγκροτηθεί, όχι πλέον μόνο για να επηρεάσει την εξουσία, αλλά και για να συμμετάσχει στην κατάκτηση και την άσκησή της. Η ομάδα αυτή επιχειρεί να μετασχηματισθεί σε κόμμα και να ενταχθεί στην πολιτικο-εκλογική αρένα. Στην κατηγορία αυτή υπάγονται το Κόμμα των Προσφύγων της Γερμανίας και τα κόμματα των Οικολόγων σχεδόν παντού στην Ευρώπη.

Οι φιλελεύθερες δημοκρατίες, επειδή αναγορεύουν σε θεμέλιο τους τον πλουραλισμό, αναγνωρίζουν την ύπαρξη και τη νομιμότητα των ομάδων. Δεν ήταν όμως πάντοτε έτσι. Η Γαλλία, από εχθρότητα στις συντεχνίες του πριν το 1789 καθεστώτος, δηλαδή του Ancien Regime, και στο όνομα της λαϊκής κυριαρχίας που δεν ανεχόταν τίποτα ανάμεσα στο άτομο και κράτος, ήταν η χώρα που αποκήρυξε περισσότερο από κάθε άλλη τις ομάδες συμφερόντων και τα "υποτιθέμενα κοινά συμφέροντα" που αυτές εξέφραζαν. Η ύπαρξη των ομάδων έγινε αρχικά ανεκτή και στη συνέχεια αποδεκτή κάτω από την ασφυκτική πίεση της πραγματικότητας, κυρίως της οργάνωση των συνδικάτων ως μέσου υπεράσπισης των συμφερόντων της εργατικής τάξης, και τον αγώνα των οπαδών των "ενδιάμεσων σωμάτων" που ανήκαν συχνά στο αντίπαλο στρατόπεδο της Επανάστασης. Από την άποψη αυτή η Γαλλία αποδέχτηκε με αρκετή καθυστέρηση, μόλις στα τέλη του 19ου αιώνα, ιδιαίτερα τον πλουραλισμό συμφερόντων. Οι άλλες δυτικές δημοκρατίες ακόμα και όταν αποδέχονταν τη νομιμότητα των ομάδων δεν δίσταζαν να προσφύγουν στον αποκλεισμό των οργανώσεων εκείνων που κρίνονταν ως ύποπτες ή επικίνδυνες για τη δημόσια τάξη. Παντού τα συνδικάτα πάλεψαν για να αποκτήσουν νόμιμη και επίσημη οντότητα από την άποψη αυτή η Μεγάλη Βρετανία, οι Ηνωμένες Πολιτείες ή η Γαλλία δε διέφεραν από πιο αυταρχικά καθεστώτα, όπως η Γερμανία και η Ιταλία στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αλλά η δυσπιστία των κρατών απέναντι στις ομάδες δεν εκδηλώνεται μόνο με την πιο ακραία της μορφή, την απαγορεύση. Περιλαμβάνει μια ολόκληρη κλίμακα από κανόνες και περιορισμούς που στενεύουν το πεδίο δράσης των ομάδων και καθιστούν δυνατό τον έλεγχο των δραστηριοτήτων τους. Έτσι, η οργάνωση των ομάδων συμφερόντων υπόκειται σε ένα διπλό καταναγκασμό: αυτόν που είναι εγγενής σε κάθε δράση και επιβάλλει την προσαρμογή της οργάνωσης στους στόχους της, και αυτόν που επιβάλλει η πολιτική εξουσία η οποία υποχρεώνει τις ομάδες να κινηθούν στο πλαίσιο καθορισμένων θεσμών και δομών. (Meny Yves, *Συγκριτική Πολιτική Ανάλυση: Οι δημοκρατίες Γερμανίας, Ιταλίας, Μεγάλης Βρετανίας και Ηνωμένων Πολιτειών*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1996)

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ

Με κριτήριο την οργάνωση, ο Almond και ο Powell διέκριναν το 1966, στο προαναφερθέν έργο τους *Comparative Politics*, τέσσερις ομάδες συμφερόντων: τις ατομικές, τις μη συνεργατικές, τις συνεργατικές και τις θεσμικές. Μόνο οι δύο τελευταίοι τύποι ομάδων συμφερόντων σε τέτοιο βαθμό που να μπορούν να θεωρούνται ως ομάδες συμφερόντων που αποσκοπούν στην άσκηση πίεσης στην πολιτική εξουσία. Οι θεσμικές ομάδες διαθέτουν δομές που δεν συγκροτήθηκαν για την εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων, μπορούν όμως να τις επιστρατεύσουν για τροποποιήσουν πολιτικές ή διοικητικές αποφάσεις. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται οι περιπτώσεις της δημόσιας διοίκησης, της εκκλησίας, ή του στρατού. Οι συνεργατικές ομάδες όπως τα συνδικάτα, οι επαγγελματικές ομάδες ή τα σωματεία, αποβλέπουν, αντίθετα, στην οργάνωση των συμφερόντων που εκπροσωπούν. (Meny Yves, *Συγκριτική Πολιτική Ανάλυση: Οι Δημοκρατίες Γερμανίας, Ιταλίας, Μεγάλης Βρετανίας και Ηνωμένων Πολιτειών*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1996)

1. ΟΙ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ

Ο στρατός ή η διοίκηση αποτελούν επίσημες οργανώσεις κύρους, ο αρχικός προορισμός των οποίων δεν είναι η οργάνωση και η υπεράσπιση συμφερόντων. Ωστόσο, οι οργανώσεις αυτές μπορούν παράλληλα με τις πρωταρχικές τους λειτουργίες ή και σε βάρος τους, να μετατραπούν σε ισχυρές ομάδες συμφερόντων, ικανές να επηρεάσουν και να υπαγορεύσουν τις πολιτικές επιλογές σύμφωνα με τα συντεχνιακά ή τα προσωπικά τους συμφέροντα. Στην περίπτωση αυτή διαπιστώνεται ένα είδος σύμπλευσης μεταξύ ομάδων συμφερόντων και τμημάτων προς ίδιο όφελος. Η συγκεκριμένη διοίκηση αντί να είναι στην υπηρεσία όλων, ενδιαφέρεται χρόνο με το χρόνο για τα δικά της συμφέροντα και τα συμφέροντα των μελών της, καθιστώντας ανενεργές ή ακυρώνοντας τις μεταρρυθμίσεις που την αναφορούν. Το υπουργείο παιδείας στη

Γαλλία θεωρήθηκε συχνά ως το υπόδειγμα μιας διοίκησης που ενδιαφέρεται περισσότερο για τα συμφέροντα των εκπαιδευτικών που το επανδρώνουν παρά για την πολιτική στον εκπαιδευτικό τομέα. Γενικά, τα μεγάλα κρατικά σώματα στη Γαλλία, η διοίκηση στη Μεγάλη Βρετανία και την Ιταλία ή οι ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι στη Γερμανία είναι συχνά σε θέση να επιβάλουν τις απόψεις τους σε θέματα σχετικά με τα προσωπικά ή τα συντεχνιακά τους συμφέροντα. Στο πλαίσιο των θεσμών που ελέγχουν λειτουργεί συχνά ένας σύλλογος ή ένας σύνδεσμος οι οποίοι αποτελούν την επίσημη έκφραση των προσωπικών τους συμφερόντων. Στη πραγματικότητα πρόκειται για ένα εσωτερικό έλεγχο της διοίκησης μέσω του οποίου η ομάδα ασκεί την επιρροή της.

Οι θεσμικές ομάδες συμφερόντων δεν συγκροτούνται μόνο για να προασπίσουν τα συμφέροντα των μελών τους ή για να αντιστρατευτούν μεταρρυθμίσεις που θα τις έθιγαν. Στόχος τους είναι η τροποποίηση επιλογών στο πλαίσιο άλλων θεσμών ή άλλων τμημάτων της διοίκησης. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλες τις δυτικές χώρες οι κοινοτικοί, δημοτικοί και νομαρχιακοί σύμβουλοι οργανώθηκαν σε ισχυρές ομοσπονδίες ή συνδέσμους στη βάση ενός "συντεχνιακού μετώπου" όπου αποσιωπάται κάθε κομματική, ιδεολογική και πολιτική διάκριση. (HEERSON P. et al. (1998) *The Interest Group Connection: Electioneering, Lobbying and Policymaking in Washington*, Chatham, NJ: Chatham House Publishers Inc.)

2.ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ

Η οργάνωση είναι απολύτως αναγκαία για την ενσωμάτωση, την άρθρωση και την υπεράσπιση των συμφερόντων. Η απουσία οργάνωσης καθιστά αναποτελεσματική κάθε προσπάθεια προώθησης συμφερόντων. Αυτό ίσχυε για μεγάλο διάστημα για τους καταναλωτές και μέχρι πρόσφατα για τους άνεργους, τους οποίους κανένα συνδικάτο δεν προστάτευε πραγματικά, έως ότου η παρατεινόμενη κρίση συνέβαλε στη συνειδητοποίηση της κατάστασης και στη λήψη μιας σειράς μέτρων. Η ανάγκη για οργάνωση υπαγορεύεται από κοινωνικούς και νομικούς λόγους: για να έχει κάποια συνοχή και να είναι αποτελεσματική η ομάδα συμφερόντων χρειάζεται μια στοιχειώδη οργάνωση. (HEERSON P. et al. (1998) *The Interest Group Connection: Electioneering, Lobbying and Policymaking in Washington*, Chatham, NJ: Chatham House Publishers Inc.)

Ο πολλαπλασιασμός των ομάδων συμφερόντων οφείλεται κατά πρώτο λόγο στην ανάπτυξη, ρυθμιστική ή οικονομική, του κρατικού παρεμβατισμού. Λίγοι είναι πια οι τομείς που δεν έχουν κάποια σχέση, άμεση ή έμμεση, με τις κρατικές δραστηριότητες οι οποίες συμβάλλουν στην αποκρυστάλλωση των μέχρι

πρότινος ανοργάνωτων και διακεχυμένων συμφερόντων. Ο κατεξοχήν τομέας συγκρότησης τέτοιων ομάδων είναι τα περιβαλλοντικά ζητήματα, με αποτέλεσμα κάθε σχέδιο ανάπτυξης του χώρου, ακόμα και το πιο τοπικό, να δίνει λαβή στη σύσταση κινημάτων "υπεράσπισης". Οι ομάδες αυτές μπορούν να αποκτήσουν τεράστια δύναμη, όχι τόσο ως ομάδες που μπορούν να καθορίσουν τις αποφάσεις όσο ως ομάδες αντίστασης, ικανές να κωλυσιεργούν ή να παρακωλύουν την παρέμβαση του δημοσίου, όπως συνέβη στην περίπτωση αναστολής της κατασκευής πυρηνικών εργοστασίων στην Ιταλία, τη Γερμανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Ο δεύτερος παράγοντας ανάπτυξης των ομάδων συμφερόντων αφορά στη δυσκολία, ακόμα και την ανικανότητα των μεγάλων ομοσπονδιών, να διαφυλάξουν και να διατηρήσουν το μονοπώλιο εκπροσώπησης των συμφερόντων μιας κατηγορίας ή ενός κλάδου. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις καταλόγισαν συχνά στο Σύνδεσμο Βιομηχάνων ότι στις διαπραγματεύσεις του με το κράτος δεν λαμβάνει υπόψη τα δικά τους προβλήματα: ο σύνδεσμος μικροέμπωρων συγκροτήθηκε ως αντίδραση στα εμπορικά επιμελητήρια με το επιχείρημα ότι παραμελούσαν τα συμφέροντά τους.

Ο τρίτος παράγοντας ανάπτυξης των ομάδων συναρτάται με τις ευκαιρίες που δημιουργούνται στο πλαίσιο των κρατικών διακανονισμών. Στην περίπτωση αυτή εντάσσονται οι νομοθεσίες διαφόρων χωρών που δίνουν στους ιδιώτες τη δυνατότητα να συμμετάσχουν σε διοικητικές επιχειρήσεις (μελέτες κόστους, έρευνες κοινής ωφέλειας, ακροάσεις κ.λπ.). Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση της επίδρασης που μπορεί να έχει μια νομοθεσία στο πολλαπλασιασμό των ομάδων συμφερόντων είναι οι Επιτροπές Πολιτικής Δράσης (Ε.Π.Δ.) που συστάθηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες δυνάμει των κανονισμών που διέπουν τις εκλογές σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Οι Ε.Π.Δ. ιδρύθηκαν για να συγκεντρώνουν τα απαραίτητα ποσά για την εκλογική εκστρατεία των υποψηφίων, ώστε να καταστεί περισσότερο διαφανής και λιγότερο άνιση η χρηματοδότηση των εκλογών. Προκειμένου οι οργανώσεις αυτές να μην προσελκύσουν ανοιχτοχέρηδες χρηματοδότες, ο νόμος προβλέπει ένα ανώτατο όριο στις εισφορές για την εκλογική εκστρατεία των υποψηφίων. Αντίθετα δεν υπάρχει κανένα όριο για την εκστρατεία των Ε.Π.Δ.. Αυτό σημαίνει ότι οι επιτροπές αυτές δεν μπορούν να ενισχύσουν του υποψηφίους της αρεσκείας τους πέρα από το επιβαλλόμενο όριο, μπορούν όμως να ξοδέψουν εκατομμύρια δολάρια για να προβάλουν της άποψή τους. Όπως γράφει ο David McKay, "λόγω της δυνατότητας τους να αποτείνονται στο κοινό για ειδικά θέματα, οι Ε.Π.Δ. συνετέλεσαν στην άνοδο πολιτικών ομάδων που εκφράζουν κάποιο συγκεκριμένο συμφέρον και στην

περαιτέρω αποδυνάμωση των παραδοσιακών πολιτικών σχηματισμών”.

Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΟΜΑΔΩΝ

Στο ετερογενές σύνολο των συνεργατικών ομάδων ξεχωρίζουν οι ισχυρότερες μεταξύ αυτών, δηλαδή οι ενώσεις εργοδοτών, τα συνδικάτα και αγροτικές οργανώσεις. Και μόνο λόγω του αριθμητικού τους μεγέθους και των ισχυρών τους οργανώσεων, οι ομάδες αυτές αποτελούν τους αναγκαίους συνομιλητές των δημοσίων αρχών σε όλες τις δυτικές χώρες.

1. Οι εργοδοτικές οργανώσεις

Η ομάδα συμφερόντων των εργοδοτών εκφράζεται σε εθνική κλίμακα από μια ή περισσότερες οργανώσεις. Στις Ηνωμένες Πολιτείες υπάρχουν η Εθνική Ένωση Βιομηχάνων και το Εμπορικό Επιμελητήριο των Ηνωμένων Πολιτειών. Στη Γερμανία συναντάμε τη Συνομοσπονδία των Ενώσεων των Εργοδοτών η οποία, επειδή δεν μπορεί να υπογράψει συλλογικές συμβάσεις ή να επιβάλει τις απόψεις της, συγκρούστηκε κάποιες φορές με την οργάνωση των βιομηχάνων, την Ομοσπονδία Γερμανικής Βιομηχανίας και τέλος την Ομοσπονδία Εμπορικών Επιμελητηρίων που στηρίζει τις δύο πρώτες οργανώσεις, οι οποίες εμφανίζονται συχνά διαιρεμένες περισσότερο για λειτουργικούς παρά για ουσιαστικούς λόγους. Στην Ιταλία απαντάται επίσης, για διαφορετικές όμως αιτίες, η διάκριση μεταξύ των Εμπορικών Επιμελητηρίων, της Ομοσπονδίας Βιομηχανιών η οποία εκφράζει τους εργοδότες του ιδιωτικού τομέα και της Intersind που φιλοξενεί τους εκπροσώπους του δημόσιου τομέα. (HEERSON P. et al. (1998) *The Interest Group Connection: Electioneering, Lobbying and Policymaking in Washington*, Chatham, NJ: Chatham House Publishers Inc.)

Στη Μεγάλη Βρετανία, η Συνομοσπονδία της Βρετανικής Βιομηχανίας προέκυψε το 1965 από τη συγχώνευση της Ομοσπονδίας Βρετανικής Βιομηχανίας και μικρότερων οργανώσεων, με τη φανερή παρότρυνση του Georges Brown, υπουργού τότε των οικονομικών και οπαδού της υιοθέτησης του οικονομικού σχεδιασμού. Στη Γαλλία, η Εθνική Συνομοσπονδία των Γάλλων Εργοδοτών και τα Εμπορικά Επιμελητήρια διαθέτουν επίσης μεγάλη επιρροή, αλλά η εξουσία και το κύρος τους αμφισβητήθηκε έντονα στη δεκαετία του '70 από τους εργοδότες των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και το κίνημα του Nisoud.

Οι σχέσεις μεταξύ της πολιτικής εξουσίας και των μεγάλων ομάδων των εργοδοτών διαμεσολαβούνται, σ' ένα βαθμό, από την παράδοση και τις εκατέρωθεν θέσεις στο εσωτερικό του συστήματος. Η έκφραση «κοινωνικός εταίρος» που είναι πρακτικά άγνωστη στο σύστημα αξιών των αγγλικών ή των αμερικάνικων επιχειρήσεων, παραπέμπει όπως ακριβώς και στη Γαλλία, στην ιδέα της αλληλεγγύης: κατά τον ίδιο τρόπο ο θεσμός της συνδιαχείρισης που εισάγεται το 1951 στον τομέα του άνθρακα και του χάλυβα υποδηλώνει το "συντεχνιακό" χαρακτήρα των σχέσεων που εγκαθιδρύθηκαν μεταξύ των εκπροσώπων του οικονομικού τομέα και δημοσίου τομέα.

Η εργοδοσία επιζητεί γενικά να προβάλλει ένα αρραγές μέτωπο προς τα έξω, ιδιαίτερα στις σχέσεις της με την πολιτική εξουσία. Όμως είναι και αυτή ετερογενής και διαπερνάται από συγκρούσεις: στους κόλπους της αντιπαρατίθενται μικρές και μεγάλες επιχειρήσεις, τομείς προστατευόμενοι και ανταγωνιστικοί, βιομηχανία και υπηρεσίες, φιλελεύθεροι και κορπορατιστές, εργοδότες με κοινωνικό προφίλ ή όχι. Η ισχύς των μεγάλων οργανώσεων εδράζεται κατά ένα μέρος στο γεγονός της σύμπτωσης συμφερόντων τους με αυτά του κρατικού τομέα, ο οποίος μπορεί να προτιμήσει να διαπραγματευτεί με περιορισμένο αριθμό εταίρων που είναι σε θέση να φέρουν σε πέρας τις υπογραφείσες συμφωνίες και να παράσχουν τις αναμενόμενες υπηρεσίες. (HEERSON P. et al. (1998) *The Interest Group Connection: Electioneering, Lobbying and Policymaking in Washington*, Chatham, NJ: Chatham House Publishers Inc.)

2. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις

Όπως η εργοδοσία, τα συνδικάτα είναι μια από τις ισχυρότερες ομάδες συμφερόντων. Σε σχέση όμως με την εργοδοσία τα συνδικάτα είναι περισσότερο διαιρεμένα, μεταξύ άλλων, και εξαιτίας του γεγονότος ότι η οργάνωσή τους στηρίζεται συχνά σε ένα ιδεολογικό ή πολιτικό πρόγραμμα. Το επίσημο πιστεύω της εργοδοσίας είναι γενικά απλό: η διασφάλιση της ελεύθερης επιχείρησης και της ελευθερίας της αγοράς και η αντίθεση στις

κρατικοποιήσεις, παρότι δε διστάζει γενικά να επιζητάει της κρατική αρωγή. Τα συνδικάτα, αντίθετα, είναι χωρισμένα σε μεταρρυθμιστικές, σοσιαλδημοκρατικές ή επαναστατικές ομαδώσεις, συνδέονται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό με τα κόμματα και παλεύουν, είτε για την αποκλειστική προώθηση των επαγγελματικών τους συμφερόντων, είτε για ένα γενικότερο κοινωνικό όραμα. Επιπλέον, ως ομάδες συμφερόντων, τα συνδικάτα είναι υποχρεωμένα να παλέψουν σε δύο μέτωπα: σε αυτό των εργασιακών σχέσεων και της εργοδοσίας αφενός, και αφετέρου, σε εκείνο της πολιτικής εξουσίας που είναι υπεύθυνη για τη διευθέτηση των κοινωνικών προβλημάτων και συχνά των εργασιακών συμβάσεων και εργασιακών συγκρούσεων.

Μπορούμε να κάνουμε μια πρώτη εκτίμηση της ισχύος των συνδικάτων με βάση το κριτήριο του βαθμού ενότητάς τους. Στη Γαλλία τα συνδικάτα είναι διασπασμένα όσο, ίσως, πουθενά αλλού. Υπάρχουν έξι ανταγωνιζόμενες συνομοσπονδίες και πολυάριθμες αυτόνομες συνδικαλιστικές ομάδες σε διάφορους κλάδους και επιχειρήσεις που αποβλέπουν στην προσέλκυση των μη συνδικαλισμένων. Με την εξαίρεση κάποιων περιόδων "συνδικαλιστικής ενότητας", οι σχέσεις μεταξύ των συνδικαλιστικών συνομοσπονδιών διέπονται από την αμοιβαία δυσπιστία ακόμα και την εχθρότητα, τόσο στη βάση όσο και στην κορυφή.

Η ίδια σχεδόν κατάσταση επικρατεί και στην Ιταλία, με τη διαφορά ότι κατά τη δεκαετία του '70 πρυτάνευσε εκεί ένα πνεύμα συνεργασίας, ιδιαίτερα στο εσωτερικό της Ομοσπονδίας του Μετάλλου που είχε ενωτική διοίκηση. Όπως και στη Γαλλία, ο ψυχρός πόλεμος προκάλεσε τη διάσπαση του ιταλικού συνδικαλιστικού κινήματος. Το 1948 οι χριστιανοδημοκράτες εγκατέλειψαν τη Ιταλική Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας και συγκρότησαν την "ελεύθερη", η οποία, δύο χρόνια αργότερα μετονομάστηκε σε Ιταλική Συνομοσπονδία των Συνδικάτων της Εργασίας. Το 1950, ορισμένοι συνδικαλιστές, προσκείμενοι στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, ίδρυσαν με τη σειρά τους νέο συνδικάτο, την Ιταλική Ένωση της Εργασίας. Οι τρεις αυτές συνομοσπονδίες, που συνεργάστηκαν από το 1968 μέχρι το δημοψήφισμα για τη διατήρηση ή την κατάργηση της τιμαριθμικής προσαρμογής το 1985, αποτελούν χωρίς αμφιβολία τις ισχυρότερες συνδικαλιστικές οργανώσεις και τους κατεξοχήν συνομιλητές της πολιτικής εξουσίας. Συχνά όμως, ιδιαίτερα στο δημόσιο τομέα, παρακάμπτονται από τα μικρά αυτόνομα συνδικάτα ή τις επιτροπές βάσης, που αντλούν τη δύναμή τους όχι τόσο από τον αριθμό των μελών τους, που είναι συνήθως μικρός, όσο από το γεγονός ότι διαθέτουν ουσιαστικά το μονοπώλιο της εκπροσώπησης σε μερικούς νευραλγικούς τομείς (πιλότους της πολιτικής αεροπορίας, οδηγούς τρένων κ.λπ.). Επιπλέον, η ενσωμάτωση των συνδικαλιστικών ιθυνουσών

ομάδων στην άρχουσα τάξη διεύρυνε το χάσμα ανάμεσα στη βάση και την κορυφή και συνέβαλε στην περαιτέρω αποδυνάμωση των συνδικάτων που προκάλεσαν οι κοινωνικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί στην ιταλική κοινωνία. (Meny Yves, *Συγκριτική Πολιτική Ανάλυση: Οι δημοκρατίες Γερμανίας, Ιταλίας, Μεγάλης Βρετανίας και Ηνωμένων Πολιτειών*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1996)

Η αντιπαράθεση μεταξύ των γερμανικών συνδικάτων είναι λιγότερο έντονη και ο ανταγωνισμός των τριών μεγαλύτερων συνομοσπονδιών επικεντρώνεται γύρω από τους δημόσιους υπαλλήλους και το δημόσιο τομέα. Η Γερμανική Συνομοσπονδία Υπαλλήλων, που δημιουργήθηκε το 1945 από αντίδραση στην αρχή της συνδικαλιστικής οργάνωσης κατά επάγγελμα, εκπροσωπεί κυρίως δημόσιους και ιδιωτικούς υπαλλήλους, αλλά βρίσκεται σε παρακμή. Η Ένωση Γερμανών Δημοσίων Υπαλλήλων, είναι μια συνομοσπονδία δημοσίων υπαλλήλων που έχει κάπως μεγαλύτερη απήχηση στο δημόσιο τομέα σε σύγκριση με τη Γερμανική Συνομοσπονδία Υπαλλήλων. Η Ένωση Γερμανικών Συνδικάτων αποτελεί μια ισχυρή ομοσπονδία δεκαεπτά συνδικάτων εκ των οποίων το Συνδικάτο του Μετάλλου αριθμεί το ένα τρίτο περίπου των μελών της. Η Ένωση Γερμανικών Συνδικάτων αποτελεί τον υποχρεωτικό συνομιλητή της πολιτικής εξουσίας. Ωστόσο, παρά τη δύναμή της και το μονοπώλιο εκπροσώπησης σε πολυάριθμους τομείς, διαπερνάται από εσωτερικές αντιθέσεις μεταξύ των δεκαεπτά συνδικάτων που υπεραμύνονται της αυτονομίας τους. (HEERSON P. et al. (1998) *The Interest Group Connection: Electioneering, Lobbying and Policymaking in Washington*, Chatham, NJ: Chatham House Publishers Inc.)

Τα βρετανικά συνδικάτα δίνουν a priori την αίσθηση της ισχύος και της ενότητας, ακριβώς διότι συμβιώνουν στο πλαίσιο των Εργατικών Ενώσεων. Όμως και αυτά αντιμετωπίζουν πολυάριθμα εσωτερικά προβλήματα. Κάποια συνδικάτα έχουν ελάχιστα μέλη, ενώ άλλα διεκδικούν πολλές εκατοντάδες χιλιάδες. Ένα δεύτερο στοιχείο προστιβών έγκειται στη διαφορετική οργάνωση των συνδικάτων. Μερικά από αυτά έχουν χαλαρή και αφήνουν μεγάλα περιθώρια αυτονομίας στις επιμέρους οργανώσεις τους, ενώ άλλα είναι πολύ συγκεντρωτικά και όλες οι αρμοδιότητες περιέχονται στους γενικούς γραμματείς. Οι σχέσεις των συνδικάτων με το Εργατικό κόμμα αποτελούν την τρίτη πηγή προστριβών. Μερικά συνδικάτα προσχωρούν ως σύνολο στο κόμμα, ενώ σε άλλα η απόφαση είναι προσωπική υπόθεση. Βρίσκουμε ακόμα τις κλασσικές αντιθέσεις μεταξύ των συνδικάτων του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα και, εδώ και λίγο καιρό, μεταξύ των συνδικάτων των χειρωνακτικών

επαγγελματιών, που βρίσκονται σε παρακμή, και των συνδικάτων των τεχνοκρατών.

Οι μεταξύ τους προστριβές είναι ορισμένες φορές έντονες και χρησιμοποιούνται από την κυβέρνηση ή την εργοδοσία. Τις καταστάσεις αυτές επιχείρησε να ρυθμίσει το κράτος με την Πράξη περί Απασχόλησης της 26^{ης} Ιουλίου 1988 που περιόρισε τη δύναμη των συνδικάτων και υποστηρίζει την ελευθερία εργασίας των μη απεργών.

Ανάλογη είναι η κατάσταση στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου τα συνδικάτα, χωρίς να έχουν ειδικές σχέσεις με ένα κόμμα όπως στη Μεγάλη Βρετανία, είναι ισχυρά αλλά διεσπαρμένα, τόσο γεωγραφικά, όσο και επαγγελματικά. Οι διαιρέσεις τους ανάγονται κατά πρώτο λόγο στη διαρκή αντιπαράθεση μεταξύ της ιστορικής πτέρυγας του αμερικανικού συνδικαλισμού, της Αμερικανικής Ομοσπονδίας Εργασίας και του Κογκρέσου των Βιομηχανικών Οργανώσεων. Η πρώτη ιδρύθηκε το 1886 στη βάση ενός συνδικαλισμού κατά επάγγελμα και απηχούσε τις απόψεις μιας εργατικής ελίτ που τασσόταν υπέρ της συνεργασίας με το κεφάλαιο. Η δεύτερη ιδρύθηκε το 1938 στις μεγάλες βιομηχανίες, είναι πιο ριζοσπαστική και αντικαπιταλιστική, αλλά και ευνοϊκή στον κρατικό παρεμβατισμό. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις δύο οργανώσεις υπήρξε καταστρεπτικός κατά τη διάρκεια της ψήφησης του νόμου Taft-Harley το 1947 που περιορίζει σημαντικά τη συνδικαλιστική δράση. Μόλις το 1955 οι δύο οργανώσεις ξεπέρασαν τις διαφορές τους και ίδρυσαν την Αμερικανική Ομοσπονδία Εργασίας - Κογκρέσο των Βιομηχανικών Οργανώσεων.

Στην πραγματικότητα, η συνομοσπονδία αυτή αποτελεί μια επίπλαστη συνάθροιση ετερογενών συνδικάτων διαφορετικής εμβέλειας και αντιλήψεων. Παράλληλα, τα αμερικάνικα συνδικάτα αποδυναμώθηκαν σημαντικά από την αποβιομηχάνιση και τη μετατόπιση των βιομηχανιών στο νότο και τη δύση, σε πολιτείες δηλαδή όπου η νομοθεσία είναι εχθρικότατη προς τα συνδικάτα. Η πτώση της επιρροής τους στη βιομηχανία αντισταθμίστηκε κάπως από αύξησή της στο δημόσιο τομέα. Τελικά, τα συνδικάτα στις Ηνωμένες Πολιτείες παραμένουν τα ισχυρότερα, γιατί λειτουργούν ως ένα οργανωμένο και πλούσιο λόμπυ, ικανό να διαδραματίζει βαρύνοντα ρόλο στην επιλογή και την εκλογική εκστρατεία του Δημοκρατικού υποψηφίου για το προεδρικό αξίωμα της χώρας διαμέσου της "Επιτροπής Πολιτικής Παιδείας". (HEERSON P. et al. (1998) *The Interest Group Connection: Electioneering, Lobbying and Policymaking in Washington*, Chatham, NJ: Chatham House Publishers Inc.)

Μπορούμε βέβαια να αποτιμήσουμε την ισχύ των συνδικάτων με βάση τον αριθμό των μελών τους και το ποσοστό των

συνδικαλισμένων. Τα γαλλικά συνδικάτα είναι από τα πλέον αδύναμα στις δυτικές χώρες, με ποσοστό συνδικαλισμένων που κυμαίνεται γύρω στο 10%. Οι συνδικαλισμένοι στην Ιταλία είναι πολύ περισσότεροι και ανέρχονται σε 51% στον ιδιωτικό τομέα και 60% στο δημόσιο, αλλά ο αριθμός τους μειώνεται τόσο λόγω της οικονομικής κρίσης, όσο και λόγω των μετασχηματισμών του εργατικού δυναμικού.

Η μείωση της επιρροής των συνδικάτων στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι ιδιαίτερα αισθητή στη βιομηχανία και στις μεγάλες επιχειρήσεις στα βόρειο-ανατολικά της χώρας. Έτσι, παρά την ανάπτυξη του συνδικαλισμού στο δημόσιο τομέα, το ποσοστό των συνδικαλισμένων ανερχόταν στο 33% του εργατικού δυναμικού το 1951 και στο 29% το 1974, μόλις υπερέβαινε το 15% στα μέσα της δεκαετίας του '80, αριθμός που αντιστοιχεί περίπου σε 17 εκατομμύρια άτομα. Η συνδικαλιστική συμμετοχή είναι υψηλότερη στη Γερμανία όπου το ποσοστό των συνδικαλισμένων ανέρχεται στο 40%, ενώ μόνο η Ένωση Γερμανικών Συνδικάτων αριθμούσε πριν την ενοποίηση 8 εκατομμύρια μέλη. Στη Μεγάλη Βρετανία ο αριθμός των συνδικαλισμένων άγγιξε τα υψηλότερα όρια το 1979, οπότε έφτασε τα 13,3 εκατομμύρια μέλη, εκ των οποίων 12 εκατομμύρια ήταν μέλη των Εργατικών Ενώσεων, αριθμός που αντιστοιχεί στο 55% των εργαζομένων. Υπό την πίεση της συντηρητικής κυβέρνησης της Thatcher, που απαγόρευσε μεταξύ των άλλων την υποχρεωτική ένταξη στο σωματείο, ο αριθμός των συνδικαλισμένων μελών έπεσε στα 10 εκατομμύρια το 1990 και στα 7,7 το 1992.

Βέβαια, οι παραπάνω αριθμοί και τα ποσοστά των συνδικαλισμένων πρέπει να εκτιμηθούν υπό το πρίσμα και άλλων παραμέτρων. Τόσο στις Ηνωμένες Πολιτείες όσο και στη Μεγάλη Βρετανία, η υποχρεωτική ένταξη στο συνδικάτο εξακολουθεί να υφίσταται, παρά το γεγονός ότι τώρα απαγορεύεται η διέπεται από αυστηρούς περιορισμούς. Πολλοί κλάδοι στους οποίους τα συνδικάτα έχουν παραδοσιακά επιρροή καταφεύγουν στην υποχρεωτική εγγραφή των εργαζομένων που προσλαμβάνονται. Επιπλέον, στις δύο αυτές χώρες όπως και στη Γερμανία, η συνδικαλιστική εισφορά παρακρατείται από το μισθό και η επιχείρηση αποδίδει το σχετικό ποσό το συνδικάτο. Έτσι τα συνδικάτα των χωρών αυτών διαθέτουν τα υλικά μέσα για να παρέχουν διάφορες υπηρεσίες στα μέλη τους, όπως αποζημιώσεις σε περίπτωση απεργίας, κάτι που δύσκολα μπορούν να πράξουν, ελλείψει πόρων, τα συνδικάτα στην Ιταλία και τη Γαλλία. Τέλος, στις τρεις αυτές χώρες, αλλά και στην Ιταλία, είναι διαδεδομένη η πρακτική των συλλογικών διαπραγματεύσεων, γεγονός που ενισχύει το συνδικάτο, γιατί ακριβώς είναι το μόνο που μπορεί να διαπραγματευτεί με τον εργοδότη και στη συνέχεια να επιδείξει στα μέλη του τα

συλλογικά οφέλη από τη δράση του. Ωστόσο, η κατάρρευση των παραδοσιακών βιομηχανιών, η επέκταση του τομέα των υπηρεσιών και η κρίση στη δεκαετία του '70 κλόνισαν παντού τα προπύργια του συνδικαλισμού. Αποδυναμωμένα από την ανασύνθεση των κοινωνικών σχέσεων και τη διασπορά των συμφερόντων, τα συνδικάτα αμφισβητήθηκαν σε πολλές περιπτώσεις από αυθόρμητα κινήματα, όπως οι απεργιακές και οι συντονιστικές επιτροπές στη Γαλλία ή ακόμα από κινήματα τοπικού χαρακτήρα ή συντεχνιακά, όπως οι επιτροπές βάσης στην Ιταλία.

3. Οι αγροτικές οργανώσεις

Οι αγροτικές οργανώσεις αποτελούν μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα περίπτωση ομάδας συμφερόντων διότι, αφενός, εμφανίζουν στοιχεία τόσο από τις εργοδοτικές όσο και από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, και αφετέρου, κατάφεραν να διατηρήσουν μια μεγάλη επιρροή παρά τη συνεχή μείωση του αγροτικού πληθυσμού.

Πράγματι, ο αγροτικός πληθυσμός μειώνεται συνεχώς. Εδώ και πολύ καιρό οι αγρότες στη Μεγάλη Βρετανία αποτελούν ένα πολύ μικρό τμήμα του ενεργού πληθυσμού, μόλις το 3%. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο αριθμός τους πέρασε από 30 εκατομμύρια το 1920 σε λιγότερο από 10 στη δεκαετία του '70, έτσι ώστε το 1984 αντιπροσώπευαν μόλις το 2,3% του ενεργού πληθυσμού. Το ίδιο ισχύει και για τη Γερμανία, όπου, παρά τις κατά καιρούς πολιτικές δηλώσεις για λήψη μέτρων υπέρ της διατήρησης του αγροτικού πληθυσμού, αυτός ανέρχεται μόλις στο 5% του ενεργού πληθυσμού. Στη Γαλλία οι αγρότες ανέρχονται στο 7% του ενεργού πληθυσμού, ενώ στην Ιταλία το αντίστοιχο ποσοστό από 17,2% το 1971 έφτασε το 1990 στο 9%.

Η μείωση του αγροτικού πληθυσμού δε μεταφράστηκε ωστόσο σε αντίστοιχη αποδυνάμωση της πολιτικής τους επιρροή. Οι αγρότες στην Ιταλία, ιδιαίτερα οι μικροί ιδιοκτήτες, αποτέλεσαν μια ξεχωριστή πελατεία για το Χριστιανοδημοκρατικό κόμμα, το οποίο τους υποστήριξε θερμά. Στη Γαλλία οι σχέσεις μεταξύ των αγροτών και των γκωλικών κυβερνήσεων χαρακτηρίστηκαν από στενή συνεργασία παρά τις κατά καιρούς εκρήξεις βίας. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα της ειδικής μεταχείρισης των αγροτών υπήρξε η ψήφιση το 1976 του περιβόητου "φόρου-ξηρασίας". Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για τη Γερμανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο A.Grosser και ο M. Menudier θεωρούν τους Γερμανούς αγρότες "ως μια από τις ισχυρότερες ομάδες στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας παρότι το βάρος του γεωργικού τομέα στο σύνολο της οικονομίας μειώνεται συνεχώς". Σε ότι αφορά στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο M.J.C. Vile γράφει σχετικά: "Ο αγροτικός πληθυσμός υπολείπεται

αριθμητικά των συνδικάτων και είναι λιγότερο εύπορος απλό την εργοδοσία, αλλά είναι σε θέση να εξουδετερώνει τις επικρίσεις και τις αντιδράσεις ενάντια στα κυβερνητικά προγράμματα και τα μέτρα που λαμβάνονται για την αρωγή του σε περιπτώσεις οικονομικών κρίσεων. Είναι ενδιαφέρον από την άποψη αυτή να τονιστεί ότι, όπως σημειώνει η M.F.Toinet, τα ποσά για τη στήριξη των τιμών των αγροτικών προϊόντων και των αγροτικών εισοδημάτων κατά την περίοδο 1982-86 προσεγγίζουν τα 63 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ ο σχετικός προϋπολογισμός που ψηφίστηκε το 1981 προέβλεπε μόλις 11 δισεκατομμύρια. (Meny Yves, *Συγκριτική Πολιτική Ανάλυση: Οι δημοκρατίες Γερμανίας, Ιταλίας, Μεγάλης Βρετανίας και Ηνωμένων Πολιτειών*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1996)

β. Η πολιτική σημασία των ομάδων πίεσης

Μεταξύ των σύγχρονων πολιτικών κοινωνιολόγων αυτοί που έχουν κατεξοχήν ασχοληθεί με το φαινόμενο των ομάδων πίεσης είναι οι πλουραλιστές, καθώς η θεωρητική τους προσέγγιση εδράζεται, όπως είδαμε, σε μία αντίληψη της σύγχρονης κοινωνίας ως αποτελούμενης από αλληλοσυγκρουόμενες 'ομάδες συμφερόντων', με την πολιτική εξουσία να αναζητεί τον καλύτερο δυνατό συμβιβασμό των διαφορετικών και εν μέρει αντιθετικών αιτημάτων τους. Η ανάπτυξη και σημασία των ομάδων πίεσης ως μορφής πολιτικής οργάνωσης και δράσης ερμηνεύεται από την πλουραλιστική θεωρία ως αποτέλεσμα του κοινωνικού κατακερματισμού που επιφέρει ο σύνθετος και ταυτόχρονα εξειδικευμένος χαρακτήρας της σύγχρονης κοινωνίας. Συγκεκριμένα, ο μεγάλος αριθμός αλλά και η ποικιλομορφία των θεσμών που αναπτύσσονται σε κάθε κοινωνικό πεδίο, καθώς και η εξειδίκευση των λειτουργιών τους, δηλαδή η λεγόμενη θεσμική και λειτουργική διαφοροποίηση που διακρίνει τις 'βιομηχανικές' κοινωνίες του 20ού αιώνα, οδηγεί στη δημιουργία ομάδων πίεσης.

Η πλουραλιστική θεωρία εδράζεται σε μεγάλο βαθμό στην ατομοκεντρική αντίληψη της πολιτικής. Η αντίληψη αυτή οδηγεί στη θεώρηση του φαινομένου των ομάδων πίεσης ως προϊόντος αποκλειστικά της βούλησης, της συνείδησης και των αξιών των ατόμων που τις συγκροτούν, αγνοώντας τις οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές παραμέτρους -δηλαδή τις κοινωνικο-οικονομικές δομές, τις κυβερνητικές πολιτικές και τους εκάστοτε κυρίαρχους ιδεολογικούς προσανατολισμούς- που καθορίζουν τη γένεση, δράση και επιρροή κάθε ομάδας πίεσης. Με άλλα λόγια,

σύμφωνα με τους επικριτές της η πλουραλιστική θεωρία αγνοεί «τη σκιά του καπιταλισμού» κάτω από την οποία συγκροτούνται και δρουν οι ομάδες πίεσης και, κατά συνέπεια, παραβλέπει τη «μεροληπτική» επίδραση που, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, ασκεί η υφιστάμενη καπιταλιστική κοινωνικό-οικονομική και πολιτική οργάνωση και κουλτούρα στη συγκρότηση ομάδων πίεσης και στην 'ικανότητα' κάθε μίας εξ αυτών να επηρεάζει την πολιτική διαδικασία. (Held D., *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Αθήνα : Στάχυ, 1995).

Πέραν τούτου, η πλουραλιστική θεώρηση των ομάδων πίεσης εδράζεται στην παραδοχή ότι μεταξύ των διαφόρων ομάδων πίεσης υπάρχει κατά βάση μια σύμπνοια συμφερόντων, η οποία επιτρέπει, παρά τις διαφωνίες και συγκρούσεις τους, τη μετατροπή της πολιτικής σε μια διαδικασία συνεχών διαπραγματεύσεων, συναλλαγών και συμβιβασμών, με το κράτος να παίζει το ρόλο του διαιτητή ή μεσάζοντα. Για τους ριζοσπάστες και μαρξιστές πολιτικούς κοινωνιολόγους η παραπάνω παραδοχή αποτελεί ένα «δόγμα περί αρμονίας συμφερόντων» που συγκαλύπτει όχι μόνο τις πολύ σημαντικές υφιστάμενες κοινωνικές αντιθέσεις, αλλά και το γεγονός ότι ο κυβερνητικός συμβιβασμός κατά κανόνα τις επιλύει εις όφελος των οικονομικά κυρίαρχων και πολιτικά ισχυρότερων ομάδων.

Συγκεκριμένα, με βάση το μέγεθος (αριθμό μελών) αλλά και την πολιτική δύναμη ή επιρροή που ασκούν, οι διάφορες επαγγελματικές οργανώσεις είναι κατά κανόνα οι μόνες σημαντικές ομάδες πίεσης. Επιπλέον, οι διευρυμένες αρμοδιότητες των σύγχρονων κυβερνήσεων έχουν σαν αποτέλεσμα την αύξηση της παρέμβασης των κυβερνήσεων στις οικονομικές και κοινωνικές υποθέσεις των πολιτών με αποτέλεσμα την αύξηση των "συναλλαγών" μεταξύ πολιτών και κυβερνήσεων. Οι παραπάνω συνθήκες καθιστούν, σύμφωνα με τους πλουραλιστές, τη δημιουργία ομάδων πίεσης μια 'αυθόρμητη', σχεδόν 'αυτόματη' και κατά βάση απόλυτα 'δημοκρατική' διαδικασία, καθώς ως μορφή πολιτικής οργάνωσης και δράσης αφορά και καλύπτει το σύνολο της κοινωνίας τόσο ως προς τον αριθμό των ατόμων, κοινωνικών ομάδων ή κατηγοριών που εμπλέκονται σ' αυτήν, όσο και ως προς το εύρος που καλύπτουν τα ζητήματα που όλες οι ομάδες πίεσης μαζί θέτουν στην ημερήσια πολιτική διάταξη.

Οι πολιτικοί μελετητές που ανήκουν στη ριζοσπαστική 'πτέρυγα' της φιλελεύθερης θεωρητικής παράδοσης, καθώς επίσης και οι μαρξιστές ή οι νέο-μαρξιστές πολιτικοί κοινωνιολόγοι, διαφωνούν ριζικά με την παραπάνω πλουραλιστική συλλογιστική, υποστηρίζοντας ότι ως μορφή πολιτικής οργάνωσης και κινητοποίησης το φαινόμενο των 'ομάδων πίεσης' είναι πολύ λιγότερα 'αυτόματο', 'καθολικό' και 'δημοκρατικό' απ' ό,τι

ισχυρίζονται οι πλουραλιστές. Κατ' αρχάς, επισημαίνουν ότι λόγω των μεθόδων δράσης τους, οι ενέργειες και οι δραστηριότητες των ομάδων πίεσης δεν υπόκεινται στον οποιοδήποτε, έστω και 'τυπικό' δημόσιο έλεγχο. Οι ομάδες που διαθέτουν ισχύ, κανονίζουν μεταξύ τους συμβιβασμούς τους και με την κρατική γραφειοκρατία, ιδιωτικά, δηλαδή ανώνυμα. Συχνά η συνεργασία μεταξύ γραφειοκρατίας και ομάδων πίεσης θα καταλήξει σε ομόφωνη συμφωνία ή σε νομοσχέδια τα οποία στη συνέχεια καλείται το κοινοβούλιο να επικυρώσει. Ακόμα και στις ΗΠΑ όπου ως μορφή πολιτικής δράσης οι ομάδες πίεσης γνωρίζουν πολύ μεγαλύτερη άνθιση απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη κοινωνία, η ηγεσία και τα μέλη μιας (μη επαγγελματικού τύπου) ομάδας πίεσης συνήθως αντιπροσωπεύουν ένα εξαιρετικά μικρό ποσοστό του συνολικού πληθυσμού που απαρτίζει τη συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία της οποίας τα συμφέροντα έχουν αναλάβει να προασπίσουν και να προωθήσουν στο πολιτικό πεδίο.

Επιπλέον, αυτού του τύπου οι ομάδες πίεσης έχουν κυρίαρχα μεσοαστικό χαρακτήρα, τόσο από τη σκοπιά των μελών τους όσο και από τη σκοπιά των αιτημάτων που προωθούν, τα οποία αφορούν κυρίως τα αιτήματα της μεσοαστικής τάξης παρά τα αιτήματα του υπόλοιπου πληθυσμού. Για παράδειγμα, κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες στις ΗΠΑ μόνο μια σχετικά μικρή μειοψηφία εργατών, αγροτών, μαύρων και άλλων μη προνομιούχων κοινωνικών ομάδων ανήκαν ή συμμετείχαν σε κάποια οργανωμένα (μη επαγγελματικού τύπου) ομάδα πίεσης. Βέβαια, αυτό ακριβώς το αστικό 'προφίλ' και ο αστικός προσανατολισμός μιας ομάδας πίεσης επηρεάζει κατά κανόνα θετικά την έκβαση των ενεργειών της. Έτσι, σύμφωνα με τα στοιχεία εμπειρικής έρευνας για τα αμερικανικά 'λόμπι', οι ομάδες των οποίων οι πιέσεις σε μέλη του Κογκρέσου στέφθηκαν με επιτυχία ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία αστικής ή μεγαλοαστικής προέλευσης. Γενικά, σε όλες τις δυτικές δημοκρατίες, όπως διαπιστώνει ένας άλλος μελετητής δεν είναι όλες οι ομάδες πίεσης το ίδιο αλλά διαφέρουν ως προς την οργάνωση, τις μεθόδους, την οικονομική και πολιτική ισχύ. (Ball, W. και Peter, G. *Σύγχρονη Πολιτική και Διακυβέρνηση*, Αθήνα, Εκδ Παπαζήσης)

Αλλά και μεταξύ των πολλών και ποικίλων επαγγελματικών οργανώσεων που λειτουργούν ως ομάδες πίεσης στους διαδρόμους και προθάλαμους της κρατικής εξουσίας, η πολιτική δύναμη δεν είναι κατ' ουδένα τρόπο δημοκρατικά κατανομημένη. Το γεγονός αυτό και μόνο, σημαίνει υποστηρίζει ο Μίλιμπαντ, ότι όλες τις σύγχρονες κυβερνήσεις, ακόμα και τις εργατικές ή

σοσιαλδημοκρατικές που δηλώνουν ότι στοχεύουν σε ευρύτατες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, «τις έχει πάντα βαθύτατα απασχολήσει να κερδίσουν και να διατηρήσουν την εμπιστοσύνη των επιχειρήσεων, αποτελεί μια σιωπηρή μαρτυρία της δύναμης των τελευταίων». Παρόμοια ο Μίλλς απορρίπτει τις θεωρίες περί αρμονίας συμφερόντων και ισορροπίας δυνάμεων στη μεταπολεμική αμερικανική πολιτική ζωή, υποστηρίζοντας ότι οι σχέσεις των κυβερνητικών αξιωματούχων αλλά και των μελών της νομοθετικής εξουσίας με τις οργανώσεις των μεγάλων επιχειρήσεων είναι τόσο στενές, ώστε τα διευθυντικά στελέχη αυτών των ομάδων πίεσης να έχουν κατ' ουσίαν «ενσωματωθεί» στον κρατικό μηχανισμό. Σε αυτήν ακριβώς τη διαπίστωση καταλήγουν οι πλουραλιστές όταν παρατηρούν ότι «οι κρατικοί αξιωματούχοι δεν βλέπουν τους επιχειρηματίες απλά και μόνο ως εκπροσώπους ενός ειδικού συμφέροντος όπως υποστηρίζουν οι εκπρόσωποι των ομάδων πίεσης. Τους βλέπουν ως δημόσιους λειτουργούς που επιτελούν λειτουργίες τις οποίες οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι θεωρούν άκρως απαραίτητες».

6.

3. Κοινωνικά Κινήματα

A)1 Βασικά χαρακτηριστικά

Σε σύγκριση με τα πολιτικά κόμματα αλλά και τις ομάδες πίεσης, τα κοινωνικά κινήματα είναι πολύ πιο μαζικά, μάλιστα τα περισσότερα απ' αυτά δραστηριοποιούνται όχι μόνο σε εθνική αλλά και σε διεθνή κλίμακα. Ταυτόχρονα, είναι πολύ λιγότερο 'οργανωμένα', υπό την έννοια ότι δεν έχουν εγγεγραμμένα σταθερά μέλη και συνήθως δεν διαθέτουν αυστηρή γραφειοκρατικού τύπου εσωτερική οργάνωση (καταστατικό, ιεραρχική διαβάθμιση των στελεχών και λεπτομερή εξειδίκευση των αρμοδιοτήτων τους. Η γραφειοκρατική δομή μπορεί να χαρακτηρίζει ορισμένες από τις επιμέρους ομάδες, φορείς και οργανώσεις που συχνά ένα κίνημα περικλείει στους κόλπους του (π.χ. στο εργατικό κίνημα συμμετέχουν τα εργατικά συνδικάτα, το οικολογικό κίνημα περιλαμβάνει τα πολιτικά 'πράσινα' κόμματα, την Γκρηνπής κ.λπ.), αλλά η οργάνωση καθαυτού του κινήματος παρουσιάζει κατά κανόνα την πολύ πιο χαλαρή εικόνα ενός άτυπου δικτύου πολλών και ποικίλων κοινωνικών ομάδων και πολιτικών οργανώσεων(Μακρίδης, Ρόης Κ. *Σύγχρονα πολιτικά*

συστήματα : Ευρώπη / Roy C. Macridis. - 4^η έκδ. - Αθήνα : Παπαζήσης, 1981.)

Αυτό που ενώνει τα άτομα κάτω από το 'λάβαρο' ενός κοινωνικού κινήματος είναι κάποια πολύ σημαντικά κοινά βιώματα, στα οποία σε μεγάλο βαθμό συμπεριλαμβάνονται οι κοινές αντιλήψεις, αξίες, πεποιθήσεις, στόχοι ή οράματα, που με τη σειρά τους δημιουργούν την αίσθηση της αλληλεγγύης και συλλογικής ταυτότητας. Ο τελευταίος στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε μεθόδους πολύ διαφορετικές απ' αυτές των πολιτικών κομμάτων ή των ομάδων πίεσης σε εξαιρέσεις, πορείες, διαδηλώσεις, συλλαλητήρια, καταλήψεις, 'ζωντανές διαμαρτυρίες' κ.λπ. Το βασικό χαρακτηριστικό αυτών των κινητοποιήσεων, όπως εξάλλου και των διεκδικήσεων ενός κοινωνικού κινήματος, είναι ο συγκρουσιακός τους χαρακτήρας. Όπως παρατηρούν δύο Αμερικανοί κοινωνιολόγοι, η Φράνσις Πίβεν και ο Ρίτσαρντ Κλάουαρντ, η εμφάνιση ενός κοινωνικού κινήματος συνεπάγεται μια ριζική «μεταβολή τόσο στη συνείδηση όσο και στη συμπεριφορά» αυτών που το συγκροτούν. Σε ότι αφορά τις αλλαγές στη συνείδηση, το υφιστάμενο κοινωνικό-πολιτικό σύστημα χάνει τη νομιμότητά του καθώς θεωρείται «άδικο και λανθασμένο», ενώ ταυτόχρονα δεν γίνεται πλέον αντιληπτό ως 'αναπόδραστο' και, τέλος, ο κόσμος παύει να πιστεύει ότι δεν μπορεί να αλλάξει τις 'τύχες' του. Η 'νέα' συμπεριφορά συνίσταται στο ότι πλήθος κόσμου παύει να υπακούει στους νόμους και στις αρχές και αυτή η απείθεια προσλαμβάνει έμπρακτο και μαζικό χαρακτήρα. (Tarrow S. (1998) *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*, New York: Cambridge University Press)

Μεταξύ των μορφών πολιτικής δράσης των πολιτών που εμφανίζονται κατά τους νεότερους χρόνους, τα κοινωνικά κινήματα αποτελούν την αρχαιότερη όλων. Η ανάπτυξή τους χαρακτηρίζει τον καπιταλισμό από τις απαρχές της απαρχές της εδραίωσης του ως κυριάρχου κοινωνικού συστήματος κατά το 19^ο αιώνα, με τα εθνικά ή εθνικό-απελευθερωτικά κινήματα (των οποίων πρόδρομος υπήρξε ο Πόλεμος για την Ανεξαρτησία της Βορείου Αμερικής το 1770-1783) τα αγροτικά κινήματα και, κατά μείζονα λόγο, το εργατικό κίνημα αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες των μεγάλων κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών που σημειώνονται αυτήν την περίοδο. Κατά τον 20^ο αιώνα, στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες της Δύσης θα σβήσουν τα αγροτικά κινήματα καθώς και τα εθνικό-απελευθερωτικά κινήματα με μόνες σημαντικές εξαιρέσεις αυτό της Ιρλανδίας και τα κατά τόπους αντιστασιακά κινήματα εναντίον της Ναζιστικής κατοχής, διότι θα εκλείψουν τα κοινωνικά ζητήματα που προκάλεσαν τη γένεση τους, ενώ το εργατικό κίνημα θα μπει σε μια περίοδο ιδεολογικού αναπροσανατολισμού και πολιτικού μετασχηματισμού. Στο 19^ο αιώνα οι εργαζόμενες μάζες

αγωνίζονταν, όπως παρατηρεί ο Έρικ Χόμπσμπαουμ, «για μια ολότελα αλλαγμένη κοινωνία, που θα ήταν συνεργατική και όχι ανταγωνιστική, κολεκτιβιστική και όχι ατομικιστική, που θα ήταν 'σοσιαλιστική'» και, ταυτόχρονα, για αξίες και ιδανικά που είχαν γεννήσει οι αστικές επαναστάσεις αλλά στη συνέχεια είχε αναιρέσει η αστική κοινωνία: για μια γνήσια δημοκρατία, για τον κοινωνικό «σεβασμό, καταξίωση και ισότητα» όλων των πολιτών. Επιπλέον, και πολύ σημαντικό, το εργατικό κίνημα του 19^{ου} αιώνα δεν δρούσε «μόνο υπό την επήρεια της πίστης του σε ένα κοινωνικό σύστημα χωρίς εκμετάλλευση και φτώχεια. Εξέφραζε επίσης την πίστη του και την πρόθεσή του να καθορίζει την ίδια του τη μοίρα . Οι οργανώσεις που αναπτύχθηκαν ήταν η υλική έκφραση του πνεύματος της «κοινωνικής αυτοδιάθεσης». Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και μετά οι επαναστατικές διεκδικήσεις και τα οράματα του προλεταριάτου είτε θα επιβιώσουν μόνο ως ρητορικά αιτήματα είτε θα ατονήσουν ολότελα. Οι κινητοποιήσεις του θα προσλάβουν ολοένα και περισσότερο συνδικαλιστικό χαρακτήρα, με τα εργατικά συνδικάτα να διεκδικούν, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, απλά και μόνο καλύτερους όρους εργασίας για τα μέλη τους, λειτουργώντας ως η 'λαϊκή βάση' πολιτικών κομμάτων και κυβερνήσεων (με κλασικό παράδειγμα τη σχέση συνδικάτων/Εργατικού Κόμματος στην Αγγλία), ως ομάδα πίεσης εντός του υφιστάμενου πολιτικού συστήματος ή, τέλος, ως 'κοινωνικός εταίρος' του κράτους και του κεφαλαίου. Όμως, κάθε βήμα ή και κατάκτηση του εργατικού κινήματος προς αυτή την κατεύθυνση «ενέπλεκε την εργατική τάξη όλο και πιο βαθιά στο status quo», γράφει ο επιφανής Άγγλος ιστορικός Ε.Π. Τόμπσον «κάθε διεκδίκηση της εργατικής τάξης για επιρροή εντός του αστικού-δημοκρατικού κρατικού μηχανισμού ταυτόχρονα τους καθιστούσε εταίρους (έστω και ανταγωνιστικούς εταίρους) στη διαχείρισή του». (McAdam J. (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*. Chicago: Chicago University Press)

Β) Θεωρίες για τα κοινωνικά κινήματα

Εν αρχή ην ο Κάρολος Μαρξ και ο Φρειδερίκος Ένγκελς που με την πασίγνωστη πια θέση τους ότι κομμουνισμός είναι το πραγματικό κοινωνικό κίνημα «που καταργεί την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων», δεν έθεσαν απλώς επί τάπητος το ζήτημα της επαναστατικής στρατηγικής αλλά πρόσφεραν τροφή για σκέψη όσον αφορά το χαρακτήρα του κοινωνικού κινήματος. (Μαρξ Κ. και Ένγκελς Φ. (1998) *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Αθήνα: Εκδ. Ερατώ). Οι ερευνητές, που διατυπώνουν θεωρίες που βασίζονται στη μαρξική ανάλυση, συγκεντρώνουν την προσοχή τους στα χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού συστήματος, το οποίο έχει παγκόσμια ισχύ και γεννά συγκεκριμένες κοινωνικές - ταξικές αντιθέσεις, δημιουργεί δηλαδή τις δυνάμεις εκείνες που κινούνται για την αντικατάστασή του από το σοσιαλιστικό σύστημα. Οι δυνάμεις αυτές συγκροτούν κοινωνικό κίνημα που στοχεύει στην άρση της βασικής αντίθεσης μεταξύ «της ανθρώπινης δημιουργικότητας και των περιορισμών επ' αυτής της δημιουργικότητας». Οι περιορισμοί αυτοί είναι αποτέλεσμα των άνισων κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής, δηλαδή της ταξικής δομής του καπιταλισμού. Το κοινωνικό κίνημα αυτό επικεντρώνει τη στρατηγική του πάνω στην ανατροπή της εξουσίας των κατόχων των μέσων παραγωγής. Στα πλαίσια του κοινωνικού κινήματος αυτού, που είναι ταξικό στο χαρακτήρα του, οι εργάτες, δηλαδή τα υποκείμενα του κινήματος, προβαίνουν στην ίδρυση, και συμμετέχουν σ' αυτές, οργανώσεων για την υποστήριξη και διεύρυνση των άμεσων κατακτήσεων και δικαιωμάτων τους (συνδικάτα) καθώς και σε πολιτικά κόμματα με στόχο την επίλυση της βασικής ταξικής αντίθεσης (εργατικά, σοσιαλιστικά, κομμουνιστικά κόμματα). Η ταξική αντίθεση όμως δεν εκφράζεται με ένα και μοναδικό τρόπο και η υπέρβασή της δεν είναι μόνο η σοσιαλιστική εναλλακτική προοπτική. Ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας του καπιταλισμού σε διεθνές επίπεδο ενδέχεται να οδηγήσει σε συγκρότηση κινήματων ηγεμονευμένων από την άρχουσα καπιταλιστική τάξη σε συμμαχία με την εργατική, κινήματων που στοχεύουν στην προστασία των συμφερόντων της και την αναβάθμιση του ρόλου της στην παγκόσμια ιμπεριαλιστική αλυσίδα (εθνικιστικά κινήματα). (Σακελλαρόπουλος Σπ., 2001, «Σχετικά με τη θεωρία του ιμπεριαλισμού της εποχής μας», περιοδικό Θέσεις, τεύχος 74, Ιανουάριος-Μάρτιος, σελ. 89-125).

Όμως δεν είναι τα στενά εννοούμενα οικονομικά συμφέροντα που κινητοποιούν τα άτομα να συμμετέχουν σε κοινωνικά

κινήματα και οι προσπάθειες μαρξιστών ερευνητών να αναδείξουν τις συγκεκριμένες χωροχρονικά συγκυρίες της εμφάνισης των κοινωνικών κινημάτων τους υποχρέωσε, και τους υποχρεώνει, να στραφούν και στις ιδεολογικές και πολιτικές παραμέτρους που προσδιορίζουν την κοινωνικο-πολιτική δράση. Οι νεωτερικές κοινωνίες που στηρίζονται στις πολιτικές βάσεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και των ατόμων-πολιτών παρέχουν ευκαιρίες και προοπτικές συλλογικής κινητοποίησης ενώ ταυτόχρονα δημιουργούν τις προϋποθέσεις ακύρωσης και διάλυσης των συλλογικών οντοτήτων. Αυτή η αντιφατική συνύπαρξη δύο διαφορετικών κατευθύνσεων δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά και μόνο σε οικονομικά αίτια και η αναζήτηση και άλλων αιτιών γίνεται το αντικείμενο διαφοροποιημένων ερευνών και ερμηνειών μέσα στο χώρο των μαρξιστών θεωρητικών.

Η πρώτη θεωρητική σχολή που αναδείχθηκε στη προσπάθεια της μελέτης της συλλογικής δράσης ήταν αυτή που αναφερόταν στο πλήθος. Η συλλογική δράση εθεωρείτο παράλογη και ανώμαλη, τα πλήθη έχουν νοοτροπία που βρίσκεται εκτός ορίων, εκτός, δηλαδή, του πλαισίου των ομαλών και συνηθισμένων ανθρωπίνων κινήτρων και εμπειριών. Το πλήθος αποκτά ένα «συλλογικό νου» και κάθε άτομο του πλήθους κυριεύεται από σκέψεις και συναισθήματα τέτοια που το ωθούν σε πράξεις εντελώς διαφορετικές από εκείνες που θα μπορούσε να διαπράξει κατά μονάς. Αρα, κατά τη θεωρία αυτή, τα πλήθη είναι επιρρεπή στη βία. Ακόμη και οι πιο πολιτικές μορφές κινητοποίησης διαμαρτυρίας (απεργίες, συγκεντρώσεις κλπ) θεωρούνται ότι στηρίζονται σε βασικά στοιχεία της ψυχολογίας του πλήθους (φήμες, πανικός κλπ). Αυτές οι ερμηνείες της συλλογικής συμπεριφοράς είναι, ως επί το πλείστον, ψυχολογικού χαρακτήρα και έχουν την τάση να ανάγουν τη διαμαρτυρία στην απελευθέρωση καταπιεσμένων υστερήσεων.

Τα αναποφάσιστα και ανήσυχα μέλη του πλήθους απλώς μιμούνται το ένα το άλλο χωρίς να διαθέτουν συνεκτικό εναλλακτικό σχέδιο. Μεταδίδεται έτσι μια «κυκλική διαντίδραση». Ο κυρίαρχος ρόλος του κοινωνικού πλαισίου σ' αυτή την προσέγγιση αφορά στην εξήγηση των μη κανονικών συνθηκών - π.χ. μαζική κοινωνία ή εντάσεις προκαλούμενες από την ραγδαία κοινωνική μεταβολή— που επιτρέπουν την περιοδική έκρηξη συλλογικής «τρέλας». Η «ορθόδοξη» από τις θεωρίες μέσης κλίμακας είναι αυτή της «συλλογικής συμπεριφοράς» που ήταν η επικρατούσα κατά τις δεκαετίες 1940 και 1950, η βασική θέση της οποίας είναι ότι τα κοινωνικά κινήματα αποτελούν ημι-ορθολογικές αποκρίσεις ατόμων και ομάδων στις μη κανονικές συνθήκες που προκύπτουν σε φάση δομικής έντασης μεταξύ των κύριων κοινωνικών θεσμών. Αυτή η δομική ένταση που προκαλεί τη δυσλειτουργία ολόκληρου του κοινωνικού συστήματος, καθώς

έρχονται σε σύγκρουση οι ομαδικές επιθυμίες με τους όρους ύπαρξης των ατόμων. Η ιδιαίτερη συνεισφορά στην ανάπτυξη της θεωρίας αυτής είναι ότι περιέγραψε το μηχανισμό που τίθεται σε λειτουργία βοηθώντας την ανάδειξη και δραστηριοποίηση των κοινωνικών κινημάτων. Η θεωρία της «μαζικής κοινωνίας» τονίζει ότι υπάρχει έλλειψη δεσμών με τις ενδιάμεσες ομάδες και τους αντίστοιχους θεσμούς δημιουργώντας το υπόστρωμα για την ανάπτυξη μαζικών διαμαρτυριών. Το πρόβλημα με αυτές τις θεωρίες είναι ότι είτε θεωρούν αδιανόητη την ύπαρξη τάσεων διαμαρτυρίας στην ομαλή καθημερινή ζωή είτε περιγράφουν το «συλλογικό νου» με ψυχολογικούς όρους και παραμελούν την κουλτούρα, τις στρατηγικές και την πραγματική ψυχολογική δυναμική στο επίπεδο των ατόμων. (Park E.R. & Burgess W.E. (1924), *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago, University of Chicago Press)

Υπάρχει όμως μια τάση η οποία, αντί να βλέπει τα κοινωνικά κινήματα και τη συλλογική δράση ως παραλογισμούς, υπογραμμίζει τη δημιουργικότητα των συμμετεχόντων (Turner H.R. and Killian L. (1987) *Collective Behavior*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall). Τα κοινωνικά κινήματα ακολουθούν στα πλαίσια αυτά μια σειρά βημάτων: ευνοϊκές δομικές συνθήκες, γενικευμένη πεποίθηση των συμμετεχόντων ότι υπάρχει δομικό κενό και κατάσταση απροσδιοριστίας κι έλλειψη επιθυμίας συμπεριφοράς κατά το συμβατικό τρόπο, επιταχυντικοί παράγοντες, κινητοποίηση συμμετεχόντων, μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου (αντικινήματα, κρατικές αρχές που ασκούν πολιτική ενσωμάτωσης, τροποποίησης δομών ή καταστολής (Smelser N. (1963) *Theory of Collective Behavior*, New York, Press of Glencoe). Η δομική ένταση προκαλεί μια κοινωνική ανισορροπία μεταξύ των διαφορετικών μερών του γενικότερου κοινωνικού συστήματος, ιδιαίτερα μεταξύ των οικονομικών θεσμών και των πολιτισμικών αξιών. Καθώς ορισμένα μέρη του συστήματος μεταβάλλονται με σχετικά πιο ραγδαίους ρυθμούς προκαλείται μια αντικειμενική ένταση. Προκαλείται δηλαδή, με μαρξιστικούς όρους, ένταση μεταξύ του ταξικού συστήματος (κοινωνικές σχέσεις παραγωγής) και της ανθρώπινης παραγωγικής δημιουργικότητας. (Park E.R. & Burgess W.E. (1924), *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago, University of Chicago Press)

Ενώ οι μελετητές της συλλογικής συμπεριφοράς επέμεναν στο θέμα των αδικιών, των πεπιοθήσεων (με υπαινιγμούς για ανορθολογικότητα), και γενικά σε ψυχολογικές διαστάσεις, όσοι η αποκαλούμενη θεωρία «κινητοποίησης πόρων» έδωσε έμφαση στην οργάνωση, στα συμφέροντα και την ορθολογικότητα των συμμετεχόντων παίζοντας έτσι σημαντικό ρόλο στον τονισμό του πολιτικού πλαισίου και της συνάφειας των κοινωνικών κινημάτων. Η άνοδος και η πτώση των κοινωνικών κινημάτων

αποτελεί μέρος της πολιτικής πάλης και αποτέλεσμα αλλαγών στη «δομή των πολιτικών ευκαιριών» (McAdam J. (1982) *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*, Chicago: Chicago University Press). Κάθε κίνημα βιώνει τους δικούς του «κύκλους διαμαρτυρίας» που σημαίνει ότι η δράση του ακολουθεί μια κυκλική πορεία από την ένταση και την αύξηση της μαζικότητας ως την εσωστρέφεια και τη μείωση της μαζικότητας ανάλογα με τη συγκυρία και τις υποκειμενικές δυνατότητές του. Τα κινήματα έχουν την τάση να εξαπολύουν νέα κύματα συλλογικών αγώνων και σε άλλες περιόδους να εκφράζουν μια σιωπηλή, λανθάνουσα διαμαρτυρία. Η θεωρητική προσέγγιση της δομής των πολιτικών ευκαιριών αποτελεί μια προσπάθεια γεφύρωσης των μακρο- και μικρο- επιπέδων ανάλυσης των κοινωνικών κινημάτων. Οι πολιτικές ευκαιρίες και οι πολιτικοί περιορισμοί είναι διαστάσεις της πολιτικής πάλης που ενθαρρύνουν τους πολίτες να εμπλακούν στη συγκρουσιακή πολιτική (Tarrow S. (1998) *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. New York: Cambridge University Press). Πρόκειται για εξωτερικούς πόρους που βοηθούν στην κινητοποίηση των κινημάτων και των ομάδων και δεν αποτελούν άμεσο δημιούργημα των τελευταίων. Οι πολιτικές ευκαιρίες ωφελούν ή εμποδίζουν τα κοινωνικά κινήματα ανάλογα με την επίδραση που ασκούν στις γενικότερες ευκαιρίες για επιτυχή συλλογική δράση. (Gamson W. (1990) *The Strategy of Social Protest*, Belmont, Wadsworth Publishing Company)

Μια από τις σημαντικές συμβολές στη θεωρία των κοινωνικών κινημάτων είναι αυτή της «διαμόρφωσης πλαισίων» (framing analysis) που έχει μεν τις ρίζες της στη θεωρία της «συμβολικής διάδρασης» αλλά επί της ουσίας αποτελεί σημαντική τομή σε σχέση με αυτή. Η προσέγγιση της διαμόρφωσης πλαισίων αναφέρεται στους διαδραστικούς συλλογικούς τρόπους με τους οποίους οι δρώντες αποδίδουν νόημα στις δραστηριότητές τους και στον κοινωνικό κινηματικό ακτιβισμό. Τα πλαίσια ταυτόχρονα προσδίδουν νόημα στα γεγονότα και εξυπηρετούν την οργάνωση της εμπειρίας και την καθοδήγηση της συλλογικής και ατομικής δράσης. Ενώ οι λόγοι έκφρασης διαμαρτυρίας για τις αδικίες που υφίστανται τα άτομα έχουν αντικειμενικά τις ρίζες τους στις δομές της κοινωνίας και της πολιτικής, δεν είναι σίγουρο ότι αυτές οι διαμαρτυρίες θα εκφραστούν συλλογικά αν δεν υπάρξει μια διαδικασία με την οποία τα άτομα θα τους αποδώσουν νόημα (κοινωνική κατασκευή των λόγων έκφρασης διαμαρτυρίας). Πρόκειται για μια ρευστή και ευμετάβλητη διαδικασία αλληλεπίδρασης. (Snow D., Rochford E.B.J, Worden S., and Benford R. (1986), «*Frame Alignment Processes, Micromobilization and Movement Participation*», *American Sociologist Review*, No.51,σ.σ.464-481)

Αρχικά στην Ευρώπη και αργότερα στη Βόρεια Αμερική διατυπώθηκαν στη δεκαετία του '70 διάφορες απόψεις που ως σύνολο ονομάστηκαν «Θεωρία των Νέων Κοινωνικών Κινήματων» και αποσκοπούσαν στο να εξηγήσουν την ανάδυση ενός πλήθους νέων κινήματων που δεν φαίνονταν να ταιριάζουν στο παραδοσιακό μαρξιστικό μοντέλο της ταξικής πάλης (Melucci, Alb. (1996) *Challenging Codes, Collective Action in the Information Age*, Cambridge: Cambridge University Press). Η καινοτομία που επέφεραν αυτά τα κινήματα συνίστατο στην απόδοση μεγαλύτερης σημασίας σε έννοιες όπως η ομαδική ή συλλογική ταυτότητα, στις αξίες και τους τρόπους ζωής είτε ενάντια είτε ξέχωρα από τις μέχρι τότε ιδεολογικές κατασκευές. Η βάση τους έτεινε να προέρχεται από τα μεσαία στρώματα αντί από την παραδοσιακή εργατική τάξη. Το Πράσινο Κόμμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας θεωρείτο η οργάνωση – πρότυπο για τη νέα σύνθεση κοινωνικών κινήματων (περιβαλλοντικό, ειρηνιστικό, εναλλακτικό, αντικαταναλωτικό). Στα πλαίσια αυτά αναπτύχθηκαν απόψεις που εξηγούσαν την εξέλιξη αυτή με αναφορά στην αλλαγή της δομής του καπιταλιστικού συστήματος από τη βιομηχανική «φορντιστική» οικονομία στη μεταβιομηχανική, μεταμοντέρνα ή μεταφορντιστική οικονομία που το επίκεντρό της είναι ο τριτογενής τομέας των υπηρεσιών και η βιομηχανία της πληροφορικής ως δομική δύναμη που διαμορφώνει τα νέα κινήματα. Αξίζει να σταθούμε λίγο περισσότερο στα νέα κοινωνικά κινήματα. Ο κύριος αντικειμενικός σκοπός τους είναι η διατήρηση της αυτονομίας τους στο πλαίσιο της διευρυνόμενης και ιδιαίτερα πλουραλιστικής «κοινωνίας πολιτών». Ο κύριος αντίπαλός τους είναι το τεχνοκρατικό και γραφειοκρατικό κράτος. Ο τύπος του κινήματος είναι πρωταρχικά πολιτισμικός/κοινωνικός αλλά εμπλέκεται και στο πολιτικό πεδίο αναπροσδιορίζοντάς το με την κεντρική ιδέα ότι «το προσωπικό είναι πολιτικό». Ο οργανωτικός τύπος που σιγά-σιγά κυριαρχεί είναι ο «δικτυακός». Το ρεπερτόριο των τακτικών ξεκινάει από τις σποραδικές μαζικές διαδηλώσεις, οι συγκεντρώσεις-εκδηλώσεις διαμαρτυρίας, οι πολιτιστικές εκφράσεις εναλλακτικών τρόπων ζωής και ταυτοτήτων. Τα κινήματα έχουν διεθνή προσανατολισμό και το ζητούμενό τους είναι η σύνδεση του παγκοσμίου και του τοπικού. Η προσέγγιση των κινήματων για τη δημοκρατία χαρακτηρίζεται από το σεβασμό στη διαφορά και την έμφαση στην επίτευξη συνθηκών διαβούλευσης και διαλόγου. Όσον αφορά την ιδιότητα του πολίτη θεωρείται ότι πρέπει να κατοχυρωθούν τα ομαδικά δικαιώματα και να διατηρούνται ως κόρες οφθαλμών τα καθολικά ανθρώπινα δικαιώματα. (Scott A. (1990) *Ideology and the New Social Movements*, London: Unwin Hyman).

Έχουν, όμως, μέλλον τα κοινωνικά κινήματα; Ας αφήσουμε τον Charles Tilly (Tilly Ch. *Social Movements*, 1768-2004, Boulder,

CO: Paradigm Publishers) να μας υποδείξει τα πιθανά σενάρια:

1) Διεθνοποίηση των κινημάτων: πιο αργή, λιγότερο εκτεταμένη και λιγότερο πλήρης από όσο λένε οι φανατικοί της τεχνολογίας, αλλά πιθανό να συνεχίσει για δεκαετίες.

2) Παρακμή της δημοκρατίας: μια διχασμένη επιλογή, με ορισμένο βαθμό παρακμής της δημοκρατίας (και, ως εκ τούτου, ένας ορισμένος βαθμός μείωσης της διάδοσης και αποτελεσματικότητας των κοινωνικών κινημάτων) στις βασικές υπάρχουσες δημοκρατίες αλλά ουσιαστικός εκδημοκρατισμός (επομένως επέκταση των κοινωνικών κινημάτων) σε χώρες που σήμερα δεν είναι δημοκρατικές, όπως η Κίνα.

3) Επαγγελματικοποίηση: μια ακόμη διχασμένη επιλογή, με επαγγελματίες επιχειρηματίες των κοινωνικών κινημάτων, μη κυβερνητικές οργανώσεις και συμβιβασμούς με τις αρχές ολοένα και πιο κυρίαρχα χαρακτηριστικά των μεγάλης κλίμακας κοινωνικών κινημάτων αλλά με συνέπεια την εγκατάλειψη εκείνων των τμημάτων των τμημάτων των τοπικών και περιφερειακών διεκδικήσεων που δεν μπορούν να ενταχθούν στο διεθνή ακτιβισμό.

4) Θρίαμβος: υπερβολικά απίθανος.

Γ) Η γένεση των 'νέων' κοινωνικών κινημάτων

Αλλά ο 20ός αιώνας δεν θα σημάνει μόνο το τέλος ή την ύφεση των 'παλιών' κοινωνικών κινημάτων, αλλά και τη γένεση στο δεύτερο μισό του με ορόσημο την περίφημη δεκαετία του 1960 μιας σειράς 'νέων' κοινωνικών κινημάτων, μεταξύ των οποίων το κίνημα για τα δικαιώματα των μαύρων στην Αφρική, το φοιτητικό κίνημα, το γυναικείο ή φεμινιστικό κίνημα και, στη συνέχεια το οικολογικό ή 'πράσινο' κίνημα θα αποτελέσουν μείζονος σημασίας πολιτικά γεγονότα ή φαινόμενο. Αυτό που προσέδωσε στα κινήματα αυτά το νέο χαρακτήρα τους δεν ήταν τόσο τα αιτήματά τους, μερικά από τα οποία είχαν υπάρξει αντικείμενο κοινωνικών κινητοποιήσεων ήδη από το 19^ο αιώνα όπως π.χ., το αίτημα για την κατάργηση της δουλείας των μαύρων στις ΗΠΑ ή της πολιτικής χειραφέτησης των γυναικών τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική. Η καινοτομία τους ήταν απόρροια των καινούργιων κοινωνικών συνθηκών που τα γέννησαν, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό καθόρισαν τόσο το 'νέο' περιεχόμενο των διεκδικήσεών τους όσο και τη μαζική απήχρησή τους, που σε ορισμένες περιπτώσεις έφθασε σε πρωτοφανή για τα μέχρι τότε πολιτικά δεδομένα επίπεδα (Τριγάζης, Πάνος. *Οι πολίτες απαιτούν : Οι προτάσεις των κινημάτων για μια άλλη Ευρώπη* / Πάνος Τριγάζης. - Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 1997).

Αν τα 'παλιά' κοινωνικά κινήματα ήταν προϊόν της οικονομικής ανέχειας, της κοινωνικής εξαθλίωσης και της απροκάλυπτης

πολιτικής καταπίεσης που υφίστατο η μάζα του πληθυσμού, τόσο στην ύπαιθρο όσο και στα αστικά κέντρα, την εποχή της ολοκλήρωσης των αστικών επαναστάσεων και της 'απογείωσης' της βιομηχανικής επανάστασης, η εμφάνιση των 'νέων' κινημάτων αντανakλούσε την κοινωνική ευημερία των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών κοινωνιών στη μεταπολεμική περίοδο. «Η ταχεία ανάπτυξη» αυτών των κινημάτων, γράφει χαρακτηριστικά ο Μπότομορ, «ήταν εν μέρει τουλάχιστον συνάρτηση της συνεχούς οικονομικής ανάπτυξης, της πλήρους απασχόλησης και της επέκτασης της ανώτατης εκπαίδευσης, καθώς και μιας γενικής αίσθησης ότι οι κοινωνίες αυτές είχαν εισέλθει σε μια, όπως συχνά αποκαλείτο, εποχή αφθονίας, κατά την οποία είχαν επιλυθεί τα θεμελιώδη προβλήματα της παραγωγής και είχαν διαμορφωθεί οι συνθήκες για την ανάπτυξη μιας κοινωνίαςσχόλης και απόλαυσης». Εν ολίγης, είχαν δημιουργηθεί οι υλικές προϋποθέσεις για τη διεκδίκηση όχι πια απλά και μόνο ενός υψηλότερου βιοτικού επιπέδου αλλά μιας καλύτερης ποιότητας ζωής και, ταυτόχρονα, για να δραστηριοποιηθούν οι ίδιοι οι 'απλοί πολίτες' (που τώρα διέθεταν τον ελεύθερο χρόνο, τις αναγκαίες γνώσεις και δεξιότητες αλλά και τη δέουσα 'ευαισθητοποίηση') για την ικανοποίηση αυτών των νέων αιτημάτων. Τα 'νέα' κοινωνικά κινήματα εξέφραζαν και ενδυνάμωναν την αίσθηση ότι ήταν επιτέλους εφικτός ο μετασχηματισμός του homo sapiens σε ένα ανώτερο είδος, ότι η κοινωνία του ανθρώπου βρισκόταν στο κατώφλι μιας νέας Αναγέννησης.

Υπ' αυτήν την έννοια, αρκετοί πολιτικοί στοχαστές είδαν τα κινήματα αυτά ως το νέο 'χειραφετικό υποκείμενο' της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας, να διαδέχονται δηλαδή το εργατικό κίνημα ως κινητήρια δύναμη του αγώνα για την απελευθέρωση και ολοκλήρωση του ανθρώπου μέσω της εγκαθίδρυσης ριζικά νέων κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών (Τριγάζης, Πάνος, *Οι πολίτες απαιτούν : Οι προτάσεις των κινημάτων για μian άλλη Ευρώπη*, Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 1997).

Για παράδειγμα, ο Χαμπερμας (J. Habermas, *The Theory of Communicative Action, vol. II: System and Lifeworld*, Cambridge: Polity Press, 1987) αναλύοντας στις αρχές της δεκαετίας του '80 τα νέα κοινωνικά κινήματα, κατ' αρχάς επισημαίνει ότι τα κινήματα αυτά μάχονται κατά «του επιδέξιου χειρισμού (manipulation), του ελέγχου, της εξάρτησης, της γραφειοκρατικοποίησης, της ρύθμισης κ.λ.π. της ζωής του ατόμου», καθιστώντας την αυτονομία και αυτοδιαχείριση θεμελιώδεις αξίες του αγώνα τους. Δεν επιδιώκουν όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Χάμπερμας, την ανακατανομή υλικών πόρων και αγαθών, αλλά την έμπρακτη αναθεώρηση των υφιστάμενων μορφών ζωής. Αντλούν τα μέλη τους κυρίως από τα μορφωμένα, νέα με εισόδημα στρώματα αλλά και από

κοινωνικές ομάδες ή κατηγορίες που εντός των τελευταίων βρίσκονται άτομα εκτός της εμπορευματοποιημένης παραγωγικής διαδικασίας (φοιτητές, γυναίκες: οι οποίες, όπως υποστηρίζουν, είναι πιο ευαισθητοποιημένες ως προς τον αυταρχισμό και παραλογισμό της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας ή βιώνουν πιο άμεσα τις αρνητικές της όψεις. Εντούτοις, παρά την κυρίαρχα μεσοαστική κοινωνική προέλευση των μελών τους, τα κινήματα αυτά δεν αγωνίζονται κατ' ανάγκη «για λογαριασμό μιας τάξης», δηλαδή οι διεκδικήσεις τους δεν ωφελούν μόνο μια τάξη, αλλά αντίθετα διακρίνονται για τον «καθολικό» τους προσανατολισμό. (Ψημίτης Μ. (2006) *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*, Αθήνα: Ατραπός)

Δ) Η μετά-μοντέρνα θεώρηση των 'νέων' κοινωνικών κινήματων

Οι μελετητές που κατεξοχήν εξαιρούν την πολιτική σημασία των 'νέων' κοινωνικών κινήματων είναι αυτοί που υιοθετούν μια μετά-νεωτερική ή 'μετά-μοντέρνα' θεώρηση της πολιτικής, η οποία τα τελευταία χρόνια τείνει να αποτελέσει μείζον θεωρητικό ρεύμα στους κόλπους της Πολιτικής Κοινωνιολογίας . Ο χαρακτηρισμός ενός κοινωνιολογικού έργου ως 'μετα-μοντέρνου' αφορά στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει την τρέχουσα κοινωνική πραγματικότητα και ειδικότερα το πεδίο της πολιτικής αυτής και όχι στις όποιες φιλοσοφικές, επιστημολογικές ή μεθοδολογικές παραδοχές ή θέσεις. Πολύ συνοπτικά και αναπόφευκτα αρκετά σχηματικά καθώς εστιάζουμε στα σημεία σύγκλισης ενός ευρύτατου φάσματος θεωρητικών αναλύσεων και μελετών του σύγχρονου κόσμου, η μετα-μοντέρνα θεώρηση καταρχήν πρεσβεύει ότι στο τελευταίο περίπου τέταρτο του 20^{ου} αιώνα έχουμε εισέλθει σε μια περίοδο, κατά την οποία σε όλα τα πεδία συντελείται ριζικός κοινωνικός μετασχηματισμός. Αυτή η νέα εποχή και κοινωνία προσδιορίζεται μέσω της χρήσης ποικίλων όρων, ο κοινός παρονομαστής των οποίων είναι συνήθως το πρώτο συνθετικό 'μετα' - μετα-βιομηχανική, μετα-φορντική, μετα-καπιταλιστική, μετα-νεωτερική ή μετα-μοντέρνα. (Tilly Ch. *Social Movements 1768-2004*, Boulder, CO: Paradigm Publishers) Ως θεμελιώδη, και αλληλένδετα, χαρακτηριστικά αυτής της 'μετα' εποχής και κοινωνίας αναφέρονται:

1.Οι νέες πληροφοριακές/επικοινωνιακές τεχνολογίες που μεταμορφώνουν δραστικά τον τρόπο κοινωνικής οργάνωσης και ζωής, όχι μόνο διότι μεταλλάσσουν την βίωση του χρόνου και του χώρου από το σημερινό άνθρωπο, αλλά και διότι καθιστούν την πληροφορία ή γνώση συστατικό στοιχείο κάθε κοινωνικής ή οικονομικής πρακτικής, και την επικοινωνία και τα επικοινωνιακά μέσα ή δίκτυα οργανωτική αρχή και τη σπονδυλική στήλη αντίστοιχα της σύγχρονης κοινωνίας.

2.η συνακόλουθη ανάδειξη του πολιτισμικού πεδίου ως κυρίαρχου υπό την έννοια ότι όλες οι κοινωνικές σχέσεις και δραστηριότητες διαμεσολαβούνται από 'άυλα' πολιτισμικά αγαθά, από συστήματα συμβόλων, ιδεών και αξιών, τα οποία 'σηματοδοτούν' και 'αναπαριστούν' και, κατ' επέκταση, 'κατασκευάζουν' ή ακόμα καθαυτά 'αποτελούν' την κοινωνική πραγματικότητα, διαμορφώνοντας έτσι την ταυτότητα ατόμων και κοινωνικών ομάδων και κατευθύνοντας την κοινωνική δράση σε όλα τα πεδία'

3. η ρευστότητα και η σχετικότητα ή υποκειμενικότητα, ο κατακερματισμός και η διαφορετικότητα, η πολυμορφία ή ανομοιομορφία και ο πλουραλισμός καθίστανται τα θεμελιώδη γνωρίσματα του σύγχρονου πολιτισμικού πεδίου και του πνεύματος που διαποτίζει όλο τον τρόπο σκέψης και δράσης του σημερινού ανθρώπου, το πώς δηλαδή αντιλαμβάνεται και βιώνει, γνωρίζει και κατανοεί, χειρίζεται και αντιμετωπίζει τον κοινωνικό κόσμο καθώς και τον εαυτό του εντός αυτού

4. οι παραπάνω διεργασίες και εξελίξεις διαβρώνουν ή αποδυναμώνουν τις ταξικές ταυτότητες και τη σημασία της υλικής ανισότητας, καθώς αναδεικνύουν ως κυρίαρχες νέες ταυτότητες που απορρέουν από τα στυλ ζωής, από μη-υλικές αξίες, προτιμήσεις και επιλογές των ατόμων και κοινωνικών ομάδων, πράγμα που οδηγεί στην ανάπτυξη μορφών πολιτικής οργάνωσης και δράσης που δεν εκφράζουν ή απορρέουν από ταξικές αντιθέσεις και δεν στοχεύουν στην αλλαγή οικονομικών και πολιτικών δομών, με αποτέλεσμα οι σημαντικές κοινωνικές συγκρούσεις να συντελούνται πλέον σε άλλα, πέραν της παραγωγής και του κράτους, πεδία της κοινωνίας και να αφορούν στη διαμόρφωση νέων ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων και στην αυτοδιαχείριση όλων αυτών των προσωπικών 'μικρόκοσμων' που στο σύνολό τους συγκροτούν τη λεγόμενη 'κοινωνία των πολιτών'

5.η μετατροπή της ανθρωπότητας σε ένα «παγκόσμιο χωριό» μέσω της περίφημης 'παγκοσμιοποίησης' που επιφέρουν οι νέες τεχνολογίες μέσω δηλαδή της συνεχώς αυξανόμενης οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής - αντικειμενικής και υποκειμενικής (δηλαδή συνειδητής) αλληλεξάρτησης των λαών της υφελίου

6. η συνακόλουθη παρακμή ή εξασθένηση του έθνους-κράτους.

Η αντίληψη του 'πολιτισμικού' ή 'συμβολικού' πεδίου ως κυρίαρχου ή καθοριστικού των πολιτικών (όπως εξάλλου και των υπόλοιπων κοινωνικών) δραστηριοτήτων βρίσκεται, λοιπόν, στον πυρήνα της μετά-μοντέρνας πολιτικής κοινωνιολογίας, παρέχοντας τη θεωρητική αφετηρία για την προσέγγιση και κατανόηση των νέων κινημάτων τη σημερινή μετά-βιομηχανική/μετά-καπιταλιστική ή μετά-νεωτερική εποχή, υποστηρίζουν πολλοί σύγχρονοι πολιτικοί κοινωνιολόγοι, ο πολιτικός βίος δεν θεμελιώνεται πλέον στην πάλη των τάξεων, καθώς οι κοινωνικές αντιθέσεις που τον διατρέχουν και τον κινούν έχουν «πολιτιστικό» και όχι ταξικό χαρακτήρα. Απορρέουν, δηλαδή, από κοινωνικές διαφοροποιήσεις, ανισότητες και συγκρούσεις που σχετίζονται αφενός με τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες (με το φύλο, τη φυλή, τα σεξουαλικά πρότυπα και συμπεριφορά, την εθνική ταυτότητα, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τον τρόπο ζωής κ.λπ.) διαφόρων κοινωνικών ομάδων που συγκροτούν τη σύγχρονη κοινωνία, αφετέρου με τη 'σχέση' που τα μέλη της αναπτύσσουν με το φυσικό τους περιβάλλον. Έτσι, σύμφωνα με τη μετα-μοντέρνα θεώρηση η διαφορά των κοινωνικών κινημάτων από άλλες, παραδοσιακές και σύγχρονες μορφές πολιτικής οργάνωσης και δράσης, έγκειται τόσο στους στόχους τους, οι οποίοι αφορούν στη διαμόρφωση νέων ατομικών και συλλογικών 'ταυτοτήτων' και άλλων στυλ ζωής όσο και στις μεθόδους του, που προϋποθέτουν και οδηγούν στον επαναπροσδιορισμό της 'πολιτικής' και της 'δημοκρατίας' ως φαινόμενων και διαδικασιών όχι του κρατικού πεδίου αλλά της κοινωνίας των πολιτών. (Ψημίτης Μ. (2006) *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*, Αθήνα: Ατραπός)

Αναλυτικότερα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες (και ιδιαίτερα στη δεκαετία του '90) σημειώνεται μια σημαντική αύξηση στον αριθμό των λεγόμενων 'μη κυβερνητικών' οργανώσεων (ΜΚΟ) και 'ομάδων πολιτών', πολλές από τις οποίες δραστηριοποιούνται πολιτικά στα πλαίσια 'νέων' κοινωνικών κινημάτων. Σύμφωνα με τη μετά-μοντέρνα θεώρηση, αυτό που κατεξοχήν διακρίνει τα κινήματα αυτά και τα διαφοροποιεί από τα 'παλιά', είναι το γεγονός ότι δεν αγωνίζονται για την ανακατανομή των υλικών αγαθών και πόρων της κοινωνίας, αλλά για τον επανακαθορισμό 'πολιτισμικών' πόρων και αγαθών, αμφισβητώντας τους κυρίαρχους κώδικες ή τα σύμβολα της καθημερινής ζωής. Έτσι μια σειρά κινημάτων, όπως το γυναικείο, των ομοφυλοφίλων, εθνοτικά, φυλετικά ή θρησκευτικά κινήματα, μάχονται για τη δυνατότητα διαμόρφωσης και έκφρασης ή υλοποίησης της ιδιαίτερης 'ταυτότητάς' τους και για το συναφές 'δικαίωμα της διαφοράς', δηλαδή για την κοινωνική ανοχή και το σεβασμό της πολιτισμικής (εθνικής, θρησκευτικής, φυλετικής, σεξουαλικής κ.λπ.) διαφορετικότητας. Η κεντρική επιδίωξη όλων των νέων κινημάτων είναι να μπορούν τα άτομα ελεύθερα να επιλέγουν τον

τρόπο σκέψης και ζωής που αρμόζει στο φύλο τους, στη φυλή τους, στην εθνοτική ομάδα τους, στις αξίες και πεποιθήσεις τους. Να απολαμβάνουν ίσης μεταχείριση εντός της κοινωνίας, έτσι ώστε η τελευταία να καταστεί γνήσια 'πολύ-πολιτισμική'. Τα δε μέλη του οικολογικού κινήματος, το οποίο μάλιστα έχει απορροφήσει το μεγαλύτερο μέρος των νέων ΜΚΟ και ομάδων πολιτών, προωθούν νέες, 'φιλικές' προς το περιβάλλον καταναλωτικές αξίες, συνήθειες και πρακτικές, ένα συλλογικό τρόπο ζωής που δεν κατασπαταλά τους φυσικούς πόρους και αποτρέπει την οικολογική καταστροφή.

Γενικά, τα σημερινά 'νέα' κοινωνικά κινήματα φέρνουν στο προσκήνιο «ριζοσπαστικά ερωτήματα σχετικά με τους σκοπούς της προσωπικής και κοινωνικής ζωής και, με τον τρόπο αυτό, μας προειδοποιούν για τα κρίσιμα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες σύνθετες κοινωνίες». Η πολιτική τους καινοτομία έγκειται στο ότι στοχεύουν στη ριζική αναδιάρθρωση της κοινωνίας μέσω ριζοσπαστικών μεταβολών στο λεγόμενο 'μικρό-επίπεδο', μέσω δηλαδή της «κατασκευής νέων ταυτοτήτων και στυλ ζωής». «Το να ζει κανείς διαφορετικά», όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ένας από τους σημαντικότερους θεωρητικούς των νέων κινήματων, ο Αλμπέρτο Μελούτσι, «και το να αλλάζει κανείς την κοινωνία γίνονται αντιληπτά ως συμπληρωματικά», δηλαδή ως οι δύο όψεις της πολιτικής δράσης. Τα κινήματα αυτά διαφέρουν από «τα παλιά (ταξικού χαρακτήρα) αντί καπιταλιστικά εργατικά, φυλετικά και αγροτικά κινήματα», διότι έχουν εγκαταλείψει τα «επαναστατικά όνειρα» και στοχεύουν σε μεταρρυθμίσεις που δεν αφορούν άμεσα στην οικονομία ή στο κράτος, αλλά στην «κοινωνία των πολιτών», δηλαδή «στον εκδημοκρατισμό των δομών της καθημερινής ζωής, εστιάζοντας σε μορφές επικοινωνίας και συλλογικές ταυτότητες».(MELUCCI, A. (1996) *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge/Νέα Υόρκη: Cambridge University Press.)

Η έννοια της κοινωνίας των πολιτών που βρίσκεται στο επίκεντρο της μετά-μοντέρνας θεώρησης των νέων κοινωνικών κινήματων, αλλά και άλλων μελετητών του φαινομένου, όπως των λεγόμενων μετά-μαρξιστών». Απηχώντας τις απόψεις του Χάμπερμας σχετικά με τον «αποικισμό» (colonization) του «βιόκοσμου» (life world) από το οικονομικό και πολιτικό σύστημα του ύστερου καπιταλισμού και την αντίσταση που προβάλλουν σ' αυτή τη διεργασία πλήθος νέων κοινωνικών κινήματων και ομάδων πολιτών, μετά-μαρξιστές και μετά-μοντέρνοι κοινωνιολόγοι ερμηνεύουν τη δράση των νέων κοινωνικών κινήματων ως έκφραση της αντίθεσης μεταξύ του κράτους και της 'κοινωνίας των πολιτών', την αυτονομία της οποίας τα νέα κοινωνικά κινήματα επιχειρούν να κατοχυρώσουν και να διαφυλάξουν από την κρατική παρέμβαση και τη

γραφειοκρατική ρύθμιση. Αναζητούν και επιδιώκουν «τη δημιουργία ή ενίσχυση μιας κοινωνίας των πολιτών που θα επέτρεπε στα άτομα να ικανοποιήσουν την ανάγκη τους να είναι αυτεξούσια», γράφει χαρακτηριστικά ο Μελούτσι.

Για το λόγο αυτό, οι μέθοδοι πολιτικής δράσης που υιοθετούν, οι οποίες καθαυτές τα διακρίνουν και τα διαφοροποιούν από άλλες μορφές πολιτικής κινητοποίησης, δεν στοχεύουν στην επιρροή, κατάκτηση ή ανατροπή της κρατικής εξουσίας, αλλά κυρίως στη δημιουργία ή «επινόηση», για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του Ούλριχ Μπεκ, «νέων πρακτικών εντός της κοινωνίας των πολιτών» και στο συνακόλουθο «επαναπροσδιορισμό των αρμοδιοτήτων που έχουν μεταβιβασθεί στο κράτος» να αναλάβουν εν ολίγης οι ίδιοι οι 'πολίτες' και όχι 'η πολιτεία' τη διαχείριση του κοινωνικού τους βίου. «ο πυρήνας της σημερινής πολιτικής είναι η ικανότητα για αυτοοργάνωση» γράφει χαρακτηριστικά ο Χανς Μάγκνουμ Έντσενσμπεργκερ και όχι όπως «παλιά» το κράτος που σήμερα «έρχεται αντιμέτωπο με τις πιο ποικίλες ομάδες, μειονότητες κάθε είδους», οι οποίες «συνιστούν δέκα χιλιάδες διαφορετικά κέντρα εξουσίας». Επομένως, συμπεραίνει ο Μπεκ, «στην ύστερη νεωτερικότητα του αιώνα που τελειώνει [20ού], το παραδοσιακό κράτος πεθαίνει ως 'ιδιαίτερη ουσία', ως μόρφωμα μιας κυριαρχίας και ως ιεραρχικός συντονιστής», και αυτός «ο θάνατος του κράτους είναι συχνά η άλλη πλευρά της αυτοοργάνωσης» των πολιτών. Τα νέα κοινωνικά κινήματα «αντί να συγκροτούν συνδικαλιστικές οργανώσεις ή πολιτικά κόμματα», εστιάζουν στην κινητοποίηση των πολιτών, δημιουργώντας «οριζόντιες, άμεσα δημοκρατικές ενώσεις» που συνασπίζονται σε εθνικό επίπεδο μέσω χαλαρών οργανωτικών σχηματισμών. Χαρακτηριστικά, ο Αλμπέρτο Μελούτσι αποκαλεί τα νέα κινήματα 'νομάδες', υπό την έννοια ότι αδυνατούν να εγκατασταθούν στους πολιτικούς χώρους των κομμάτων, του κοινοβουλίου ή άλλων πολιτικών και κρατικών μηχανισμών. Αποτελούν 'νομάδες' του πολιτικού χώρου όχι όμως και του πολιτικού χρόνου, καθώς τα μέλη τους είναι απόλυτα 'εγκατεστημένα' στο παρόν. Τις μελλοντικές αλλαγές που επιδιώκουν τις κάνουν συνειδητά πράξη του σήμερα, δημιουργώντας έτσι 'αόρατα' ή «βυθισμένα» (submerged) μέσ' την καθημερινή ζωή δίκτυα κοινωνικών ομάδων των οποίων οι φιλίες, οι επαφές, οι συνήθειες, οι πρωτοβουλίες, τα βιώματα και οι καινοτομες πρακτικές συνθέτουν τη στόφα της σύγχρονης πολιτικής. (MELUCCI, A. (1996) *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge/Νέα Υόρκη: Cambridge University Press.)

Ε) Η πολιτική εξέλιξη των 'νέων' κοινωνικών κινημάτων

Η μετα-μοντέρνα πολιτική κοινωνιολογία οπωσδήποτε καταγράφει σημαντικές όψεις του πολιτικού μας βίου: τον πολλαπλασιασμό των οργανώσεων και ομάδων που συγκροτούν τα 'νέα' κοινωνικά κινήματα, τον 'πολυπολιτισμικό' χαρακτήρα που προσδίδουν στην πολιτική οι κινητοποιήσεις τους, καθώς και την 'πολιτικοποίηση του 'ιδιωτικού' που αυτές επιφέρουν. Οι σχέσεις και πρακτικές που μέχρι πρότινος θεωρούνταν ότι δεν αποτελούσαν αντικείμενο πολιτικού διαλόγου ή διαμάχης όπως οι καταναλωτικές συνήθειες, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, η σεξουαλική συμπεριφορά, τα ήθη και έθιμα ή οι πολιτιστικές παραδόσεις και συνήθειες (ένδυση, διατροφή, γλώσσα και διάλεκτοι κ.λ.π.) ή, τέλος, η σχέση του ανθρώπου με τη φύση-σήμερα επαναπροσδιορίζονται ως ζητήματα της ημερησίας διάταξης. Η νέα αυτή αντίληψη της πολιτικής είναι εν μέρει κληροδότημα των κοινωνικών κινημάτων της δεκαετίας του '60, τα οποία πρώτα 'πολιτικοποίησαν' ζητήματα που αφορούσαν στην πολιτισμική ταυτότητα των διαφόρων κοινωνικών ομάδων (όπως το κίνημα των μαύρων με το περίφημο σύνθημα «black is beautiful») ή στην 'ιδιωτική ζωή' των πολιτών (π.χ., το φεμινιστικό κίνημα αναφορικά με τις σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών στο χώρο των συζυγικών και οικογενειακών σχέσεων). Ένας άλλος καθοριστικός παράγοντας των σημερινών 'πολιτισμικού' τύπου πολιτικών προβληματισμών και κινητοποιήσεων είναι αναμφίβολα η σχετικά πρόσφατη πολυφυλετική και πολυεθνική σύνθεση του πληθυσμού όλων των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών κοινωνιών, η οποία δημιουργήθηκε από τα πολυάριθμα ρεύματα μεταναστών και προσφύγων οι οποίοι, οικιοθελώς ή βίαια, λόγω οικονομικής ανέχειας ή πολιτικών διωγμών και πολεμικών συρράξεων, μετακινήθηκαν στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα από τις κοινωνίες της νότιας και νοτιοανατολικής Ευρώπης (δεκαετίες του '50 και '60), από την ανατολική Ευρώπη (1980 και μετά) και από τις χώρες του λεγόμενου 'Τρίτου Κόσμου' προς τις 'κοινωνίες της αφθονίας' της Δύσης. Ωστόσο παρά την ποσοτική αύξηση των ατόμων, ομάδων και οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στους κόλπους τους, τα νέα κοινωνικά κινήματα κατά τις τελευταίες δεκαετίες διαγράφουν μια φθίνουσα πολιτική τροχιά. Σε αντίθεση με όσο πρεσβεύει ως προς την πολιτική σημασία τους η μετά-μοντέρνα θεώρηση, δύσκολα μπορεί κανείς σήμερα να υποστηρίξει ότι δεσπάζουν του πολιτικού μας βίου, όπως αναμφίβολα συνέβη στην απαρχή τους; δηλαδή κατά τη διάρκεια της περίφημης 'μακράς' δεκαετίας του 1960, όταν εισέβαλαν, το

ένα μετά το άλλο, ορμητικά στο πολιτικό προσκήνιο, αιφνιδιάζοντας τους πάντες και ανατρέποντας τα μέχρι τότε πολιτικά δεδομένα. Η μεταστροφή που έκτοτε, βαθμιαία αλλά σταθερά, σημειώθηκε στους στόχους και τις μεθόδους πολιτικής δράσης των 'νέων' κοινωνικών κι νημάτων, αλλοίωσε το συγκρουσιακό και πολιτικά 'καινοτόμο' χαρακτήρα τους. «Αρχικά, το οικολογικό κίνημα είχε εμπλακεί κυρίως σε πολιτική δράση», παρατηρούσε χαρακτηριστικά το 1988 ο Μελούτσι, «ενώ σήμερα δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην 'καθημερινή οικολογία' και στη μεταμόρφωση της ατομικής ταυτότητας» (MELUCCI, A. (1996) *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge/Νέα Υόρκη: Cambridge University Press.) . Παρόμοια, η Μπιάνκα Μπεκάλι (Bianca Beccalli) σε μια «εξαιρετική», όπως τη χαρακτηρίζει ο Καστέλλς, επισκόπηση του ιταλικού φεμινιστικού κινήματος, το οποίο υπήρξε «το πιο δυναμικό και καινοτόμο μαζικό φεμινιστικό κίνημα σε ολόκληρη την Ευρώπη κατά τη δεκαετία του 1970» (Castells, 1997, 191), επισημαίνει ότι «στα τέλη της δεκαετίας [του 1970] ο φεμινισμός ήταν σε παρακμή, ενώ στις αρχές της δεκαετίας του 1980 κατ' ουσία εξαφανίστηκε ως κίνημα. Δεν ήταν πλέον ορατός στους πολιτικούς αγώνες και κατέστη όλο και πιο κατακερματισμένος και χωρίς επαφή, καθώς οι φεμινίστριες ακτιβίστριες ολοένα και περισσότερο αφιέρωναν τις ενέργειές τους σε ιδιωτικά προτάγματα και εμπειρίες, είτε ατομικού είτε συλλογικού χαρακτήρα. Έτσι, λοιπόν, και το 'νέο' φεμινιστικό κίνημα, ακολουθώντας το παράδειγμα άλλων 'νέων κοινωνικών κινήματων' της δεκαετίας του 1970, εξελίχτηκε σε μια άλλη μορφή της πολιτικής που έχει να κάνει με το στυλ ζωής (lifestyle politics).

Γενικά, όπως παρατηρεί ο Κορνήλιος Καστοριάδης «τα μεγάλα κινήματα που ταρακούνησαν τα τελευταία είκοσι χρόνια στις δυτικές κοινωνίες -οι νέοι, οι γυναίκες, οι εθνικές και πολιτιστικές μειονότητες, οι οικολόγοι- υπήρξαν βέβαια (και παραμένουν δυνητικά) σημαντικά από κάθε άποψη, και θα ήταν επιπόλαιο να θεωρήσουμε πως ο ρόλος τους τέλειωσε. Αυτή τη στιγμή όμως, μετά την υποχωρήσή τους, έχουν περιέλθει στην κατάσταση ομάδων που όχι μόνο είναι μειοψηφικές αλλά και κατακερματισμένες, ανίκανες να αρθρώσουν τους στόχους και τα μέσα τους με όρους καθολικούς, αντικειμενικά έγκυρους και ικανούς να κινητοποιήσουν κόσμο ... Ο Μάης του '68 και τα άλλα κινήματα της δεκαετίας του '60 έδειξαν την εμμονή και τη δύναμη του στόχου της αυτονομίας, που εκφράστηκε τόσο με την άρνηση του καπιταλιστικού-γραφειοκρατικού κόσμου όσο και με τις καινούργιες ιδέες και πρακτικές που επινόησαν ή διέδωσαν αυτά τα κινήματα. Εξίσου όμως ανέδειξαν τη διάσταση της αποτυχίας, που ως τώρα μοιάζει άρρηκτα συνυφασμένη με τα νεότερα πολιτικά κινήματα: τεράστια δυσκολία να παρατείνουν με θετικό

τρόπο την κριτική της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, αδυναμία να εγκολπωθούν το στόχο της αυτονομίας ως αυτονομία όχι μόνο ατομική αλλά και κοινωνική ... » Αυτή η αλλαγή στον πολιτικό και ιδεολογικό προσανατολισμό των 'νέων' κοινωνικών κινημάτων επέτρεψε, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, τη λειτουργία τους ως 'ομάδων πίεσης' ή ακόμα και τη μετατροπή τους σε κομματικές οργανώσεις και τη συμμετοχή τους σε κυβερνητικά σχήματα. Σαν αποτέλεσμα, ο 'δημόσιος χώρος' και ειδικότερα οι θεσμοί και οι μηχανισμοί του κράτους εντός αυτού τελικά, παραμένουν ο 'προνομιούχος τόπος' της σύγχρονης πολιτικής, ενώ η πολυπόθητη πολιτική χειραφέτηση της 'κοινωνίας των πολιτών', δηλαδή η αυτοοργάνωση των πολιτών και η αυτοδιαχείριση των υποθέσεων τους αποτελεί, στην καλύτερη περίπτωση μια διαφαινόμενη πολιτική τάση, αλλά σίγουρα όχι μια πολιτική πραγματικότητα. Συγκεκριμένα, καθοδική τροχιά διαγράφει από τις αρχές του '70

και μετά το κίνημα για τα δικαιώματα των μαύρων στις ΗΠΑ, οι οποίοι στη δεκαετία του '60 είχαν συγκλονίσει την αμερικανική κοινωνία αλλά και την παγκόσμια κοινή γνώμη με την ένταση και μαζικότητα της «απειθείας τους κατά της αρχής» (civil disobedience), δηλαδή με τις μαχητικές διαμαρτυρίες και μαζικές εξεγέρσεις τους, αλλά και με τη γενναιότητα και αυτοθυσία τους, δεδομένων των μαζικών συλλήψεων, της βάνανυσης κακοποίησης πολλών μελών του κινήματος ή ακόμα και της δολοφονίας ηγετικών και μη μελών του. Επιπλέον, το κίνημα είχε τότε αναδείξει πολιτικούς ακτιβιστές και ηγέτες που αμφισβητούσαν και μάχονταν κάθε πολιτική που στόχευε στην ενσωμάτωση των μαύρων στην αμερικανική κοινωνία, υποστηρίζοντας ότι η ουσιαστική υλοποίηση των αιτημάτων τους για «εργασία, ελευθερία και δικαιοσύνη» απαιτούσε την περίφημη «black power», δηλαδή το διαχωρισμό ή την 'απόσχιση' της κοινότητας των μαύρων και την κατοχύρωση της εξουσίας τους, καθώς και τη συσπείρωση όλων των υποτελών και καταπιεσμένων (φυλετικών, εθνικών, ταξικών) ομάδων εντός της αμερικανικής κοινωνίας με στόχο την επαναστατική της αλλαγή. Έκτοτε, και αφού πολλά από τα στελέχη αυτής της ριζοσπαστικής πτέρυγας του κινήματος δολοφονήθηκαν ενώ άλλα συνθηκολόγησαν, το κίνημα βρίσκεται σε τάση σύγχυσης και κατακερματισμού, υιοθετώντας στρατηγικές που είτε ρητά στοχεύουν στην κοινωνική αφομοίωση των μαύρων ή εναλλακτικά επιδιώκουν όχι την «εξουσία των μαύρων» αλλά την ανάδειξη και κοινωνική κατοχύρωση της 'πολιτισμικής' ταυτότητας/διαφοράς των 'αφροαμερικανών' (όπως χαρακτηριστικά αποκαλούνται σήμερα οι μαύροι). Και οι δύο αυτές κατηγορίες αιτημάτων, όπως στις τελευταίες δεκαετίες απέδειξε η κατά τόπους και σε διάφορους βαθμούς υλοποίησή τους, δεν ανατρέπουν την καθήλωση της πλειοψηφίας των μαύ-

ρων στις κατώτατες βαθμίδες της κοινωνικής ιεραρχίας αφήνοντας έτσι ουσιαστικά ακλόνητη την κοινωνική κυριαρχία των λευκών Αμερικανών. Όπως παρατηρούν οι Πίβεν και Κλάουαρντ, στην πορεία του χρόνου οι μαύροι έχουν υποστεί τις πλέον ακραίες μορφές οικονομικής εκμετάλλευσης, βαδίζοντας από τη δουλεία στη φθηνή μισθωτή εργασία και σήμερα πλέον πολλοί απ' αυτούς στην ανεργία (Τριγάζης, Πάνος. Οι πολίτες απαιτούν : Οι προτάσεις των κινημάτων για μια άλλη Ευρώπη / Πάνος Τριγάζης. - Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 1997).

Παρόμοια εξέλιξη με το κίνημα των μαύρων είχε και το φοιτητικό κίνημα που στο παρελθόν γνώρισε μέρες μεγάλης ακμής, με κορύφωσή του τα γεγονότα του Μάη του '68 στη Γαλλία, διεκδικώντας όχι μόνο τη ριζική αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού "συστήματος (ουσιαστική ελευθερία της σκέψης και του λόγου, κατάργηση των γραφειοκρατικών ρυθμίσεων της διδασκαλίας/σπουδών/έρευνας, εκδημοκρατισμό της διοίκησης των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων κ.λπ.), αλλά αυτό που ένας από τους σημαντικότερους μέντορές του αποκαλούσε «νέες μορφές ανθρώπινης ύπαρξης» . «Οι πλέον δραστήριες ομάδες εντός του φοιτητικού σώματος», παρατηρούσε ο Χάμπερμας (J. Habermas, *The Theory of Communicative Action, vol. II: System and Lifeworld* ,Cambridge: Polity Press, 1987) το 1987 αναφορικά με το φοιτητικό κίνημα της (τότε Δυτικής) Γερμανίας, «δεν επιδιώκουν πια την πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση, αλλά επιθυμούν την άμεση ανατροπή των κοινωνικών δομών» Για πρώτη φορά στην ιστορία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας οι φοιτητές παίζουν ένα πολιτικό ρόλο που πρέπει να τον πάρουμε στα σοβαρά ... έχουν καταστεί παράγοντας στη γερμανική εσωτερική πολιτική ζωή. Γενικά, σε όλες τις αναπτυσσόμενες κοινωνίες της Δύσης οι φοιτητές αντιλαμβάνονταν τις κινητοποιήσεις τους ως μέρος ενός παγκόσμιου 'καθολικού' κινήματος κατά του καπιταλισμού, που περιέκλειε στους κόλπους το όλες τις τότε μορφές μαχητικής κοινωνικής διαμαρτυρίας από τα εθνικο-απελευθερωτικά κινήματα της Νοτίου Αμερικής και της Ασίας και την Πολιτιστική Επανάσταση της Κίνας μέχρι τις εξεγέρσεις των μαύρων και των φοιτητών στις καπιταλιστικές μητροπόλεις. Όσο για το περίφημο κίνημα του Μάη του '68, που «εισήγαγε», όπως παρατηρεί ο Καστοριάδης, «μια θαυμαστή ανανέωση -τα αποτελέσματα της οποίας υφίστανται, σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμα- στη ζωή των σύγχρονων κοινωνιών», πρωτεργάτες του ήταν αναμφίβολα οι φοιτητές, αλλά κοινωνοί του μέλη πολλών άλλων κοινωνικών στρωμάτων, κατηγοριών της γαλλικής κοινωνίας (εργάτες, καθηγητές, γιατροί, μηχανικοί, στελέχη του εμπορίου και της διοίκησης, συνταξιούχοι κ.ά.). Όλοι αυτοί οι ετερόκλητοι πολιτικοί 'εταίροι' «διακατέχονταν αρνητικά, από μια απόλυτη απόρριψη της κενής ασημαντότητας και της πομπώδους βλακείας» που

χαρακτηρίζουν το αστικό πολιτικό καθεστώς και « από τον πόθο μιας μεγαλύτερης ελευθερίας για το καθέναν και για όλους. Αντίθετα, σήμερα παραμένει αμφίβολο αν μπορεί κανείς να μιλά ακόμα για την ύπαρξη ενός 'φοιτητικού κινήματος' που να εκφράζει την ορμητικότητα, την πολιτική φαντασία και το αμφισβητησιακό πνεύμα της γενιάς του '60. Οι κατά καιρούς και κατά τόπους κινητοποιήσεις των διαφόρων φοιτητικών οργανώσεων πέραν του ότι είναι εξαιρετικά βραχύβιες και πολύ λιγότερο μαζικές, αφορούν στην τεράστια πλειοψηφία τους απλώς εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, ή στοχεύουν στην εξασφάλιση της επαγγελματικής αποκατάστασης των πτυχιούχων της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Φιλ Λόρενς, στη δεκαετία του '60 «ο αντί-αστικός ριζοσπαστισμός προφανώς εξαρτιόταν από την ευημερία της αστικής οικονομίας. Με άλλα λόγια, οι μεσοαστοί ριζοσπάστες που περιφρονούσαν το υφιστάμενο κοινωνικό σύστημα ήταν στην πραγματικότητα πολύ ασφαλείς εντός αυτού μπορούσαν να βρουν δουλειά σε μια πληθώρα νέων επαγγελμάτων - στις ελευθέρια τέχνες, στην εκπαίδευση, στον πολιτισμό, σε εκδοτικούς οίκους, στα μέσα επικοινωνίας. Σήμερα η ευημερία και ανάπτυξη έχει αντικατασταθεί από την ανεργία και τον πληθωρισμό.» (Tarrow S. (1991) *Struggles, Politics and Reform: Collective Action, Social Movements and Cycles of Protest*, Ithaca NY, Cornell University Press)

Σε ό,τι αφορά το γυναικείο κίνημα, ο Μιχάλης Σπουρδαλάκης αναλύοντας στις αρχές της δεκαετίας του '90 τη «φεμινιστική πρόκληση», ομιλούσε, επικαλούμενος και τις διαπιστώσεις βασικών εκπροσώπων ή θεωρητικών του κινήματος (Sheila Rowbotham, Sarah Perrigo κ.ά.), περί «της πραγματικής άνηθής του τα τελευταία είκοσι περίπου χρόνια», σαν αποτέλεσμα «της έντονης δραστηριότητας που επέδειξαν ανεξάρτητα κινήματα, οργανώσεις και κυρίως μικρές ομάδες γυναικών που λειτουργούσαν σε απόσταση, αν όχι σε αντιπαράθεση, από τις δεδομένες πολιτικές δομές εκπροσώπησης». Σε σχέση με τον πολιτικό του ρόλο και την επιρροή, υποστήριζε ότι το γυναικείο κίνημα με το να επιβάλει την αναγνώριση του «προσωπικού ως πολιτικού» αποκάλυψε «τα όρια της τυπικής πολιτικής ισότητας, έδωσε «νέο περιεχόμενο στη δημοκρατία», οδήγησε «στην αναθεώρηση των όποιων αντιλήψεων για την πολιτική συμπεριφορά και τη συμμετοχή στους θεσμούς», κατέστησε σαφές ότι η «δημοκρατία θα πρέπει να δώσει τη μάχη της σε ένα νέο πεδίο υποκειμενικότητας». Τέλος, παρατηρούσε ότι το γυναικείο κίνημα είχε «άμεσες συνέπειες στην κρατική πολιτική», η οποία έχει δείξει μεγάλη «ευαισθησία στα ζητήματα που αναδεικνύει το γυναικείο κίνημα», όπως αποδεικνύει η «θέσπιση διαφόρων κρατικών φορέων, οι συνεχείς απόπειρες νομοθετικών

ρυθμίσεων ή ακόμα και η ευαισθητοποίηση διεθνών οργανισμών για τη θέση της γυναίκας στη σύγχρονη δημοκρατία, και ακόμη αλλαγή της κρατικής ρητορείας απέναντι στις γυναίκες πολίτες» λέμε ό,τι κατ' αρχάς αφορά τις αλλαγές που επέφερε το γυναικείο κίνημα στις πολιτικές αξίες, αντιλήψεις, στάσεις και συμπεριφορά, οι παραπάνω διαπιστώσεις αποτελούν μια καταγραφή όχι τόσο της ευρύτερης πολιτικής πραγματικότητας, αλλά κυρίως του πολιτικού προσανατολισμού αυτών των «μικρών ομάδων γυναικών» που κινούνται στο πολιτικό περιθώριο και οι οποίες, ανεξάρτητα από την ορθότητα ή μη των θέσεων που υπερασπιζόταν, δεν κατόρθωσαν πουθενά να αποκτήσουν μαζική απήχηση, να αγκαλιάσουν δηλαδή ένα σημαντικό τμήμα του γυναικείου πληθυσμού. Ως προς την κρατική πολιτική για τα γυναικεία ζητήματα, πέρα από τις αντικειμενικές κοινωνικές συνθήκες και τις οικονομικές αναγκαιότητες που διευκόλυναν ή και επέβαλλαν την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας, η 'ευαισθητοποίηση' ή ανταπόκριση της κρατικής εξουσίας και των διεθνών οργανισμών στα γυναικεία αιτήματα σε πολλές περιπτώσεις οφείλεται στις γυναικείες οργανώσεις που εδώ και πολλά χρόνια λειτουργούν ως 'ομάδες πίεσης' στους προθάλαμους της πολιτικής εξουσίας. Κεντρικός στόχος αυτών των οργανώσεων, αλλά και γενικότερα του φεμινιστικού κινήματος των τελευταίων δεκαετιών, ήταν να δημιουργηθούν και να κατοχυρωθούν 'ίσες ευκαιρίες' και 'ίσα δικαιώματα' ατομικά, πολιτικά, κοινωνικά- για το γυναικείο φύλο. Ο ακριβής προσδιορισμός του περιεχομένου αυτού του αιτήματος και ο ενδεδειγμένος τρόπος υλοποίησής του εξακολουθεί μέχρι σήμερα να προκαλεί έντονες διαφωνίες μεταξύ τόσο των θεωρητικών όσο και των ακτιβιστών του κινήματος. (Ψημίτης Μ. (2006) *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*, Αθήνα: Ατραπός)

Ωστόσο αυτό που έχει σημασία είναι ότι μέχρι τώρα οι πολλές και ποικίλες κατακτήσεις του γυναικείου κινήματος έχουν στις περισσότερες περιπτώσεις απλά και μόνο διευκολύνει ή επιταχύνει την ενσωμάτωση του γυναικείου φύλου στην κοινωνική-οικονομική τάξη πραγμάτων του ύστερου καπιταλισμού και, ειδικότερα, την αναρρίχηση ενός (μικρού ή μεγάλου, ανάλογα με τη συγκεκριμένη κοινωνία) αριθμού γυναικών στις υφιστάμενες οικονομικές και πολιτικές ιεραρχίες, αφήνοντας όμως τις τελευταίες ουσιαστικά ανέπαφες. Όπως ήδη αναφέραμε στο πέμπτο κεφάλαιο, η ιδιότητα του 'πολίτη' και το σύνολο των δικαιωμάτων που τη συνοδεύουν, τα οποία σήμερα διεκδικούν και σε σημαντικό βαθμό κατακτούν, γυναίκες, δεν αναιρούν, αλλά τουναντίον συγκαλύπτουν και διαιωνίζουν, τις ταξικές ανισότητες, οι οποίες διαφοροποιούν θεμελιωδώς τις τύχες ή τις 'ευκαιρίες ζωής' των 'πολιτών', είτε αυτοί ανήκουν στο γυναικείο φύλο είτε στο ανδρικό. Στην καπιταλιστική κοινωνία,

σήμερα όπως και παλιά, οι "ίσες ευκαιρίες" και τα "ίσα δικαιώματα" τελικά μεταφράζονται σε ίσες ευκαιρίες" και "ίσα δικαιώματα" για να μένουν οι άνθρωποι άνισοι μεταξύ τους.

Εν-ολίγης, η ουσιαστική κοινωνική χειραφέτηση των γυναικών δεν αποτελεί κοινωνικό γεγονός στις κοινωνίες του ύστερου καπιταλισμού. Το πόσο στενά, αν όχι ασφυκτικά, είναι τα όρια που ο τελευταίος θέτει στην αυτονομία της σημερινής 'χειραφετημένης' γυναίκας αποκαλύπτει με τρόπο διάφανο το ζήτημα που σήμερα κατεξοχήν τονίζει τη συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών, αυτό που βιώνουν ως το «αληθινό» πρόβλημα της καθημερινής τους ζωής, το πώς θα συνδυάσουν δύο καίριες διαστάσεις της ταυτότητάς τους, την εργασία και τη μητρότητα, πώς θα εξισοροπήσουν αυτούς του δύο κεντρικούς ρόλους της κοινωνικής τους ύπαρξης., τον επαγγελματικό και τον γονεϊκό. Οι υφιστάμενες κοινωνικές συνθήκες συνήθως τις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι μάλλον επιχειρούν να συμβιβάσουν τα ασυμβίβαστα, με αποτέλεσμα να αναγκάζονται αν όχι να θυσιάσουν οπωσδήποτε να υποτάξουν το ένα κομμάτι του εαυτού τους στο άλλο, Στις μέρες μας το κυρίαρχο (και για τα δύο φύλα) κοινωνικό πρότυπο και η αναφαινόμενη (για το γυναικείο φύλο) τάση να αναπτύσσεται ο εργασιακός ρόλος σε βάρος του γονεϊκού, αν και στην πράξη _για πολλές γυναίκες ισχύει ακόμα το αντίθετο (ιδίως για αυτές που ανήκουν στα πιο χαμηλά κοινωνικό-οικονομικά (στρώματα και, κατά συνέπεια, έχουν από πολύ περιορισμένες ως ανύπαρκτες δυνατότητες για επαγγελματική 'καριέρα'). Ως λύση στο παραπάνω αδιέξοδο το γυναικείο κίνημα προτείνει, σε γενικές γραμμές, μια σειρά μέτρων στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής (παιδικοί σταθμοί, γονικές άδειες και επιδόματα, 'φιλικές προς την οικογένεια' συνθήκες/όροι εργασίας κ.λπ.), τα οποία μάλιστα έχουν υιοθετηθεί από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα ως κατευθυντήριες αρχές για μια ομοιογενή οικογενειακή πολιτική. Ταυτόχρονα, οι φεμινιστικές οργανώσεις αγωνίζονται για μεγαλύτερη συμμετοχή των ανδρών στα οικιακά καθήκοντα και στη φροντίδα των παιδιών. Εντούτοις, τα παραπάνω μέτρα κοινωνικής ή οικογενειακής πολιτικής αλλά και οι αλλαγές στα ανδρικά ήθη δεν εξαλείφουν το ασυμβίβαστο των δύο ρόλων (επαγγελματικού-γονεϊκού) - στην καλύτερη περίπτωση απλά αμβλύνουν τη σύγκρουση και τις εντάσεις που προκαλεί ο συνδυασμός τους σε ένα και το αυτό πρόσωπο. Κι αυτό γιατί οι ρίζες του προβλήματος βρίσκονται ακόμα σ' αυτές τις 'μακρο-κοινωνικές' δομές του 'ύστερου' καπιταλισμού που σήμερα δεν φαίνεται να απασχολούν το γυναικείο κίνημα. (Ψημίτης Μ. (2006) *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*, Αθήνα: Ατραπός)

Το κοινωνικό κίνημα που περισσότερο απ' οποιοδήποτε άλλο παραμένει μέχρι σήμερα πολιτικά ενεργό είναι αναμφίβολα το κίνημα των 'πρασίνων' ή οικολογικό κίνημα, χωρίς όμως αυτό να

σημαίνει ότι έχει αναπτύξει το δυναμισμό που είχαν στο παρελθόν τα άλλα κοινωνικά κινήματα, κι αυτό παρά το γεγονός ότι η κοινή γνώμη είναι πλέον όχι μόνο ενημερωμένη αλλά και ιδιαίτερα ανήσυχη ως προς τους κινδύνους που απειλούν την επιβίωση του πλανήτη και του ανθρώπινου είδους πάνω σ' αυτό. Οι διάφορες οικολογικές οργανώσεις έχουν οπωσδήποτε συμβάλλει αποφασιστικά στην περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση της σύγχρονης κοινωνίας και, σε ορισμένες περιπτώσεις, στη λήψη επιμέρους μέτρων για την προστασία της φύσης αλλά στο σύνολό τους, ως κοινωνικό κίνημα, πολύ απέχουν από το να λειτουργούν ως ρυθμιστικός παράγοντας των πολιτικών αποφάσεων και εξελίξεων στον τομέα του περιβάλλοντος, οι οποίες σε γενικές γραμμές εξακολουθούν να καθορίζονται από τα ανταγωνιστικά συμφέροντα των 'εθνικών' κεφαλαίων των διαφόρων αναπτυσσόμενων χωρών. Χαρακτηριστικά, το Μάρτιο 2001 η κυβέρνηση των ΗΠΑ αρνήθηκε να επικυρώσει το πρωτόκολλο της Διεθνούς Διάσκεψης του Κιότο (1997) για τη μείωση των βιομηχανικών ρύπων που συμβάλλουν στο φαινόμενο του θερμοκηπίου, προκειμένου να μην δεσμεύεται πλέον από τις αποφάσεις τις οποίες είχε τότε συνυπογράψει για τη λήψη μέτρων που στόχευαν στην αντιμετώπιση της υπερθέρμανσης του πλανήτη, η εφαρμογή των οποίων θα είχε ιδιαίτερα υψηλό τίμημα για την αμερικάνικη βιομηχανία λόγω της ύφεσης στην οποία μόλις είχε εισέλθει η αμερικάνικη οικονομία. «Δεν θα κάνουμε τίποτα που μπορεί να βλάψει την οικονομία μας», δήλωσε ο αμερικάνος Πρόεδρος Τζορτζ Μπους, «διότι τα πρώτα πράγματα έρχονται πρώτα, δηλαδή οι άνθρωποι που ζουν στις ΗΠΑ». Οι πλέον δυναμικές αντιδράσεις στην αμερικάνικη απόρριψη του πρωτοκόλλου του Κιότο εκδηλώθηκαν από την πλευρά των οικονομικών της ανταγωνιστών, δηλαδή από τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και τους αξιωματούχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ οι κινητοποιήσεις των μελών του οικολογικού κινήματος ήταν από ανύπαρκτες ως υποτονικές.

Γενικά μείζονα περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως κατεξοχήν η υπερθέρμανση του πλανήτη ή η ασφάλεια των τροφίμων έχουν τεθεί σε ημερήσια πολιτική διάταξη ακόμα και από τις μεγάλες κεφαλαιοκρατικές επιχειρήσεις και κυβερνήσεις της Δύσης, καθώς δεν μπορούν να αγνοήσουν πια το οικονομικό και κοινωνικό κόστος της ατμοσφαιρικής ρύπανσης ή της περιβαλλοντικής φθοράς. Με τη διαφορά όμως ότι το κύριο μέλημα, είναι αφενός, να εξακριβώσουν το πώς κατανέμεται ακριβώς αυτό το κόστος μεταξύ των διάφορων χωρών της υφελίου και, αφετέρου, να παρθούν τα *minimum* αναγκαία μέτρα, έτσι ώστε κάθε μια από αυτές να επιβαρυνθεί οικονομικά ή πολιτικά το λιγότερο δυνατόν. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1995 μια ομάδα εργασίας οικονομολόγων του ΟΗΕ, στην οποία είχε

ανατεθεί από τη Διακυβερνητική Επιτροπή για τις Κλιματολογικές Αλλαγές (Intergovernmental Panel on Climate Change) να υπολογίσει το πιθανό κόστος της υπερθέρμανσης του πλανήτη, στην έκθεση που υπέβαλε διευκρίνιζε ότι η εκτίμηση του κόστους οφείλει να λάβει υπ' όψη της ότι η ανθρώπινη ζωή στις χώρες του Τρίτου Κόσμου αξίζει 15 φορές λιγότερο απ' ό,τι στις χώρες της Δύσης. Έτσι, εκτιμούσαν ότι ο διπλασιασμός του διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα (η κύρια αιτία του φαινομένου του θερμοκηπίου) θα προξενήσει ζημιά αντίστοιχη με το 1,5 ως 2 % της αξίας της παγκόσμιας οικονομίας. Αλλά οι υπολογισμοί αυτοί βασίζονταν στην εκτίμηση ότι η ζωή στις 'υπανάπτυκτες' ή 'αναπτυσσόμενες' χώρες, όπου θα σημειωθούν οι περισσότεροι θάνατοι λόγω της υπερθέρμανσης, αξίζει μόνο 62.500 στερλίνες, σε σύγκριση με τις 940.000 στερλίνες που αξίζει η ζωή κάθε Ευρωπαίου ή Αμερικανού. Αυτού του τύπου η συλλογιστική, πέραν όλων των άλλων ζητημάτων που εγείρει (και τα οποία θα μας απασχολήσουν στο όγδοο κεφάλαιο), σε ότι αφορά το συγκεκριμένο ζήτημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη σαφώς υποβάθμιζε το πρόβλημα και νομιμοποιούσε τη μη λήψη μέτρων. Αντίθετα, αν το κόστος της υπερθέρμανσης είχε υπολογιστεί χωρίς τις παραπάνω διαφοροποιήσεις ως προς την αξία της ζωής στις διάφορες χώρες του πλανήτη, τότε θα έφθανε, σύμφωνα με ορισμένους υπολογισμούς, μέχρι και στο 25% του παγκόσμιου ΑΕΠ. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα ως προς την στάση και τις σκοπιμότητες των δυτικών κυβερνήσεων σε θέματα περιβαλλοντικής πολιτικής, η συμμετοχή από τη δεκαετία του '80 και μετά μελών του οικολογικού κινήματος στην άσκηση κρατικής εξουσίας αποτέλεσε μείζονος σημασίας γεγονός για τον πολιτικό ρόλο και την περαιτέρω εξέλιξη του κινήματος. Συγκεκριμένα, εδώ και αρκετά χρόνια σε πολλές χώρες οι οικολόγοι είτε συνεργάζονται με τα υπάρχοντα πολιτικά κόμματα ή έχουν συγκροτήσει νέα 'πράσινα' κόμματα κερδίζοντας έδρες στα κατά τόπους Κοινοβούλια, καθώς και το διορισμό (κοινοβουλευτικών ή εξω-κοινοβουλευτικών) μελών τους σε υπουργικές θέσεις. Η μέχρι τώρα εμπειρία δείχνει ότι από τη στιγμή που καταλαμβάνουν τους θώκους της εξουσίας οι εκπρόσωποι του οικολογικού κινήματος επανειλημμένα συντάσσονται με κυβερνητικές αποφάσεις και πολιτικές ακόμα και εάν αυτές έχουν περιβαλλοντικές επιπτώσεις.

Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των Γερμανών 'Πράσινων' βουλευτών που υποστήριξαν «για ανθρωπιστικούς λόγους» τους νατοϊκούς βομβαρδισμούς της Γιουγκοσλαβίας (προκειμένου να αποφευχθεί «ένα νέο Άουσβιτς», όπως χαρακτηριστικά δήλωσε ο 'Πράσινος' Υπουργός Εξωτερικών Γιόσκα Φίσερ), παρά τις ασύλληπτα καταστροφικές για το φυσικό περιβάλλον συνέπειες των βομβαρδισμών. Αν και πολλά από τα στελέχη του κόμματος αντέδρασαν έντονα στις παραπάνω

αποφάσεις και πολιτική και ορισμένα παραιτήθηκαν από το κόμμα, εντούτοις δύο περίπου μήνες μετά την έναρξη των βομβαρδισμών το συνέδριο του κόμματος (στο Μπίλαφελντ τον Ιούνιο του '99) ψήφισε υπέρ της στήριξης της κυβερνητικής πολιτικής στη Γιουγκοσλαβία, δηλαδή υπέρ της συνέχισης των νατοϊκών βομβαρδισμών (κι αυτό όταν στην προεκλογική τους πλατφόρμα οι 'Πράσινοι' είχαν συμπεριλάβει ως αίτημα την κατάργηση του NATO). (Tarrow S. (1991) *Struggles, Politics and Reform: Collective Action, Social Movements and Cycles of Protest*, Ithaca NY, CornellUniversityPress)

ΣΤ) Η ταξική διάσταση των 'νέων' κοινωνικών κινημάτων

Παρά τα όσα υποστηρίζει η μετα-μοντέρνα πολιτική κοινωνιολογία, οι ταξικές αντιθέσεις εξακολουθούν και σήμερα, στη λεγόμενη "ύστερη νεωτερικότητα" ή 'μετα-νεωτερική' εποχή, να κινούν τα νήματα της πολιτικής ζωής, αλλά με τρόπους που δεν είναι πάντα ορατοί ως 'ταξικοί' διά γυμνού οφθαλμού, οδηγώντας σε μορφές σύγκρουσης πολύ διαφορετικές απ' αυτές που γνωρίσαμε στο παρελθόν. Το ζήτημα αυτό θα μας απασχολήσει στα επόμενα κεφάλαια. Στο σημείο αυτό θέλουμε μόνο να παρατηρήσουμε αναφορικά με τα 'νέα' κοινωνικά κινήματα' ότι αν και αναμφίβολα δεν διακρίνονται, όπως το εργατικό κίνημα, για το ρητό και συνειδητό ταξικό τους προσανατολισμό, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν είχαν και δεν έχουν ταξικές ρίζες. Οι 'πολιτισμικές' αντιθέσεις που τα κινήματα αυτά εκφράζουν και οι οποίες τα πυροδοτούν, είναι σε τελική ανάλυση αποτέλεσμα της κεφαλαιοκρατικής οργάνωσης της κοινωνίας, του τρόπου ζωής που επιβάλλει η ταξική κυριαρχία του κεφαλαίου. Οι κοινωνικές ανισότητες και συγκρούσεις που αυτή προκαλεί σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο δεν λαμβάνουν παντού και πάντα ταξική μορφή δηλαδή δεν εμφανίζονται στο πολιτικό προσκήνιο μόνο σαν πάλη μεταξύ συγκεκριμένων κοινωνικών τάξεων ή συμφερόντων αλλά για ποικίλους ιστορικούς λόγους, σαν συρράξεις για εθνοτικής ταυτότητας ομάδων εντός του κράτους, ως φυλετικές ή ρατσιστικές διακρίσεις, ως φοιτητικές εξεγέρσεις, κ.τλ. (Ψημίτης Μ. (2006) *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*, Αθήνα: Ατραπός

Όπως παρατηρεί και ο Χάμπερμας, ο ύστερος καπιταλισμός «αναστέλλει την ταξική σύγκρουση», καθώς αυτό που κατεξοχήν τον «προσδιορίζει είναι μια πολιτική διασφάλισης της νομιμοφροσύνης των μισθοσυντήρητων μαζών μέσω παροχών», με αποτέλεσμα η ταξική αντίθεση «να παραμένει λανθάνουσα», και «να υποχωρεί πίσω από άλλες [αντιθέσεις! συγκρούσεις], που ναι μεν καθορίζονται από τον τρόπο παραγωγής, δεν μπορούν όμως να λάβουν τη μορφή των ταξικών συγκρούσεων»,

αλλά εκδηλώνονται είτε σε μη προνομιούχες κοινωνικές ομάδες και γεωγραφικές περιοχές με χαρακτηριστικά παραδείγματα «τη φυλετική σύγκρουση στις Ηνωμένες Πολιτείες» και τη σύγκρουση μεταξύ «των βιομηχανικά αναπτυσσόμενων εθνών και των πρώην αποικιών του Τρίτου Κόσμου»- ή σε κοινωνικά προνομιούχες αλλά έντονα πολιτικοποιημένες και ριζοσπαστικά σκεπτόμενες κοινωνικές κατηγορίες όπως κατεξοχήν οι φοιτητές στη δεκαετία του '60 (Habermas, 1971)

Έτσι για παράδειγμα οι 'οικολογικοί' κίνδυνοι και οι καταστροφές που απειλούν καθαυτή την επιβίωση του πλανήτη είναι σε τελική ανάλυση απόρροια της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, η οποία ανάγει τη μεγιστοποίηση του κέρδους σε αυτοσκοπό, πράγμα που συνεπάγεται την ολοένα και μαζικότερη παραγωγή και κατανάλωση - δηλαδή την άκρατη και αλόγιστη εκμετάλλευση και χρήση των φυσικών πόρων. Επομένως, η ουσιαστική υλοποίηση των αιτημάτων του οικολογικού κινήματος είναι αδύνατη χωρίς την κατάλυση της κυριαρχίας του κεφαλαίου . «Το να λέμε ότι πρέπει να σώσουμε το περιβάλλον», παρατηρεί ο Καστοριάδης, «είναι σαν να λέμε ότι πρέπει να αλλάξει ριζικά ο τρόπος ζωής της κοινωνίας, ότι δεχόμαστε να παραιτηθούμε από τον φρενήρη καταναλωτισμό», στον οποίο, όπως θα εξηγήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, θεμελιώνεται ολόκληρο το οικοδόμημα της σύγχρονης καπιταλιστικής οικονομίας και κοινωνίας. Εκεί ακριβώς, δηλαδή στον δυνάμει ανατρεπτικό χαρακτήρα των διεκδικήσεων του εντοπίζεται η ταξική διάσταση του οικολογικού κινήματος, όπως ακριβώς και του κινήματος των μαύρων ή των γυναικών όταν στη δεκαετία του '60 μάχονταν για την 'καθολική' κοινωνική τους χειραφέτηση, προϋπόθεση της οποίας ήταν η κατάργηση κάθε μορφής κοινωνικής καταπίεσης και η δημιουργία άλλων δυνατοτήτων της ανθρώπινης ύπαρξης. (Ψημίτης Μ. (2006) *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*, Αθήνα: Ατραπός)

Το γεγονός ότι σήμερα όλα αυτά τα νέα κοινωνικά κινήματα βρίσκονται σε παρακμή ή έχουν ενσωματωθεί στους κατεστημένους πολιτικούς μηχανισμούς, ενώ ακόμα και όσα επιβιώνουν ως αυτόνομες μορφές πολιτικής δράσης, αγωνίζονται για αλλαγές στο μικρο-επίπεδο χωρίς να θέτουν επί τάπητος ή να απασχολεί ιδιαίτερα ο καπιταλιστικός χαρακτήρας των μακρο-κοινωνικών δομών. Ολοένα και περισσότερο αποσυνδέονται από την πολιτική δράση και η αντίληψη ότι οι κεντρικές κοινωνικές συγκρούσεις είναι ταυτόχρονα και πολιτικές συγκρούσεις αντικαθίσταται από μία ανεκτική πολυπολιτισμική θεώρηση της κοινωνίας ... ικανοποιούνται με μια πολιτική και πολιτισμική *laissez faire* στάση και δεν μπορούν να ταυτιστούν με μια γενική, περιεκτική των πάντων εικόνα μιας δημοκρατικής κοινωνίας . Ένα από τα πιο ορατά συμπτώματα αυτής της παρακμής της δημοκρατίας είναι η κρίση της πολιτικής εκπροσώπησης και,

κατά συνέπεια, της πολιτικής συμμετοχής. Η κρίση αυτή σημαίνει τον αυξανόμενο διαχωρισμό των ιδιωτικών και δημόσιων προβλημάτων και την απουσία μιας γνωστικής και συναισθηματικής μέθεξης στην πολιτική ζωή. Στο τέλος του 18ου αιώνα στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Γαλλία μιλούσαμε περί των δικαιωμάτων των ανθρώπων και των πολιτών. Η έκφραση αυτή σήμαινε ότι ο άνθρωπος είναι πρώτα απ' όλα ένα πολιτικό ον, πολιτικόν ζώον, πολίτης. Σήμερα, τουναντίον, ορίζουμε τους εαυτούς μας βάσει των αναγκών μας, των συμφερόντων μας, των αξιών μας ή των κοινοτήτων και παραδόσεων στις οποίες ανήκουμε. Η απόλυτη ανοχή μιας αυξανόμενης πολιτισμικής διαφορετικότητας, η δυνατότητα να δεχόμαστε διάφορους τύπους οικογενειακής οργάνωσης, της σεξουαλικής ζωής, να ανεχόμαστε μια τεράστια ποικιλία διατροφής και ένδυσης, να επιτρέπουμε σε όλες τις εκκλησίες, τις αιρέσεις ή τις ιδεολογικές ομάδες να οργανώνονται και να δημοσιεύουν τα πιστεύω τους.

Στις μέρες μας η μόνη σημαντική πρόκληση και έμπρακτη αμφισβήτηση της ηγεμονίας του κεφαλαίου σημειώθηκε με την εμφάνιση ενός καινούργιου κοινωνικού κινήματος τη χρονιά που σηματοδότησε το πέραςμα της ανθρωπότητας στον 21^ο αιώνα και ταυτόχρονα σε μια νέα χιλιετία. Από το Δεκέμβριο του 1999 μέχρι σήμερα, οι λεωφόροι του Κυβερνοχώρου έχουν επανειλημμένα αποτελέσει τόπο συνάντησης πολλών και ποικίλλων κοινωνικών ομάδων και πολιτικών οργανώσεων και έχουν καταφέρει να συντονίσουν τις ενέργειές τους κατά της 'παγκοσμιοποίησης' δηλαδή ενάντια στην κοινωνική τάξη πραγμάτων που διαμορφώνει σε παγκόσμια επίπεδο ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Όπως κατέστη σαφές κατά τις κινητοποιήσεις τους πρώτα στο Σιάτλ, και στη συνέχεια στο Νταβός, στην Ουάσινγκτον, στη Μελβούρνη, στην Πράγα, στη Νίκαια, στο Κεμπέκ, στο Γκέτερμποργκ και στη Γένοβα, άμεσος στόχος τους είναι οι φορείς του διεθνοποιημένου κεφαλαίου, δηλαδή οι κολοσσιαίες πολυεθνικές επιχειρήσεις και οι 'διεθνείς' οικονομικοί οργανισμοί ή οι 'υπερεθνικές' οργανώσεις του κεφαλαίου (Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, Παγκόσμια Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Ευρωπαϊκή Ένωση κ.λπ.). Οι κατά τόπους κρατικές αρχές αντιμετώπισαν τις διαδηλώσεις και τις κινητοποιήσεις εναντίον της 'παγκοσμιοποίησης' με μεθόδους που, μετά από δεκαετίες 'κοινωνικής συναίνεσης' και 'ταξικής ειρήνης', θύμισαν ξανά σε όλους ότι η χρήση φυσικής βίας αποτελεί την πεμπτουσία του σύγχρονου κράτους, διαλύοντας έτσι τις όποιες, 'μεταμοντέρνες' ή μη, αμφιβολίες ως προς τον εγγενώς και επομένως διηνεκή κατασταλτικό του χαρακτήρα. Στη σημασία και το χαρακτήρα αυτού του νέου κοινωνικού κινήματος θα επανέλθουμε στο τέλος του παρόντος έργου, στον Επίλογο, αφού έχει προηγηθεί (στο όγδοο κεφάλαιο) η ανάλυση της παγκόσμιας τάξης πραγμάτων

κατά της οποίας αγωνίζεται τόσο μαχητικά. (Ψημίτης Μ. (2006)
Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα, Αθήνα: Ατραπός)

ΤΟ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Το καταναλωτικό κίνημα είναι μια οργανωμένη κίνηση πολιτών και κρατικών φορέων που αποσκοπεί στη βελτίωση των δικαιωμάτων και της ισχύος των αγοραστών σε σχέση με τους πωλητές. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το καταναλωτικό κίνημα αναφέρεται στην προστασία των συμφερόντων ή των ενδιαφερόντων των καταναλωτών σε σχέση με τον παραγωγό.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες υπήρξαν η βάση ανάπτυξης του καταναλωτικού κινήματος. Το 1936 ο ιδρυτής του καταναλωτικού κινήματος, C.Warne ανακοίνωσε στο Amherst College την ίδρυση της πρώτης οργάνωσης καταναλωτών στη χώρα του. Ο C. Warne υπήρξε για 43 συνεχή χρόνια (1936-1979), πρόεδρος της Ένωσης Καταναλωτών των ΗΠΑ και πρώτος πρόεδρος του Διεθνούς Οργανισμού Ενώσεων Καταναλωτών.

Στο τιμόνι του Διεθνούς Οργανισμού, τον διαδέχθηκε ο P.Goldman διευθυντής του Αγγλικού Συνδέσμου Καταναλωτών και πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας Καταναλωτών. Οι δύο αυτοί ηγέτες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην δημιουργία και άνθιση του καταναλωτικού κινήματος.

Η πρώτη κίνηση των καταναλωτών έλαβε χώρα στις αρχές του 20^{ου} και έναυσμα για την πραγματοποίηση της υπήρξαν οι αυξημένες τιμές της εποχής και τα άρθρα του Upton Sinclair για τα σκάνδαλα το χώρο των φαρμάκων. Η δεύτερη κίνηση των καταναλωτών εκδηλώθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1930 στα πλαίσια της ευρύτερης οικονομικής ύφεσης, της ανοδικής πορείας των τιμών και ενός ακόμη σκανδάλου στο χώρο της φαρμακοβιομηχανίας.

Η τρίτη κίνηση των καταναλωτών εκδηλώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1960 μιας δεκαετίας κατά της οποίας έχουμε της αύξηση της μαζικής παραγωγής με αποτέλεσμα την δημιουργία πολύπλοκων και επικίνδυνων προϊόντων. Οι καταναλωτές της εποχής αυτής διαθέτουν περισσότεροι μόρφωση και εκφράζουν την δυσαρέσκεια τους πιο μαζικά με συλλογική εκπροσώπηση.

Το 1962 ο J.F.Kennedy παρουσίασε ένα Καταστατικό Χάρτη Προστασίας των Καταναλωτών ο οποίος καθιέρωνε τέσσερα θεμελιώδη των καταναλωτών. Τα δικαιώμα στην ασφάλεια, στην επιλογή, στην εκπροσώπηση και στην πληροφόρηση. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970 αναγνωρίστηκαν ακόμη το δικαίωμα στην εκπαίδευση, στην αποκατάσταση ζημιών, σε ένα υγιεινό περιβάλλον και το δικαίωμα στην ικανοποίηση βασικών αναγκών. Το 1985 ο Διεθνής Οργανισμός των Ενώσεων Καταναλωτών υιοθέτησε επίσημα τον Καταστατικό Χάρτη

Προστασίας των Καταναλωτών. Το 1985 η Γενική Συνέλευση των μελών του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών αναγνώρισε επίσημα τα θεμελιώδη δικαιώματα των καταναλωτών.

Έκτοτε πολλές ομάδες καταναλωτών οργανώθηκαν και πολλοί νόμοι για την προστασία του καταναλωτή θεσπίστηκαν. Η κίνηση των καταναλωτών εξαπλώθηκε σε όλο τον κόσμο και την Ευρώπη και απέκτησε μεγάλη δύναμη.

Ευρωπαϊκή Ένωση και Καταναλωτικό Κίνημα

Το 1975 η Ε.Ο.Κ. εγκρίνει το πρώτο της πρόγραμμα για πολιτική προστασία και ενημέρωση των καταναλωτών. Επίσης αναγνωρίζει νομοθετικά τα θεμελιώδη δικαιώματα των καταναλωτών. Το 1993 η θέσπιση της Ενιαίας Πράξης οδήγησε στην ανάγκη για νέους συνοδευτικούς κανόνες και χάραξη προγραμμάτων δράσης για την θέσπιση υψηλού επιπέδου προστασίας των καταναλωτών σε όλη της Ευρωπαϊκή Ένωση.

Από το 1993 και μέχρι σήμερα έχουν καταρτισθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση μια σειρά προγραμμάτων δράσης για την προστασία των ευρωπαίων καταναλωτών, την ασφάλεια τους, την εκπροσώπηση και ενημέρωσή τους. Πιο συγκεκριμένα έχουν συσταθεί μια σειρά από θεσμικά όργανα και φορείς με σκοπό την προάσπιση των δικαιωμάτων, της δημόσιας υγείας και ασφάλειας, της ενημέρωσης και εκπαίδευσης των καταναλωτών. Τέτοιο φορείς είναι ο Ευρωπαίος Διαμεσολαβητής και η Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων. Ο επίσημος φορέας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προστασία των καταναλωτών είναι η DG SANCO. Επίσης η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνεργάζεται με τις καταναλωτικές οργανώσεις τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο.

Ελλάδα και Καταναλωτικό Κίνημα

Στην Ελλάδα μέχρι της αρχές του 1980 δεν υπάρχει καμιά ειδική νομική διάταξη για την προστασία του καταναλωτή. Με τον Ν. 1961/91 τέθηκε το νομικό πλαίσιο για την απαγόρευση της παραπλανητικής διαφήμισης, για θέματα ασφάλειας και αξιοπιστίας των προϊόντων και για τις πωλήσεις πόρτα-πόρτα. Με το Ν.2251/1994 περί προστασίας του καταναλωτή η ελληνική νομοθεσία κατοχυρώνει για πρώτη φορά τα δικαιώματα των καταναλωτών. Επίσης εναρμονίστηκε το ελληνικό δίκαιο με μια σειρά κοινοτικών οδηγιών και θεσπίστηκε το νομικό πλαίσιο για την προστασία των καταναλωτών.

Τον Οκτώβριο του 2006 το Υπουργείο Ανάπτυξης έδωσε σε δημόσια διαβούλευση προσχέδιο νόμου «περί προστασίας του καταναλωτή» στο οποίο τροποποιείται και συμπληρώνεται ο Ν.2251/1994 ενώ περιλαμβάνονται και σημαντικές καινοτομίες.

Την κύρια ευθύνη και αρμοδιότητα για την υλοποίηση της καταναλωτικής πολιτικής στην Ελλάδα την έχει η Γενική Γραμματεία Καταναλωτή που υπάγεται στο Υπουργείο Ανάπτυξης. Τα αρμόδια θεσμικά όργανα και φορείς που είναι επιφορτισμένα με το έργο της προστασίας του καταναλωτή είναι το Εθνικό Συμβούλιο Καταναλωτών, το Ευρωπαϊκό Κέντρο Καταναλωτή της Ελλάδος, ο Συνήγορος του Καταναλωτή και ο Ε.Φ.Ε.Τ.. Επίσης δραστηριοποιούνται 74 καταναλωτικές οργανώσεις οι 4 από τις οποίες με ευρύτερη εμβέλεια δράσης. Οι 4 αυτές οργανώσεις είναι το Ινστιτούτο Καταναλωτή, το Κέντρο Εκπαίδευσης Καταναλωτών, το Ε.Κ.ΠΟΙ.Ζ.Ω., και η Ε.ΚΑΤ.Ο..

ΚΙΝΗΜΑΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

Γενικώς, η συμβολή των καταναλωτών στην επέκταση της δημοκρατίας στην οικονομία δεν θεωρείται μια αυτονόητη ιδέα. Για να καταλάβουμε καλύτερα τον πολιτικό ρόλο των καταναλωτών, ας αρχίσουμε από τον ορισμό της ‘οικονομικής δημοκρατίας,’ που δίνει ένας από τους μελετητές της ο Robin Archer: Η “οικονομική δημοκρατία” είναι “ένα σύστημα, στο οποίο οι βασικές μονάδες της οικονομικής δραστηριότητας, δηλαδή, οι επιχειρήσεις και οι εταιρίες, διοικούνται σύμφωνα με τις δημοκρατικές αρχές” (Archer, R. (1995). *Economic Democracy. The Politics of Feasible Socialism*. Oxford: Clarendon Press.). Πράγματι, έχει νόημα να μιλάμε για τη δημοκρατία σε μια επιχείρηση, γιατί οι επιχειρήσεις, από μια στοιχειώδη πλευρά, αποτελούν συνενώσεις ατόμων, που συνεργάζονται για κάποιο χρονικό διάστημα, για να επιτύχουν ένα κοινό σκοπό, όπως τυπικά είναι η παραγωγή κάποιων αγαθών ή υπηρεσιών. Επομένως, και στην περίπτωση των επιχειρήσεων πρέπει να ισχύει η ‘αρχή της δημοκρατίας για όλους τους επηρεαζόμενους’ (all-affected principle), την οποίαν ο Robert Dahl είχε ορίσει ως εξής: “ο καθένας, που επηρεάζεται από τις αποφάσεις της διοίκησης πρέπει να έχει το δικαίωμα να συμμετέχει στη διοίκηση αυτή” (Dahl, R.A. (1970). *After the Revolution*. New Haven, CN: Yale University Press).

Βέβαια, ο Dahl αναφερόταν στα πλαίσια μιας κλειστής οργάνωσης και ότι κάθε μέλος της ένωσης αυτής μπορεί να ασκεί έλεγχο μαζί με όλα τα άτομα στις διοικητικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν την ένωση και κατ’ επέκταση τα συμφέροντα του ίδιου του ατόμου. Στα πλαίσια όμως ενός

ανοιχτού συστήματος, όπως είναι η επιχείρηση, το ερώτημα που τίθεται είναι ποιοι είναι αυτοί που επηρεάζονται από τις αποφάσεις που λαμβάνονται από αυτήν. Είναι, γενικώς(τουλάχιστον) οι εξής έξι ομάδες ατόμων που αποτελούν τους ονομαζόμενους «κοινωνικούς εταίρους» της επιχείρησης 1) οι μέτοχοι της επιχείρησης, 2) οι εργαζόμενοι στην επιχείρηση, 3) οι καταναλωτές των προϊόντων ή των υπηρεσιών της επιχείρησης, 4) οι προμηθευτές των πρώτων υλών ή άλλων παραγωγικών αγαθών 5) οι τράπεζες και οι λοιποί χρηματοοικονομικοί θεσμοί 6) οι πολίτες της κοινωνίας. Επιπλέον, όπως είναι γνωστό στην πολιτική θεωρία, υπάρχουν γενικά δύο τρόποι άσκησης ελέγχου σε μια ένωση ατόμων. Αφενός υπάρχει ο άμεσος τρόπος άσκησης ελέγχου, τον οποίον ακολουθούν οι συμμετέχοντες στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, αυτοί που αποτελούν τη διοίκηση της ένωσης. Αφετέρου υπάρχει ο έμμεσος τρόπος άσκησης ελέγχου, τον οποίον μπορούν να ακολουθήσουν όλοι εκείνοι, που δεν υπάγονται στην διοίκηση της ένωσης, οι οποίοι όμως έχουν την δυνατότητα να επιβάλλουν κάποιους περιορισμούς στις αποφάσεις, που παίρνει η διοίκηση.

Ο έμμεσος έλεγχος καθορίζεται γενικώς από δύο κατηγορίες διαδικασιών: τις ' κυβερνητικές ρυθμίσεις' και τις 'διαδικασίες εξόδου'. Εννοείται ότι η έξοδος μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες για όσους καταφεύγουν σ' αυτήν όπως απώλεια πόρων, δυσφήμιση κτλ. Επιπλέον και για αυτό, είναι μόνο τότε αποτελεσματική όταν υπάρχει μια ανταγωνιστική αγορά και είναι χαμηλά τα έξοδα εξόδου ή αποχώρησης. Για παράδειγμα όταν χειροτερεύει η ποιότητα ενός προϊόντος μιας επιχείρησης ή ανεβαίνει η τιμή του, τότε είναι φυσικό οι καταναλωτές να θέλουν να αποχωρήσουν από τη σύναψη σχέσεων με την επιχείρηση και να θέλουν να αγοράσουν το προϊόν από κάποιον ανταγωνιστή της, εφόσον βρουν εκεί το προϊόν που θέλουν να αγοράσουν σε καλύτερη ποιότητα ή/και χαμηλότερη τιμή.

Σε γενικές γραμμές η ανοιχτή αγορά παρέχει ανισομερείς δυνατότητες εμμέσου ελέγχου στους διάφορους κοινωνικούς εταίρους μιας επιχείρησης- οι επιλογές των απολυομένων είναι ανύπαρκτες σε συνθήκες οξυμένης ανεργίας και οι 'τοπικοί ' πολίτες συνήθως δεν μπορούν να εγκαταλείψουν τον τόπο τους, όταν η αγορά αδυνατεί να λύσει προβλήματα τέτοιων εξωτερικοτήτων, όπως της ρύπανσης. Αλλά τουλάχιστον θεωρητικά, η ανοιχτή αγορά είναι συμβατή με την οικονομική δημοκρατία αναφορικά με την δυνατότητα άσκησης εξόδου ή αποχώρησης. Εκεί όμως που η ανοιχτή αγορά και η οικονομική δημοκρατία διαφοροποιούνται ριζικά είναι στο δικαίωμα άμεσου ελέγχου των διαδικασιών λήψης αποφάσεων. Ακολουθώντας τον γνωστό ορισμό του Hirschman, ο Archer ονομάζει

δικαίωμα 'φωνής', τον τύπο εκείνο του άμεσου ελέγχου, που έχει έντονο πολιτικό χαρακτήρα, για να το διακρίνει έλεγχο εξόδου (ή αποχώρησης), που είναι δικαίωμα οικονομικής συμπεριφοράς μέσα στην αγορά (Archer, R. (1995). *Economic Democracy. The Politics of Feasible Socialism*. Oxford: Clarendon Press). Πράγματι, ο Albert Hirschman μιλούσε για τη 'φωνή' (voice σε αντιδιαστολή προς την έξοδο: "Καταφεύγοντας στη φωνή, παρά στην έξοδο, ο καταναλωτής ή το μέλος [μιας οργάνωσης] κάνει μια προσπάθεια να αλλάξει τις πρακτικές, τις πολιτικές και τις συνέπειες των επιχειρήσεων, από τις οποίες αγοράζει, ή της οργάνωσης, στην οποία ανήκει. ... [Έτσι,] η φωνή ... ορίζεται σαν οποιαδήποτε προσπάθεια, η οποία στοχεύει να αλλάξει, παρά να διαφύγει από μια απαράδεκτη κατάσταση πραγμάτων, είτε με ατομικά ή με συλλογικά αιτήματα προς την υπεύθυνη διοίκηση, με προσφυγές προς μια ανώτερη αρχή με στόχο την πίεση, για να αλλάξουν οι διαδικασίες διοίκησης, ή με διάφορους άλλους τύπους δράσεων και διαμαρτυριών, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που αποσκοπούν στην κινητοποίηση της κοινής γνώμης" (Hirschman, A.O. (1981). *Essay in Trespassing*. Cambridge, MA: Cambridge University Press).

Πέρα όμως από την έξοδο και τη φωνή, ο Hirschman (Hirschman, A.O. (1981). *Essay in Trespassing*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.) έβλεπε και μια τρίτη επιλογή του εμμέσου ελέγχου, που τα άτομα ενδέχεται να ασκήσουν σε μια οργάνωση: την 'αφοσίωση' (loyalty). Με την έξοδο (ή αποχώρηση) κόβονται οι οποιεσδήποτε σχέσεις των ατόμων με την οργάνωση και με τη φωνή τους τα άτομα μπορούν είτε να αναδιαπραγματευτούν ή να διαμαρτυρηθούν για τους κανόνες, που διέπουν τις σχέσεις αυτές. Από την άλλη όμως μεριά, για τον Hirschman (Hirschman, A.O. (1981). *Essay in Trespassing*. Cambridge, MA: Cambridge University Press), η αφοσίωση αντιπροσωπεύει την κατάσταση εκείνη, στην οποία ενσωματώνονται τα συμφέροντα όλων των ατόμων με αυτά της οργάνωσης έτσι ώστε κανείς πια να μην αμφισβητεί τους οργανωτικούς κανόνες. Ουσιαστικά, ο στόχος της κάθε εξουσίας είναι η διατήρηση μιας στοιχειώδους μορφής αφοσίωσης μέσω ορισμένων αφομοιωτικών δομών συνεργασίας με τους κοινωνικούς εταίρους. Αλλά, για τον Hirschman, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι, στην πράξη, η αφοσίωση αυτή στηρίζεται σε σχέσεις ανισότητας μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων. Και μέσα στην κυρίαρχη ταξική ισορροπία, μεταξύ των δυο ιστορικών ανταγωνιστών, του κεφαλαίου (που αντιπροσωπεύεται από τους μετόχους της επιχείρησης) και της εργασίας (που αντιπροσωπεύεται από τους εργαζόμενους), σε τελευταία ανάλυση, βρίσκεται στα χέρια του κεφαλαίου ακόμη και το δικαίωμα της φωνής κάτω από τον

καπιταλισμό (Archer, R. (1995). *Economic Democracy. The Politics of Feasible Socialism*. Oxford: Clarendon Press.).

Δοθέντος λοιπόν του παθητικού χαρακτήρα της εξόδου (ή αποχώρησης), θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι η μόνη διέξοδος της οικονομικής δημοκρατίας για ουσιαστικό έλεγχο της εξουσίας θα ήταν να ανοίξουν οι φωνές όλων – χωρίς αποκλεισμούς – όσων επηρεάζονται κι εμπλέκονται στις οικονομικές δραστηριότητες. Ένα τέτοιο άνοιγμα των φωνών ο γερμανός κοινωνιολόγος Karl-Dieter Opp το ταυτίζει με την πολιτική διαμαρτυρία, θεωρώντας ότι η ‘φωνή’ είναι “μια μη θεσμοποιημένη δράση, που πραγματοποιείται για την άσκηση πίεσης προς τους γραφειοκράτες και τους πολιτικούς, με σκοπό την επίτευξη πολιτικών στόχων” (Opp, K-D. (1994). *The role of voice in a future Europe*. *Kyklos*, vol. 47, pp. 385-402). Παρότι, στον ορισμό του Hirschman (Hirschman, A.O. (1981). *Essay in Trespassing*. Cambridge, MA: Cambridge University Press), οι συλλογικές δράσεις των φωνών διαμαρτυρίας μπορεί να είναι ‘οποιοσδήποτε,’ συνήθως θεωρούνται ότι συμπεριλαμβάνουν τις συμβατικές πολιτικές πρακτικές και τις ‘στρατηγικές από μέσα,’ όπως του lobbying, των προσφυγών (petitioning), των επιστολών προς τους πολιτικούς, της συμμετοχής σε δίκες και δικαστικούς αγώνες, δημόσιες ακροάσεις, συμβουλευτικούς φορείς, δημόσιες διαβουλεύσεις, συνεντεύξεις τύπου κ.λπ. Όμως, ο ορισμός του Opp επεκτείνεται και σε μη θεσμοποιημένες μορφές συλλογικής δράσης, όπως διαδηλώσεις, συγκεντρώσεις και πορείες σε δημόσιους χώρους, απεργίες, μποϊκοτάζ, καταλήψεις χώρων, αποκλεισμούς οδών, διάφορες μορφές άμεσης δράσης κ.λπ.

Με άλλα λόγια, στις δυο εκδοχές της έννοιας της φωνής σαν μορφής συλλογικής δράσης, μπορούμε να δούμε τη θεμελιώδη διάσταση, που υπάρχει μεταξύ των δυο κύριων μορφών πολιτικής αντίδρασης κι αντίστασης απέναντι στην εξουσία (Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley). Από τη μια μεριά, υπάρχουν οι αντιδράσεις μέσω της ‘πίεσης,’ που ασκούν οι αντιδρώντες στην κατεστημένη εξουσία, όταν χρησιμοποιούν θεσμοποιημένους και καθιερωμένους τρόπους συλλογικής δράσης. Βέβαια, έτσι, οι αντιδρώντες μπορούν να αφομοιωθούν από το πολιτικό σύστημα (αλλά όχι πάντα μέσα στους αποκλειστικά εκτελεστικούς μηχανισμούς της εξουσίας), με την έννοια ότι μπορεί να αναγνωρισθεί σ’ αυτούς το δικαίωμα της νόμιμης συμμετοχής τους στις πολιτικές διαδικασίες. Από την άλλη μεριά, υπάρχουν οι αντιδράσεις μέσω της ‘διαμαρτυρίας,’ που εκφράζουν όσοι διεκδικούν με μη θεσμοποιημένα μέσα να αναδιοργανώσουν και να μετασχηματίσουν τις καθιερωμένες δομές της εξουσίας προς πιο ριζοσπαστικές, ανοικτές και δημοκρατικές κατευθύνσεις. Με

το δεύτερο τρόπο, συγκροτούνται τα κοινωνικά κινήματα σαν ευρύτερες συμμαχίες συλλογικοτήτων ή ατόμων, που αντιδρούν στον καταναγκασμό της κατεστημένης εξουσίας και διεκδικούν διάφορα κοινωνικά αιτήματα – όπως, για παράδειγμα, το δικαίωμα για περισσότερη κοινωνική και οικονομική δικαιοσύνη, ισότητα και δημοκρατία.

Το κινηματικό αυτό δυναμικό της αντίθεσης-αντίδρασης συγκροτείται με βάση κάποια κοινή συνείδηση και αίσθηση αλληλεγγύης, εμψυχώνεται από την επινόηση και χρήση κοινών αγωνιστικών συμβόλων και διαμορφώνει μια συγκεκριμένη πολιτισμική ιδιαιτερότητα, μια συγκεκριμένη ταυτότητα της κινηματικής φυσιογνωμίας. Επιπλέον, αν προσθέσουμε ότι το ιστορικο-κοινωνικό στίγμα μιας τέτοιας συλλογικής κινητοποίησης πρέπει να έχει κάποια μη αμελητέα χρονική διάρκεια και να στηρίζεται σε ένα μη τετριμμένο ιστό κοινωνικών σχέσεων (ένα λίγο-πολύ άτυπο κοινωνικό δίκτυο), θα έχουμε συνθέσει έναν ορισμό της έννοιας του κοινωνικού κινήματος, που είναι γενικώς αποδεκτός σχεδόν από όλες τις σχετικές κοινωνιολογικές θεωρίες (Tarrow, S. (1998). *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press).

Τα κινήματα των καταναλωτών

Αναφορικά με τις κινητοποιήσεις των καταναλωτών, που μας απασχολούν εδώ, ο γενικότερος τύπος των κοινωνικών κινήματων, στον οποίο θεωρούνται ότι υπάγονται, συχνά περιγράφονται σαν 'νέα κοινωνικά κινήματα.' Ο όρος αυτός αναφέρεται συνήθως σε διάφορα κοινωνικά κινήματα, που άρχισαν στη δεκαετία του 1960, όπως το φοιτητικό, το φιλειρηνικό, το περιβαλλοντικό, η δεύτερη γενιά του φεμινιστικού κινήματος, το κίνημα εναντίον των πυρηνικών, της υπεράσπισης των δικαιωμάτων διαφόρων κατηγοριών πολιτισμικών, εθνοτικών και φυλετικών ομάδων, της προστασίας των ζώων, της αντι-ψυχιατρικής κ.λπ. Ανεξάρτητα από το αν, τότε και πώς μπορούν να συγκροτήσουν ένα κοινωνικό κίνημα, η πολιτική συμπεριφορά των καταναλωτών θεωρείται γενικώς ότι αποτελεί μια διακριτή μορφή συλλογικής δράσης, που στην ορολογία της πολιτικής θεωρίας αναφέρεται συνήθως σαν 'καταναλωτισμός' (consumerism). Αυτό είναι ένα αρκετά παλιό κοινωνικό φαινόμενο στις χώρες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού.

Τη δεκαετία του 1980, κάτω από την επίδραση των νέων κοινωνικών κινήματων και ιδίως του οικολογικού κινήματος,

βγήκε στο φως μια νέα μορφή καταναλωτισμού, εστιασμένη στο περιβάλλον, ο 'πράσινος καταναλωτισμός.' Σύμφωνα μ' αυτόν, θα πρέπει να αποφεύγονται τα προϊόντα, που αποτελούν κίνδυνο για την υγεία των καταναλωτών ή άλλων πολιτών, απορροφούν τεράστιες ποσότητες ενέργειας ή προξενούν ρύπανση κατά τη βιομηχανική παραγωγή ή αποκομιδή τους, παράγουν μεγάλες ποσότητες λυμάτων, χρησιμοποιούν απειλούμενα με αφανισμό είδη, κάνουν βάνανυση χρήση των ζώων και προξενούν αρνητικές συνέπειες σε άλλες χώρες, ιδίως του Τρίτου Κόσμου (Elkington, J., & Hailes, J. (1988). *The Green Consumer Guide*. London: Gollancz). Βάζοντας την έμφαση στον τρόπο παραγωγής και στις επιπτώσεις κυρίως στην υγεία, ο πράσινος καταναλωτισμός μπορεί να θεωρηθεί ότι υιοθετεί το πνεύμα της συντηρητικής εκδοχής του οικολογικού εκσυγχρονισμού (Dryzek, J. (1997). *The Politics of the Earth*. Oxford: Oxford University Press). Έτσι, όμως, ενώ γίνεται αποδεκτή η ιδέα ότι τα οικολογικά προβλήματα αποτελούν μια δομική συνέπεια του καπιταλισμού, στην πράξη, η τάση είναι να αγνοείται ή και να απορρίπτεται η ριζοσπαστική πράσινη πεποίθηση ότι το βασικό πρόβλημα βρίσκεται στην οικονομία της αγοράς και το φιλελεύθερο κράτος.

Είναι πάντως γεγονός ότι, στην ύστερη νεωτερικότητα, συχνά ο καταναλωτισμός μετασχηματίζεται σε ένα (νέο) κοινωνικό κίνημα, το οποίο επιδιώκει να προστατεύσει τους καταναλωτές από τις καταχρήσεις των επιχειρήσεων ή του κράτους και να προαγάγει τα δικαιώματά τους. Για παράδειγμα, τέτοιες κινητοποιήσεις μπορούν να αφορούν ζητήματα στέγης, διακρίσεων οίκησης και εκμετάλλευσης ηλικιωμένων, γυναικών και παιδιών, που αποτελούν εύρωστες κατηγορίες πολιτών. Συχνά οι μορφές καταχρηστικής δράσης των επιχειρήσεων παίρνουν τη μορφή παρέμβασης στην ατομική σφαίρα των πολιτών και μη εξουσιοδοτημένης χρήσης των προσωπικών τους δεδομένων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η παρακολούθηση των αγορών των καταναλωτών, γνωστή ως *profiling*, που γίνεται στη σημερινή εποχή της ψηφιακής οικονομίας μέσα από τις προηγμένες τεχνολογίες της πληροφορίας κι επικοινωνίας (Elmer, G. (2004). *Profiling Machines: Mapping the Personal Information Economy*. Cambridge, MA: MIT Press). Πρόκειται για ένα πλήθος διαδικασιών παρακολούθησης, αυτόματης συλλογής και διασταύρωσης προσωπικών πληροφοριών. Οι ηλεκτρονικές αγορές καταγράφονται, αποθηκεύονται και χρησιμοποιούνται για τη πρόβλεψη της μελλοντικής αγοραστικής συμπεριφοράς – έτσι, ο καταναλωτής να γίνεται αποδέκτης αζήτητου διαφημιστικού υλικού (του γνωστού *spam*) και προσφορών 'ελαστικής κοστολόγησης.'

Ο Πολιτικός Καταναλωτισμός

Υπό το πρίσμα όλων αυτών των εξελίξεων, τα τελευταία χρόνια, είδε την άνθησή του ένα νέο είδος καταναλωτισμού, ο 'πολιτικός καταναλωτισμός' (Micheletti, M. (2003). *Political Virtue and Shopping. Individuals, Consumerism, and Collective Action*. New York: Palgrave Macmillan), που συχνά αναφέρεται και ως 'ηθικός καταναλωτισμός' (Crane & Matten, 2004) ή ως 'ακτιβισμός των καταναλωτών' ή κι ως 'κοινωνικά υπεύθυνη επένδυση'. Πιο συγκεκριμένα, ο πολιτικός καταναλωτισμός ορίζει σαν η μορφή συλλογικής δράσης εκείνη, στην οποία οι πολίτες (σαν καταναλωτές) δραστηριοποιούνται πολιτικά στην αγορά. Για το σκοπό αυτό, προϋποτίθεται ότι οι 'πολιτικοί καταναλωτές' κατέχουν τα μέσα να αναζητήσουν, να αναμεταδώσουν και να επεξεργασθούν πληροφορίες και γνώση για το τι πραγματικά συμβαίνει στην αγορά, τουλάχιστον σε σχέση με τους παραγωγούς και τα προϊόντα, όπου συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον τους. Εκείνο που είναι το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι ότι οι πολιτικοί καταναλωτές, όταν αντιτίθενται σε κάποιους παραγωγούς ή σε κάποια προϊόντα ή σε κάποιες – θεσμικές ή μη – πρακτικές της αγοράς (που φυσικά περιλαμβάνουν χρηματο-οικονομικές συναλλαγές), στηρίζουν την αντίθεσή τους αυτή στη βάση ορισμένων ηθικών ή πολιτικών στάσεων, που τους διέπουν. Θεωρούν μάλιστα ότι έχουν το δικαίωμα να κρίνουν και να σταθμίσουν ηθικο-πολιτικά τις πρακτικές των επιχειρήσεων ή του κράτους, προφανώς ανεξάρτητα από το αν ευνοούνται ή όχι οι ίδιοι από αυτές. Με άλλα λόγια, οι πολιτικοί καταναλωτές αισθάνονται την αδικία ή την ατιμία σε ζητήματα της αγοράς ή του κράτους και προσανατολίζουν τη δράση τους με γνώμονα την ευημερία και την εξασφάλιση της ποιότητας ζωής όχι μόνον των ιδίων και των οικογενειών τους, αλλά κι όλης της κοινωνίας κι όλου του κόσμου, όντας διατεθειμένοι να υπερασπισθούν τους αδικημένους και τους ασθενέστερους, όπου κι αν βρίσκονται στη γη.

Έτσι, στόχος τους είναι η πολιτική παρέμβαση στην αλυσίδα της παραγωγής και της διανομής των προϊόντων, που παράγονται είτε στην κοινωνία τους ή οπουδήποτε αλλού στον κόσμο. Αλλά αποστολή τους είναι η διασφάλιση τίμιων όρων εμπορίας, καλών πρακτικών στις εργασιακές σχέσεις παραγωγής και τήρηση των κανόνων της αειφόρου ανάπτυξης. Τυπικά, από την άποψη της πολιτικής θεωρίας, οι πολιτικοί καταναλωτές προσπαθούν να επεκτείνουν την πολιτική αρένα και στο χώρο της αγοράς, όταν επιλέγουν να ακολουθήσουν κάποιες εναλλακτικές μορφές συμμετοχής, πέρα από τη συμβατική συμμετοχή τους σε καθιερωμένες πολιτικές

διαδικασίες (π.χ., ψηφίζοντας στις εκλογές, προσχωρώντας σε πολιτικά κόμματα ή σε πολιτικές ενώσεις κ.λπ.). Ουσιαστικά, με τη δράση τους πιστοποιούν τη σημασία κάποιων εναλλακτικών μορφών εμπλοκής των πολιτών με την πολιτική.

Δείχνουν τη σύνδεση, που υπάρχει, μεταξύ των καθημερινών καταναλωτικών επιλογών και των καυτών πολιτικών θεμάτων για το περιβάλλον, την αειφόρο ανάπτυξη, τα εργασιακά και τα ανθρώπινα δικαιώματα, σε παγκόσμια κλίμακα. Αναδεικνύουν την 'πολιτική των προϊόντων,' που υπάρχει πίσω και μέσα από τις διαδικασίες παραγωγής και διανομής, εξ αιτίας της οποίας, για τους πολιτικούς καταναλωτές, πολιτικοποιούνται και, άρα, δημοσιοποιούνται οι καθαρά ατομικές επιλογές και προσωπικές προτιμήσεις τους για την κατανάλωση. Δηλαδή, για τους πολιτικούς καταναλωτές, δεν υπάρχουν σύνορα, διαχωριστικές γραμμές, μεταξύ της οικονομίας και της πολιτικής. Μ' αυτήν την έννοια, κάνουν πολιτική αρένα την αγορά και θεωρούν αλληλένδετο το δημόσιο με το ιδιωτικό. Επειδή αναγνωρίζουν τη μεγάλη σημασία, το δραματικό ρόλο, που παίζουν, οι καθημερινές επιλογές κι οι αντίστοιχες ατομικές δράσεις, για τη μελλοντική εξέλιξη της πολιτικής, κοινωνικής κι οικονομικής ζωής του τόπου τους κι ολόκληρου του πλανήτη, σε τελευταία ανάλυση, οι πολιτικοί καταναλωτές συναισθάνονται το βάρος της μεγάλης ευθύνης, που παίρνουν, με αυτήν την κινητοποίησή τους.

Επιπλέον, προσπαθούν να απαιτήσουν και να πιέσουν την αγορά, τις επιχειρήσεις και το κράτος να αναπτύξουν ένα ανοικτό και λογοδοτικό (accountable) μοντέλο διακυβέρνησης και να επιδείξουν την ίδια ευαισθησία, την ίδια ηθική στάση και την ίδια υπευθυνότητα μ' αυτούς, απέναντι στα μεγάλα τοπικά και παγκόσμια προβλήματα. Ο πολιτικός καταναλωτισμός εμφανίζεται με τρεις βασικές μορφές (Micheletti, M. (2003). *Political Virtue and Shopping. Individuals, Consumerism, and Collective Action*. New York: Palgrave Macmillan): την αρνητική, τη θετική και τη διαλογική (discursive). Ο αρνητικός κι ο θετικός πολιτικός καταναλωτισμός απαιτούν (αντίστοιχα) αρνητικές ή θετικές επιλογές στην αγορά παραγωγών ή προϊόντων – επιλογές που επηρεάζουν τις χρηματοοικονομικές συναλλαγές της αγοράς. Το χαρακτηριστικό παράδειγμα του αρνητικού πολιτικού καταναλωτισμού είναι τα μποϊκοτάζ (boycotts) των καταναλωτών σε επιχειρήσεις, δηλαδή, οι συλλογικές δράσεις εξόδου (ή αποχώρησης) στη γλώσσα του Hirschman (Hirschman, A.O. (1981) *Essay in Trespassing*. Cambridge, MA: Cambridge University Press).

Κάποιες φορές, ο τελικός στόχος των μποϊκοτάζ αυτών είναι οι κυβερνήσεις (στο εσωτερικό ή το εξωτερικό της χώρας), οι οποίες, έτσι, πιέζονται να αλλάξουν πολιτικές. Μια τυπική μορφή του θετικού καταναλωτισμού είναι τα 'buycotts,' τα οποία

αποτελούν θετικές δράσεις με στόχο την ενίσχυση συγκεκριμένων παραγωγών ή την αγορά συγκεκριμένων προϊόντων, επειδή σέβονται το περιβάλλον, την αειφόρο ανάπτυξη και το 'τίμιο εμπόριο' (fair trade). Οι παραγωγοί και τα προϊόντα, που, έτσι, προωθούνται και προβάλλονται από τους πολιτικούς καταναλωτές, αποκτούν έναν ιδιαίτερο χαρακτηρισμό (labeling). Για παράδειγμα, τέτοιοι χαρακτηρισμοί μπαίνουν σε οικολογικά προϊόντα, 'οργανικές τροφές' και προϊόντα με πιστοποιημένη 'διαχείριση' (stewardship). Από την άλλη μεριά, ο διαλογικός πολιτικός καταναλωτισμός πολιτικοποιεί την αγορά μέσω της επικοινωνίας μεταξύ των πολιτών, του σχηματισμού της κοινής γνώμης και της διαμόρφωσης του πλαισίου (framing), όπου τίθενται τα ζητήματα του διαλόγου – χωρίς να εμπλέκεται καμιά χρηματο-οικονομική συναλλαγή της αγοράς. Χαρακτηριστικά παραδείγματα του διαλογικού πολιτικού καταναλωτισμού είναι τα 'πολιτισμικά μπλοκαρίσματα' (culture jamming) και οι 'παραμορφώσεις των διαφημιστικών σημάτων' (adbusting). Συνήθως, στα πολιτισμικά μπλοκαρίσματα (culture jamming) περιλαμβάνονται δράσεις ηλεκτρονικής υποκλοπής (hacking), πληροφοριακού πολέμου (information warfare), τέχνης-τρομοκρατίας (terror-art) και σημειωτικής των ανταρτών (guerilla semiotics). Όλα αυτά είναι εξατομικευμένες δράσεις, τις οποίες οι ακτιβιστές εκτελούν μόνοι τους, αλλά εξυπηρετώντας έναν κοινό σκοπό. Με τις παραμορφώσεις των διαφημιστικών σημάτων (adbusting), "η δύναμη των επιχειρήσεων στρέφεται εναντίον του εαυτού τους, καθώς [οι ακτιβιστές] προσαρμόζουν, υποκλέπτουν (hacking), κοροϊδεύουν και αναδιαμορφώνουν το πλαίσιο (re-contextualizing) των νοημάτων [των σημάτων των επιχειρήσεων]" (Micheletti, M. (2003). *Political Virtue and Shopping. Individuals, Consumerism, and Collective Action*. New York: Palgrave Macmillan).

Τέλος, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί κινητοποιήσεις των πολιτικών καταναλωτών μέσα στο και μέσω του Internet. Στις περιπτώσεις αυτές, οι ακτιβιστές συχνά κινητοποιούνται σε σχολεία και πανεπιστήμια (αλλά και σε άλλους χώρους με πρόσβαση στο Internet), για να ακουστεί η αγανακτισμένη 'φωνή' τους όλο και πιο μακριά, αναφορικά με τις διαμαρτυρίες τους εναντίον κάποιων υπερεθνικών επιχειρήσεων. Έτσι, πολλές φορές, τέτοιες κινητοποιήσεις υπερασπίζονται τα δικαιώματα και τους αγώνες των εργαζομένων σε κάποιες αναπτυσσόμενες ή υποανάπτυκτες χώρες, όπου παράγονται τα προϊόντα, που αποτελούν το στόχο των διαμαρτυριών των ακτιβιστών. Κάποιες άλλες φορές, ακούγονται διαμαρτυρίες και για την κακή μεταχείριση των ζώων, που χρησιμοποιούνται στην

παραγωγή των προϊόντων, εναντίον των οποίων στοχεύουν οι διαμαρτυρίες αυτές.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΜΠΕΙΡΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

1) ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	89
2) ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ.....	91
3) ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-ΠΗΓΕΣ.....	91
4) ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ.....	94
5) ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ..	109
6) ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	133
7) ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	147

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κατανάλωση είναι συνυφασμένη με την καθημερινή διαβίωση, την κάλυψη αναγκών, την κοινωνική θέση Ελλήνων-Ευρωπαίων καταναλωτών και καλύπτει ζωτικές και κοινωνικές ανάγκες τους. Η κατανάλωση συνδέεται άμεσα και με την κάλυψη ψυχολογικών αναγκών. Η ποικιλία προϊόντων και η αύξηση του βιοτικού επιπέδου αποτελούν δείκτες του βαθμού ανάπτυξης μιας κοινωνίας. Χρησιμοποιώντας σαν παράδειγμα το καταναλωτικό κίνημα θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε τη θέση, την δυναμική και κατ' επέκταση τον ρόλο του στην σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Το παράδειγμα του καταναλωτικού κινήματος θα μας βοηθήσει να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα για αυτήν την νέα κινηματική δυναμική που αναπτύσσεται παγκόσμια και έχει ονομαστεί από τους μελετητές ως «νέα κοινωνικά κινήματα».

Το καταναλωτικό κίνημα βασίζεται στο δικαίωμα των καταναλωτών στην αποτελεσματική και δίκαιη κάλυψη των αναγκών τους. Στο δικαίωμα των καταναλωτών για ασφάλεια στην κάλυψη των αναγκών τους.

Το κίνημα των καταναλωτών αναφέρεται σε 5 κυρίως σημεία:

1. Ενδιαφέρεται για τους ανθρώπους που και οι ίδιοι ενδιαφέρονται για την κοινωνία δηλαδή για κάθε ξεχωριστή ανθρώπινη ύπαρξη, άνδρα, γυναίκα ή παιδί. Η προοπτική αυτή αναφέρεται σε όλους εμάς τους καταναλωτές-αγοραστές και χρήστες των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται και διατίθενται τόσο από τον ιδιωτικό όσο και από τον δημόσιο τομέα. Αναφέρεται στη διαθεσιμότητα αυτών των αγαθών και υπηρεσιών. Δεν αναφέρεται μόνο στο κόστος ζωής, αλλά περισσότερο στο κόστος επιβίωσης. Δεν αναφέρεται τόσο στην αξία των χρημάτων όσο στην αξία των ανθρώπων.
2. Αναφέρεται στην ισχύ, τη δύναμή των απλών να οργανώνονται σε συλλογικούς φορείς που ενεργούν σαν αντισταθμιστικοί παράγοντες, προωθούν και προστατεύουν τα καταναλωτικά τους συμφέροντα, δρώντας παράλληλα εναντίον της βίας, της σπατάλης και της πλύσης εγκεφάλου, στη δυνατότητα να αλλάξουν οι δομές που επιτρέπουν αυτή τη βία, τη σπατάλη και την πλύση εγκεφάλου.
3. Ασχολείται επίσης με τα «ανθρώπινα δικαιώματα»- το δικαίωμα για μια αξιοπρεπή ζωή, το δικαίωμα να

οργανωνόμαστε για να προστατεύσουμε τα συμφέροντά μας. Αναφέρεται ειδικότερα στα 7 καταναλωτικά δικαιώματα- το δικαίωμα αποτελεσματικής και δίκαιης κάλυψης των βασικών μας αναγκών, το δικαίωμα να είμαστε ασφαλείς, το δικαίωμα αποζημίωσης, το δικαίωμα εκπροσώπησης, το δικαίωμα για κατάλληλη πληροφόρηση, το δικαίωμα για καταναλωτική εκπαίδευση και το δικαίωμα για ένα υγιεινό περιβάλλον.

4. Φροντίζει το περιβάλλον. Δεν πρέπει να ενδιαφερόμαστε μόνο για εξυπηρέτηση και προστασία των σωμάτων μας, «τα εσωτερικά μας όρια» αλλά κυρίως να μας απασχολούν τα «εξωτερικά όρια» της δομής της ζωής- μια πανίσχυρη πολυεθνική αλλά και εύθραυστη δομή. Η δομή αυτή μας παρέχει τις δυνατότητες για μια καλή διαβίωση αλλά μπορεί επίσης να καταστραφεί όχι από τις ανάγκες των ανθρώπων αλλά από την πλεονεξία, την άγνοια και την απροσεξία τους. Οι καταναλωτές θα πρέπει να συμβάλλουν στην διατήρηση του περιβάλλοντος.
5. Αναφέρεται στη δικαιοσύνη, σ' ένα τρόπο οργάνωσης των πολιτικών, νομοθετικών και οικονομικών συστημάτων που εγγυάται μια δίκαια και ορθολογική βάση για την κοινή διαβίωση.

Τα 5 αυτά σημεία σύμφωνα με τους εκπροσώπους των καταναλωτικών οργανώσεων αποτελούν τη βάση με την οποία πρέπει να κρίνεται η αρμοδιότητα, η ικανότητα και η επιτυχία του κινήματος των καταναλωτών. Το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο οι αρχές αυτές αποτελούν βασικά στοιχεία της συνείδησης και συμπεριφοράς των καταναλωτών.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Όπως είδαμε και από την θεωρία μία από τις πιο σημαντικές συμβολές στην θεωρία των νέων κοινωνικών κινημάτων είναι αυτή της «διαμόρφωσης πλαισίων» που έχει μεν τις βάσεις της στη θεωρία της «συμβολικής διάδρασης» αλλά επί της ουσίας αποτελεί σημαντική τομή σε σχέση με αυτή. Η προσέγγιση της διαμόρφωσης πλαισίων αναφέρεται στους διαδραστικούς συλλογικούς τρόπους με τους οποίους οι δρώντες αποδίδουν νόημα στις δραστηριότητές τους και στον κοινωνικό κινηματικό ακτιβισμό. Τα πλαίσια ταυτόχρονα προσδίδουν νόημα στα γεγονότα και εξυπηρετούν την οργάνωση της εμπειρίας και την καθοδήγηση της ατομικής και συλλογικής δράσης. Ενώ οι λόγοι έκφρασης της διαμαρτυρίας για τις αδικίες που υφίστανται τα άτομα έχουν αντικειμενικά τις ρίζες τους στις δομές της κοινωνίας και της πολιτικής, δεν είναι σίγουρο ότι οι διαμαρτυρίες αυτές θα εκφραστούν συλλογικά αν δεν υπάρξει μια διαδικασία με την οποία τα άτομα θα τους αποδώσουν νόημα (κοινωνική κατασκευή των λόγων έκφρασης διαμαρτυρίας). Πρόκειται για μια ρευστή και ευμετάβλητη διαδικασία αλληλεπίδρασης.

Το ερώτημα που τίθεται είναι πρώτον ποιοι είναι οι λόγοι έκφρασης διαμαρτυρίας των καταναλωτών και δεύτερον συνδέονται οι λόγοι αυτοί με τις αρχές του καταναλωτικού κινήματος. Έχουν οι καταναλωτές τα ίδια κριτήρια-αξίες για την ικανοποίηση των αναγκών με αυτά που το καταναλωτικό θέτει σαν βασικές αρχές της δράσης και λειτουργίας του;

Όσον αφορά τα κριτήρια-αξίες δύο είναι τα ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν: πρώτον ποια είναι τα κριτήρια που θεωρούνται καθοριστικής σημασίας από τους καταναλωτές κατά την πραγματοποίηση των αγορών τους και δεύτερον εάν και κατά πόσο ικανοποιούνται αυτά τα κριτήρια.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-ΠΗΓΕΣ

Για τα κριτήρια και κατ' επέκταση την καταναλωτική συμπεριφορά θα χρησιμοποιήσουμε την έρευνα της Stratego για λογαριασμό του Υπουργείου Ανάπτυξης με θέμα την Καταναλωτική Συνείδηση και την Καταναλωτική Συμπεριφορά, την έρευνα του Ευρωβαρόμετρου για την Επικινδυνότητα των τροφίμων και την έρευνα για την Διερεύνηση του προφίλ καταναλωτών που είναι μέλη καταναλωτικών οργανώσεων στην Ελλάδα (Ι.Γκόγκου, Οικονομικό

Πανεπιστήμιο). Μέσα από αναδρομή σε καταγγελίες, αναφορές και προσφυγές στη Γενική Γραμματεία Καταναλωτή, στον Συνήγορο του Πολίτη, το Ευρωπαϊκό Κέντρο Καταναλωτή και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα προσπαθήσουμε να δούμε εάν και τα πόσο τα κριτήρια αυτά ικανοποιούνται ή όταν αυτά δεν ικανοποιούνται εάν διεκδικούν οι καταναλωτές τα δικαιώματά τους και εάν τελικά δικαιώνονται. Η ικανοποίηση των δικαιωμάτων των καταναλωτών είναι ιδιαίτερα σημαντική για τον ρόλο που μπορεί να παίξει το καταναλωτικό κίνημα.

Αναφορικά με το δεύτερο σκέλος, δηλαδή με το εάν και τα πόσο οι καταναλωτές δικαιώνονται όταν δεν ικανοποιούνται τα κριτήρια που έχουν θέσει, τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή και του Συνηγόρου του Πολίτη θα μας βοηθήσουν να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα τόσο για τον ρόλο όσο και για την δυναμική του καταναλωτικού κινήματος.

Τέλος χρησιμοποιώντας σαν παράδειγμα τον εμπορικό κλάδο των τραπεζών, οι οποίες σύμφωνα με τα στοιχεία τόσο της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή όσο και του Συνηγόρου του Πολίτη αναδεικνύονται σε πρωταθλητές στα παράπονα των καταναλωτών, θα δείξουμε ότι οι καταναλωτές όχι μόνο δεν νοιώθουν ασφάλεια όταν συνδιαλέγονται με τις τράπεζες αλλά και ότι η ενημέρωσή τους για τα δικαιώματά τους ως καταναλωτές είναι μηδαμινή. Για τις αντιλήψεις, τις στάσεις και την συμπεριφορά των πολιτών απέναντι στις τράπεζες και τα τραπεζικά προϊόντα θα χρησιμοποιήσουμε την έρευνα που πραγματοποίησε η εταιρεία ερευνών G.P.O. για λογαριασμό του Υπουργείου Ανάπτυξης και της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή. Το αίσθημα της ανασφάλειας και η ελλιπής γνώση των δικαιωμάτων σ' ένα κλάδο τόσο σημαντικό για την καθημερινή ζωή των πολιτών μιας και ένα αρκετό μεγάλο ποσοστό (όπως καταδεικνύουν τα στατιστικά στοιχεία) αυτών των πολιτών συνδιαλέγεται με τις τράπεζες καθημερινά δείχνει ότι το καταναλωτικό παρουσιάζει μια εμφανή αδυναμία στην εκπλήρωση ενός εκ των βασικότερων στόχων του, την ασφάλεια των πολιτών.

Επίσης διενεργήθηκε επιτόπια έρευνα σε:

α) Κεντρικά βιβλιοπωλεία

β) Εθνική Βιβλιοθήκη, Βιβλιοθήκη Παντείου Πανεπιστημίου, Βιβλιοθήκη της Νομικής Σχολής, Βιβλιοθήκη του Εθνικού

Ιδρύματος Ερευνών, Βιβλιοθήκη του Οικονομικού Πανεπιστημίου, Βιβλιοθήκη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Βιβλιοθήκη του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

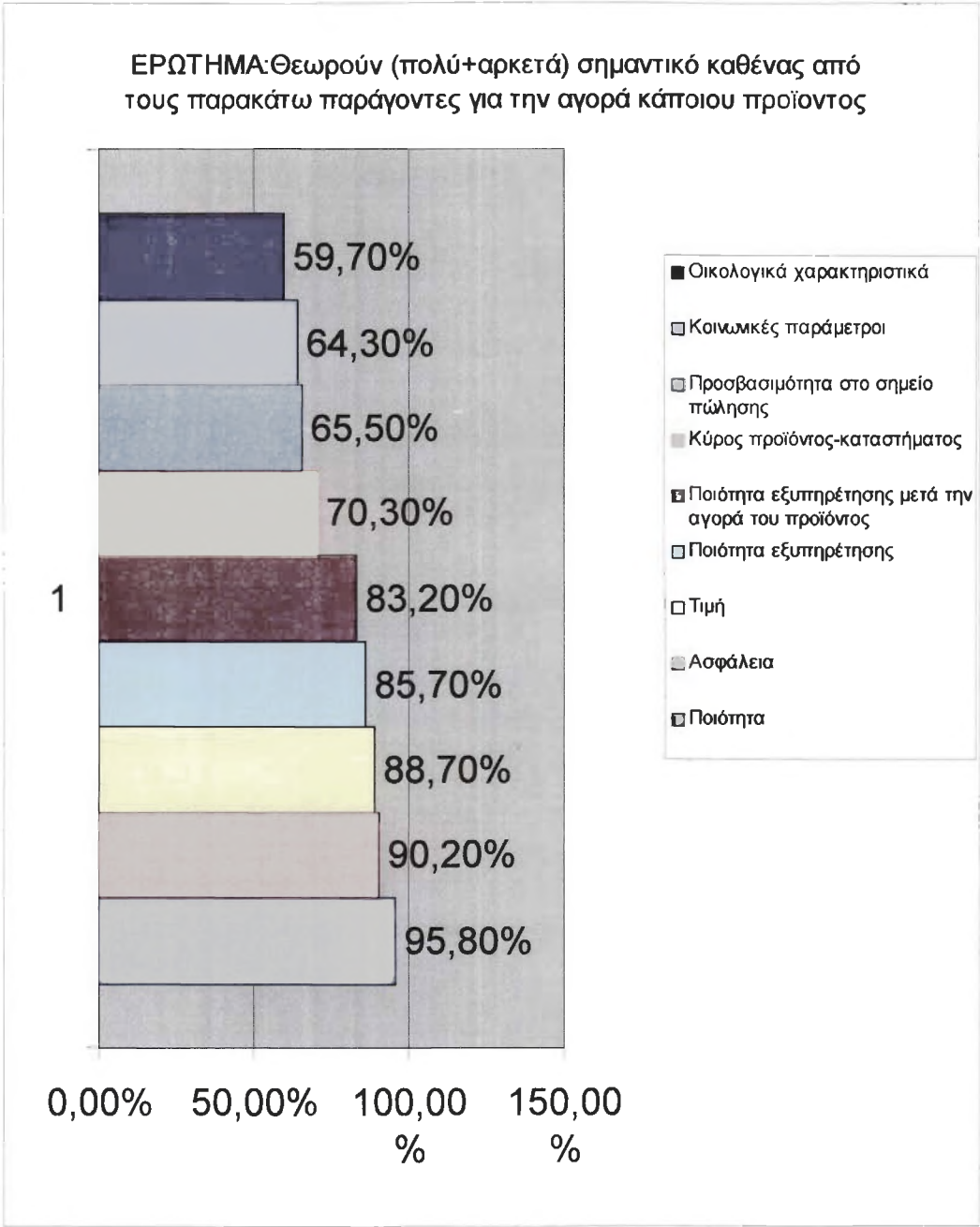
γ) Έντυπο υλικό από αρμόδιους φορείς, Γραμματείες Υπουργείων, καταναλωτικές οργανώσεις.

Κέντρο Προστασίας Καταναλωτών, Ένωση Καταναλωτών «Η Ποιότητα της Ζωής», Σύλλογος για τα Δικαιώματα του Καταναλωτή και του Πολίτη, Ένωση Πολιτών Γενικός Οργανισμός Καταναλωτών Ελλάδας, Ένωση Καταναλωτών Ελλάδας, Ένωση Καταναλωτών- Νέο ΙΝ.ΚΑ., Πανελλήνια Ένωση Καταναλωτών, Ένωση για τα Δικαιώματα των Πολιτών, Ένωση Καταναλωτών Νομού Αττικής, Άμυνα του Καταναλωτή, Κέντρο Προστασίας Καταναλωτών Αθηνών, Ελληνική Καταναλωτική Οργάνωση, Ένωση Ελλήνων Καταναλωτών, Ελληνική Καταναλωτική Οργάνωση Αθήνας, Ελληνικό Κέντρο Καταναλωτών, Ένωση Ενεργών Καταναλωτών, Καταναλωτική Συνείδηση.

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας της Stratego για το Υπουργείο Ανάπτυξης οι καταναλωτές θεωρούν ότι το σημαντικότερο "όπλο" που διαθέτουν είναι το δικαίωμα τους στην επιλογή. Το δικαίωμα στην επιλογή αναγνωρίζεται ως η μεγαλύτερη δυνατή αξία, σε μια εποχή που ο καταναλωτής δέχεται καθημερινά τεράστιο όγκο πληροφοριών και εκτίθεται σε πολλά και διαφορετικά μηνύματα για ομοειδή προϊόντα και υπηρεσίες. Η επιλογή και η ποιότητα διαβίωσης αποτελούν και τις βασικές αρχές(δικαιώματα) του καταναλωτικού κινήματος.

Όπως φαίνεται και από το διάγραμμα ανάμεσα από 9 παράγοντες οι καταναλωτές σε ποσοστό πάνω από 90% θεωρούν (πολύ+αρκετά) σημαντικά κριτήρια για την αγορά ενός προϊόντος την ποιότητα και ασφάλεια. Ποιο συγκεκριμένα περίπου οι 9 στους 10 καταναλωτές επέλεξαν την ποιότητα και ασφάλεια ως αρκετά σημαντικούς παράγοντες για την επιλογή ενός προϊόντος ενώ 8 στους 10 επέλεξαν την τιμή και ποιότητα εξυπηρέτησης ως αρκετά σημαντικά κριτήρια για την αγορά ενός προϊόντος.

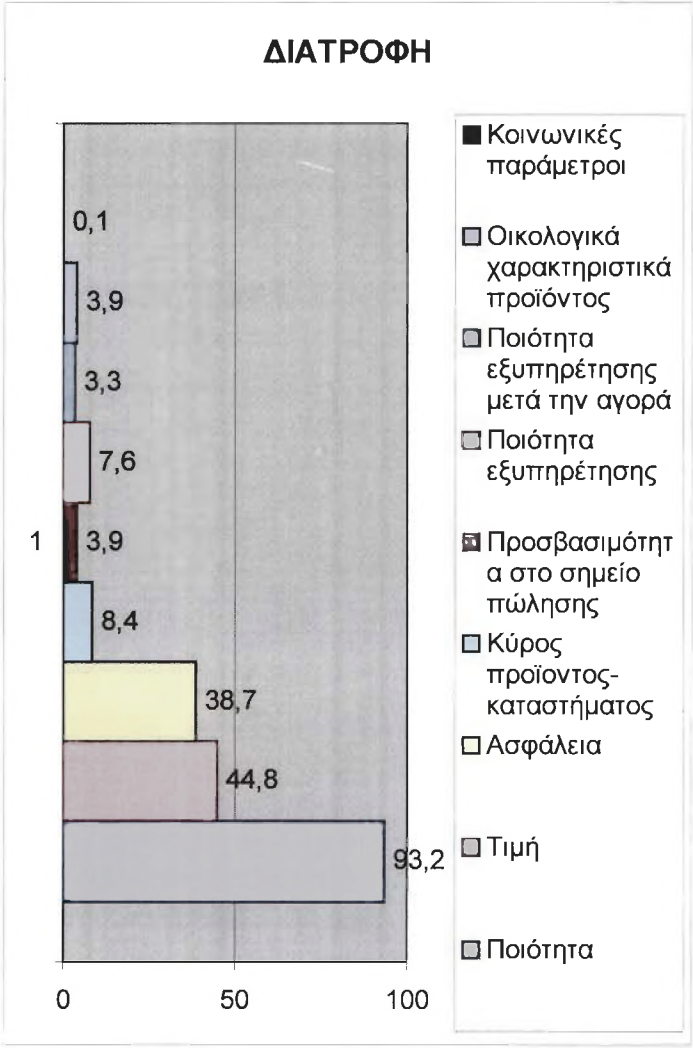
ΠΗΓΗ: Έρευνα της STRATEGO για το Υπουργείο Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.

Ενδεικτική της σημασίας που δίνουν οι καταναλωτές στην ποιότητα και την ασφάλεια ενός προϊόντος είναι και η απάντηση στο ερώτημα που αφορά τα κριτήρια επιλογής του καταστήματος που θα πραγματοποιήσουν τις αγορές τους. Όπως φαίνεται και

από το διάγραμμα οι 7 στους 10 επιλέγουν την ποιότητα ως κριτήριο για την επιλογή του καταστήματος. Ιδιαίτερη σημασία έχει και το γεγονός ότι η τιμή έρχεται δεύτερη αμέσως μετά την ποιότητα στα κριτήρια επιλογής του καταστήματος με ποσοστό 66,9%.

Η ποιότητα είναι το πρώτο κριτήριο επιλογής σε 10 κατηγορίες. Πιο συγκεκριμένα σε θέματα διατροφής, ένδυσης, οικιακών συσκευών, εκπαίδευσης, καυσίμων, αναψυχής και διασκέδασης, ηλεκτρονικών ειδών, ξενοδοχείων, υγείας ινστιτούτων αισθητικής και αδυνατίσματος. Η ασφάλεια είναι το πρώτο κριτήριο επιλογής σε 5 κατηγορίες όπως τραπεζικές συναλλαγές, πωλήσεις μέσω internet, ασφαλιστικές εταιρείες, αυτοκίνητα-μοτοσικλές και μεταφορές-μετακινήσεις.

ΕΡΩΤΗΣΗ:Πείτε για καθέναν από αυτούς τους τομείς τα δύο βασικά κριτήρια για την επιλογής σας

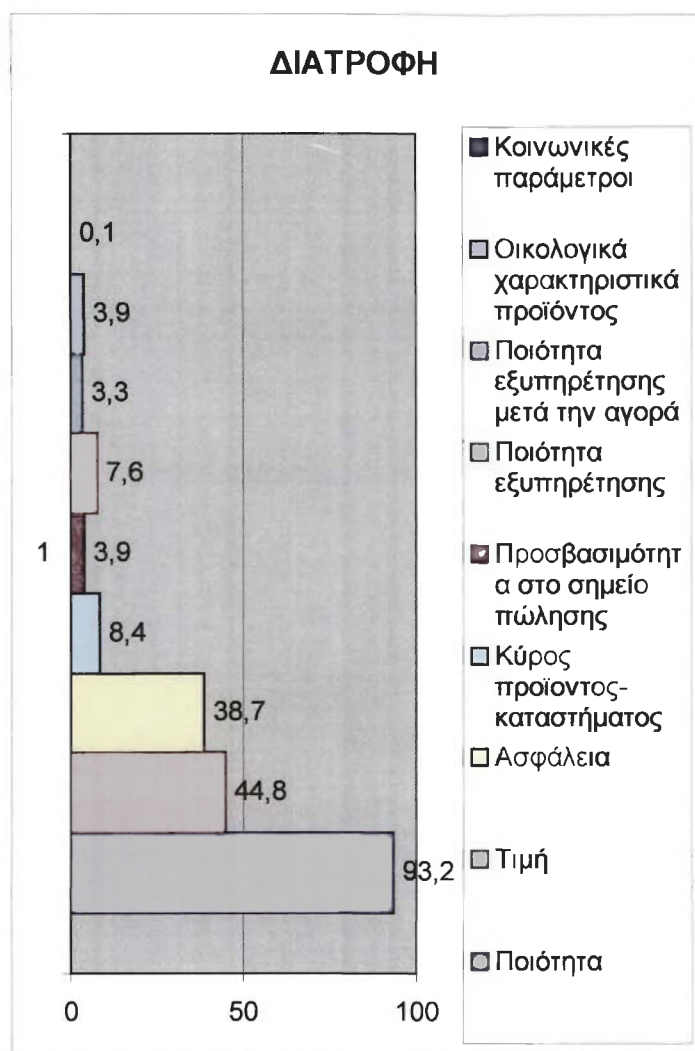

ΠΗΓΗ: Έρευνα της STRATEGO για το Υπουργείο Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.

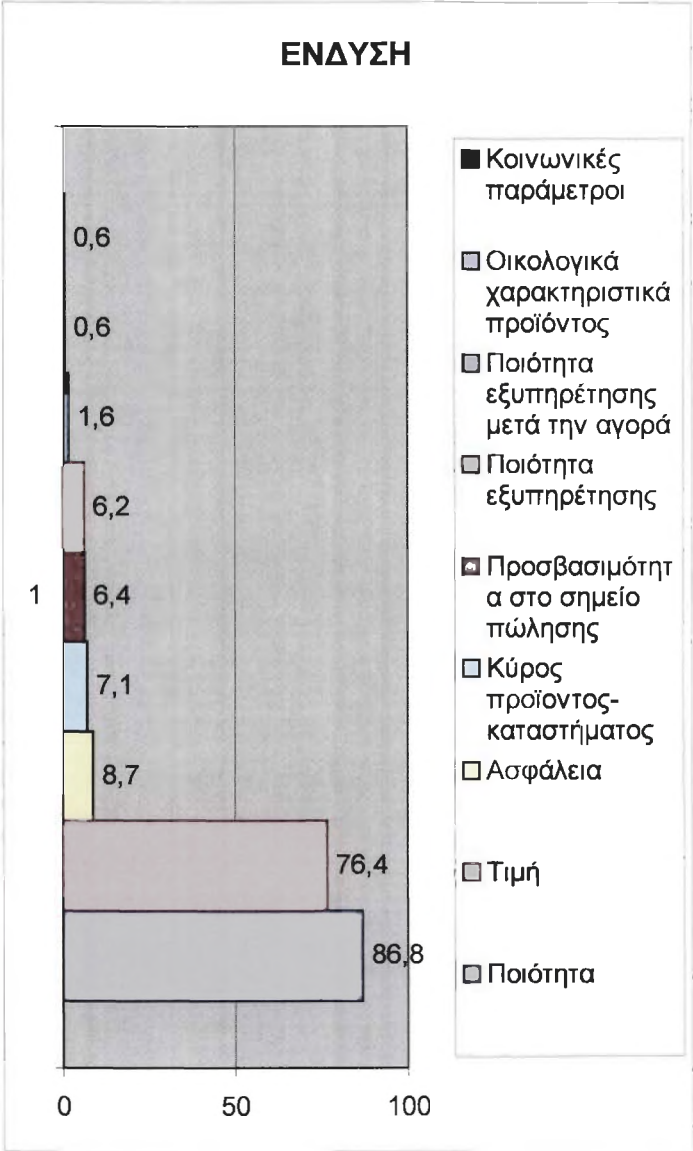

ΠΗΓΗ: Έρευνα της STRATEGO για το Υπουργείο Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.

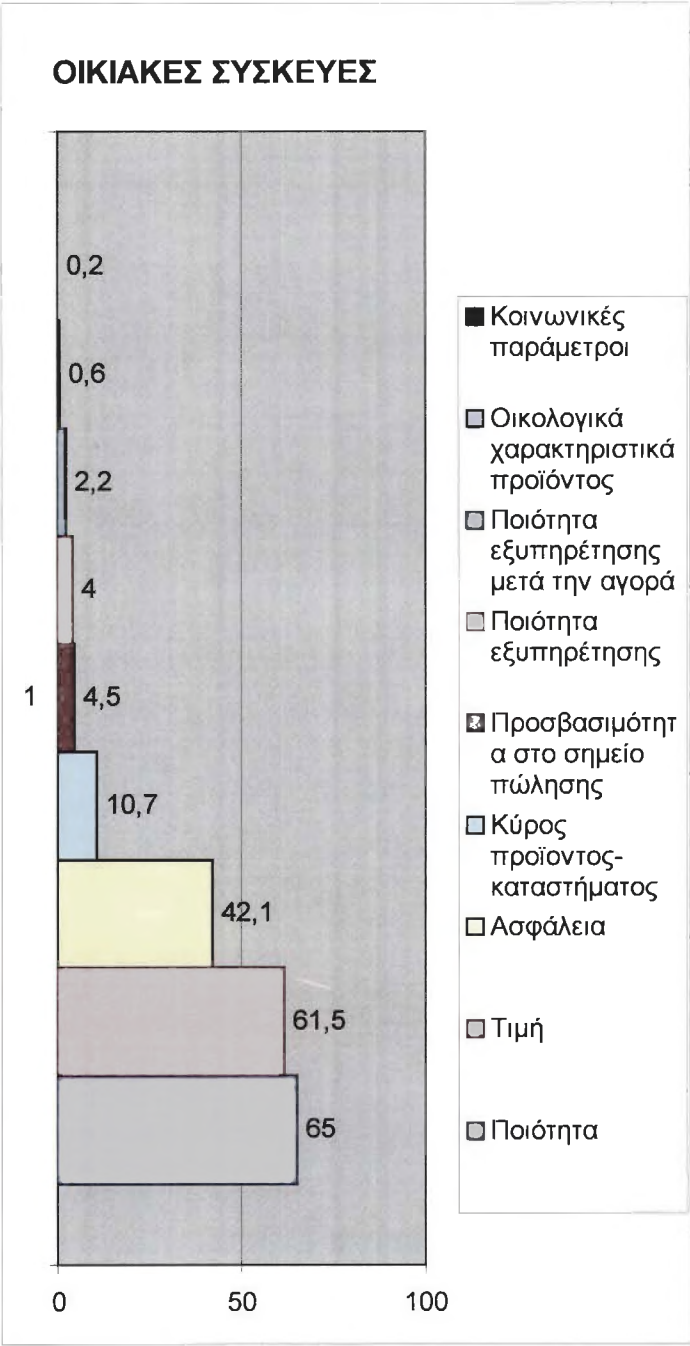
ΕΡΩΤΗΣΗ: Πείτε για καθέναν από αυτούς τους τομείς τα δύο βασικά κριτήρια για την επιλογής σας

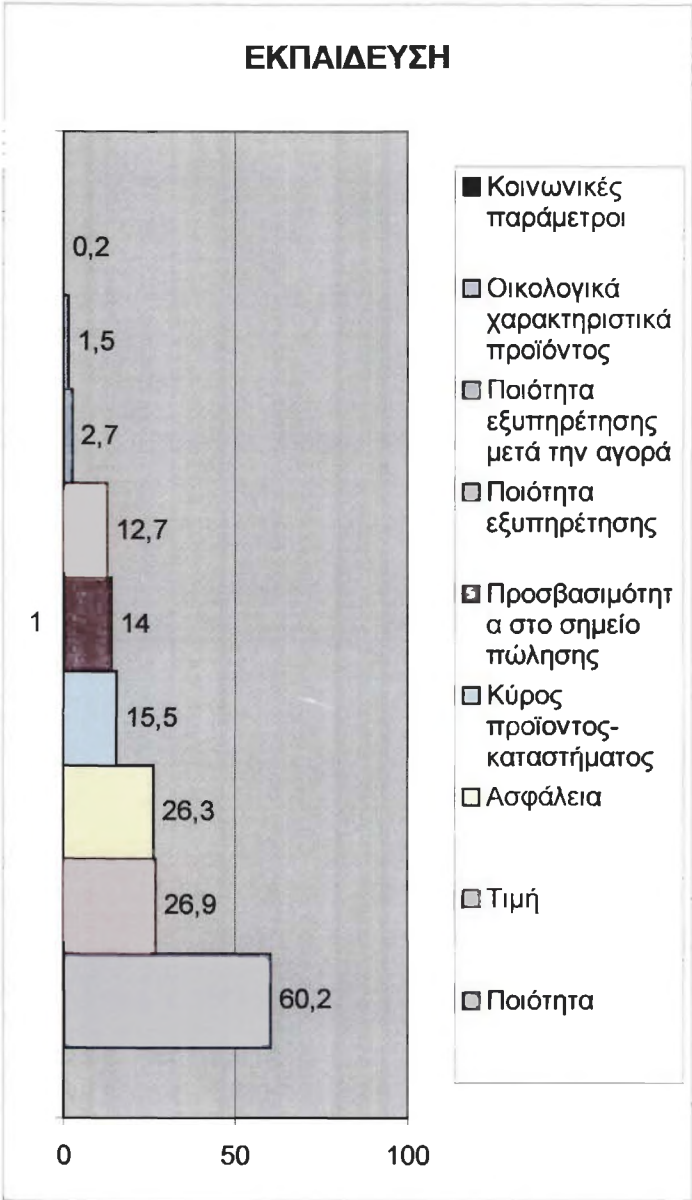
ΠΗΓΗ: Έρευνα της STRATEGO για το Υπουργείο Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.

ΠΗΓΗ: Έρευνα της STRATEGO για το Υπουργείο Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.

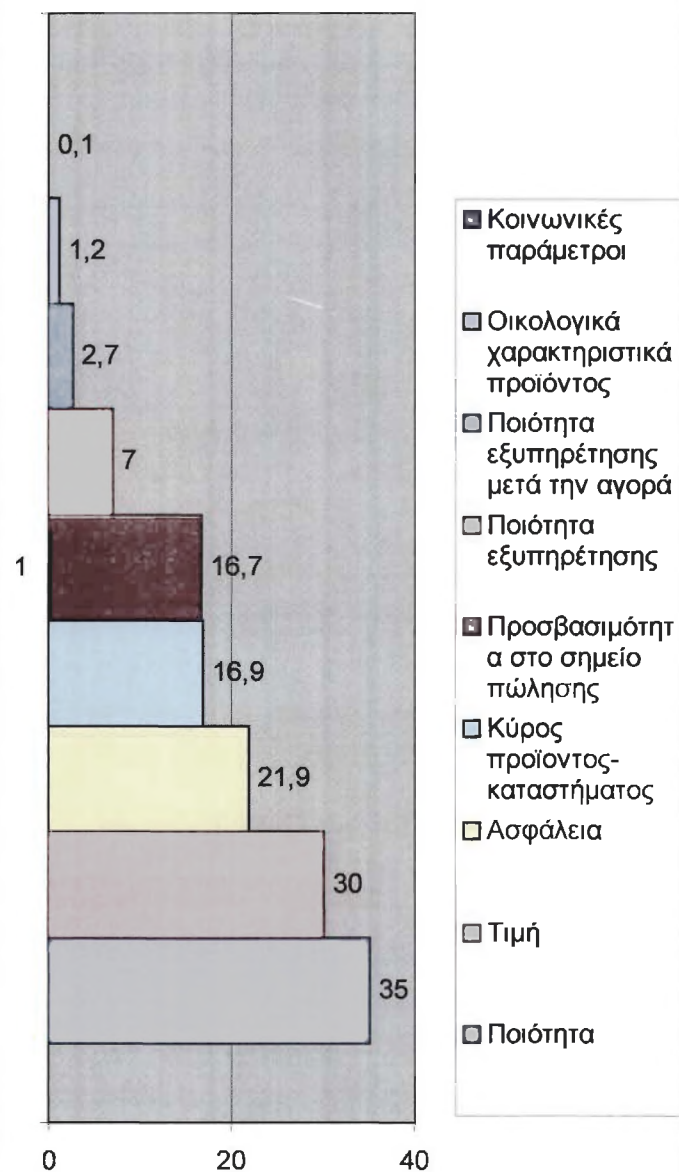

ΠΗΓΗ: Έρευνα της STRATEGO για το Υπουργείο Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.

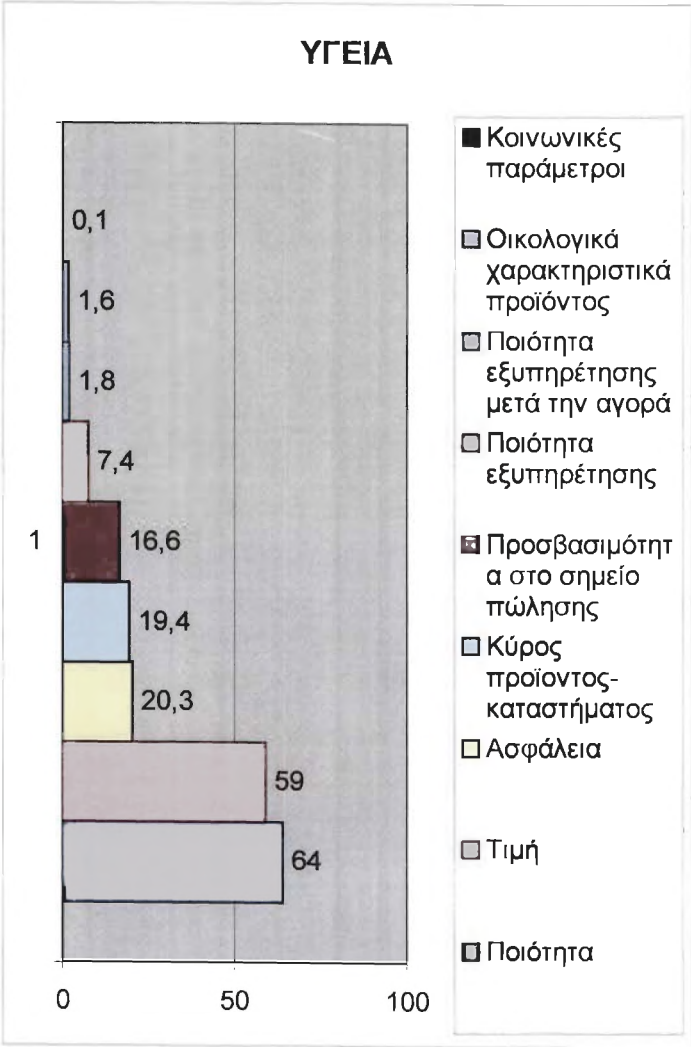

ΠΗΓΗ: Έρευνα της STRATEGO για το Υπουργείο Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.

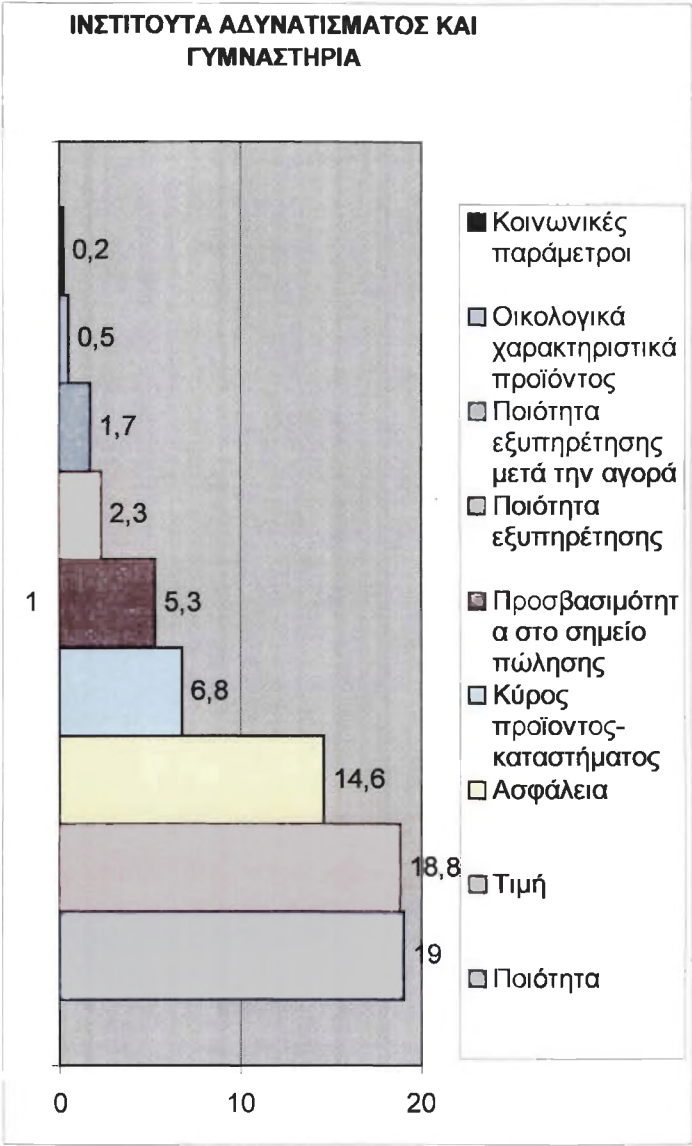
ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ

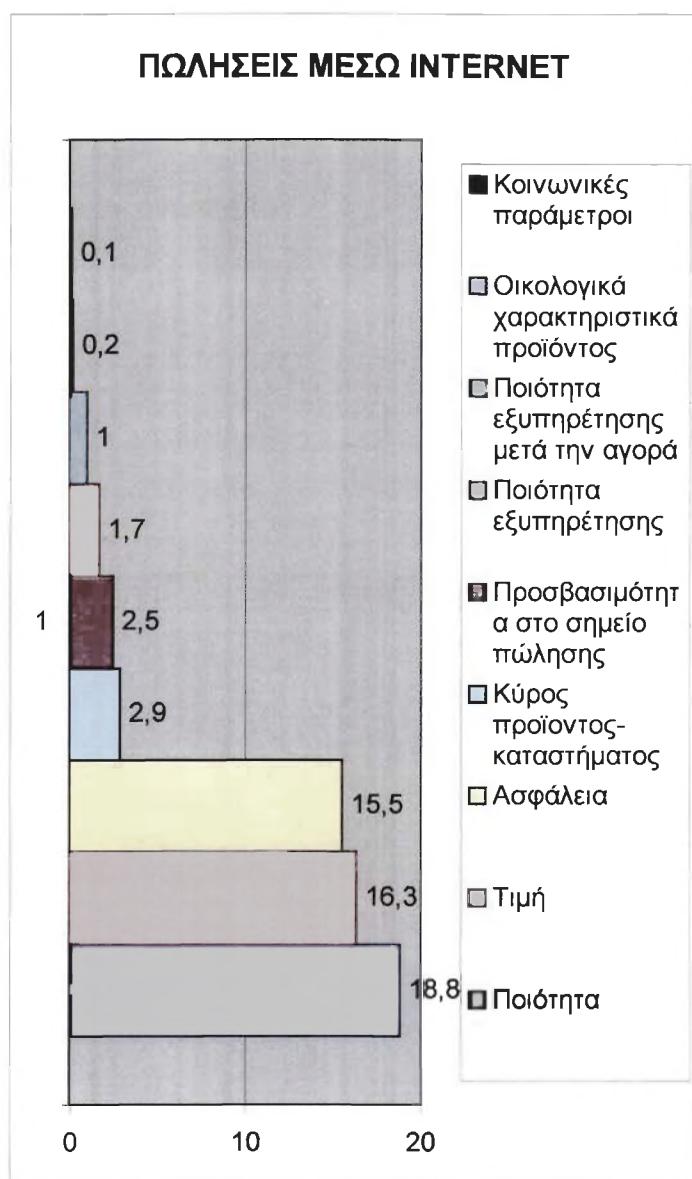
ΠΗΓΗ: Έρευνα της STRATEGO για το Υπουργείο Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.

ΠΗΓΗ: Έρευνα της STRATEGO για το Υπουργείο Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.

ΠΗΓΗ: Έρευνα της STRATEGO για το Υπουργείο Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.

ΠΗΓΗ: Έρευνα της STRATEGO για το Υπουργείο Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.

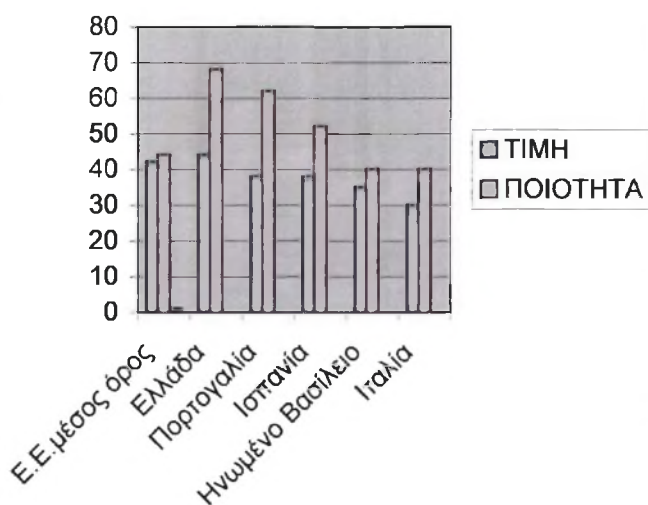
Ένα ακόμη ενδιαφέρον πόρισμα της έρευνας αποτελεί το γεγονός ότι η τιμή είναι το πρώτο κριτήριο επιλογής σε μία μόνο κατηγορία: κινητή και σταθερή τηλεφωνία (63,9%). Η τιμή αποτελεί το δεύτερο ή το κριτήριο επιλογής σε όλες σχεδόν τις υπόλοιπες κατηγορίες. Πιο συγκεκριμένα σε 11 κατηγορίες αποτελεί το δεύτερο κριτήριο και σε 3 κατηγορίες το τρίτο. Μόνο σε μια κατηγορία, στον τομέα της υγείας, η τιμή ως κριτήριο επιλογής

βρίσκεται χαμηλά: 5^η με 16,6% και αυτό λόγω της ιδιομορφίας του συγκεκριμένου αγαθού.

Όσον αφορά τη σχέση ποιότητας-τιμής η πλειοψηφία των ερωτώμενων επιθυμεί να κάνει έρευνα αγοράς. Την πραγματοποιεί όμως μόνο σε αγορές μεγάλης αξίας π.χ. αυτοκίνητα, ηλεκτρονικούς υπολογιστές, ηλεκτρικά είδη κ.τ.λ. Στον τομέα των υπηρεσιών, έρευνα αγοράς παρατηρείται κυρίως στις τουριστικές υπηρεσίες και τα μέσα μεταφοράς. Γενικά θεωρείται ότι η τιμή έχει άμεση σχέση με την ποιότητα «Αν δεν πληρώσεις δεν θα πάρεις καλή ποιότητα...Ότι πληρώσεις παίρνεις.» Επίσης η έλλειψη χρόνου αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα : «για αγορές μέχρι 100 ευρώ δεν το ψάχνω καθόλου», «δεν έχω πολύ χρόνο να ψάχνω να αγοράσω μια μπλούζα...»

Αλλά και στην έρευνα του Ευρωβαρόμετρου 2 στους 5 Ευρωπαίους βασίζουν την αγοραστική τους επιλογή στην ποιότητα και τιμή του προϊόντος (42 και 40% αντίστοιχα). Η διακύμανση των απαντήσεων στο σχετικό ερώτημα δίνεται στο διάγραμμα για τις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Σχεδόν το 0% των ερωτηθέντων θέτουν ως βασικό τους κριτήριο την εμφάνιση/φρεσκάδα του προϊόντος, ενώ παράμετροι όπως η γεύση και οι οικογενειακές προτιμήσεις έπονται με ποσοστό γύρω στο 15%. Είναι επίσης αξιοσημείωτο σε αντιστοιχία με τα προηγούμενα ότι η βελτίωση της υγείας μέσα από την βελτίωση των διατροφικών συνηθειών δεν αποτελεί προτεραιότητα για τους περισσότερους ευρωπαίους, αφού μόλις το 10% θεωρεί μια τέτοια αγοραστική επιλογή ως βασικό αγοραστικό κριτήριο.

**ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΩΣ ΚΡΙΤΗΡΙΑ
ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΡΟΦΙΜΑ
(ΕΥΡΩΒΑΡΟΜΕΤΡΟ 2005)**

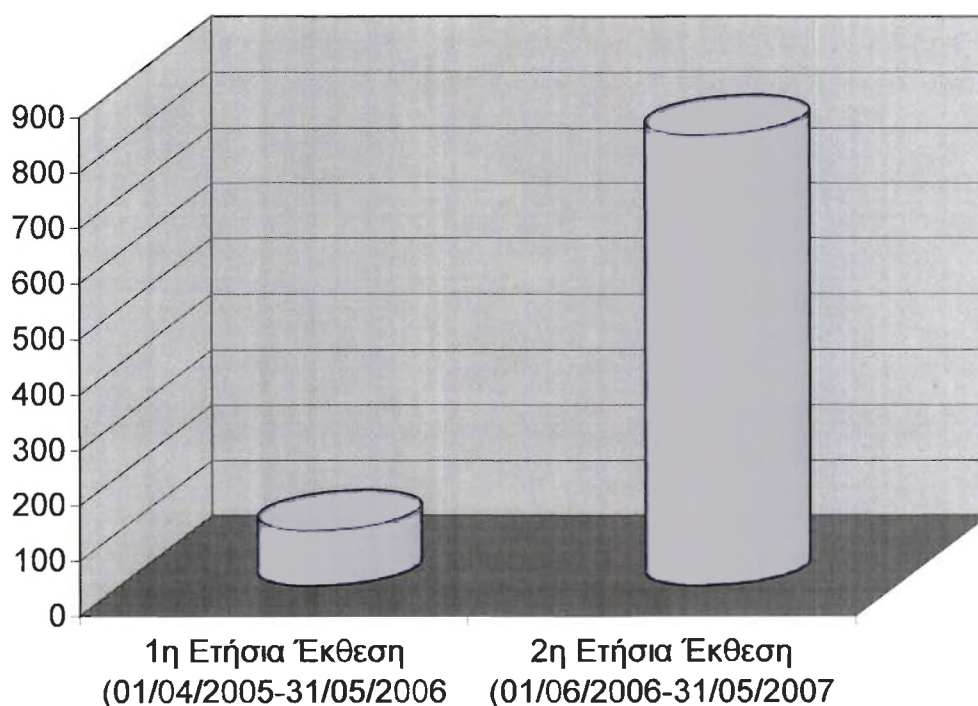
ΠΗΓΗ:ΕΥΡΩΒΑΡΟΜΕΤΡΟ 2005

Βλέπουμε λοιπόν ότι οι καταναλωτές σε διαφορετικό βαθμό υιοθετούν τις αρχές του καταναλωτικού κινήματος που αφορούν την ασφάλεια, την ποιότητα και το κόστος διαβίωσης καθώς και την αποτελεσματική και δίκαιη κάλυψη των αναγκών τους. Είναι σημαντικό να προσθέσουμε εδώ ότι η πλειοψηφία των καταναλωτών θεωρεί ότι τα δικαιώματά τους εξαντλούνται στη σύγκριση τιμών και στην ενημέρωση για την ποιότητα των προϊόντων. Σημαντικές παράμετροι όπως οι κοινωνικές διαστάσεις ή οι οικολογικές επιπτώσεις από την διακίνηση κάποιου προϊόντος, είναι εξαιρετικά χαμηλά στην ιεράρχηση των καταναλωτών. Ότι δεν είναι άμεσα επιζήμιο για τον ίδιο τον καταναλωτή, δεν ενοχλεί, ακόμα και αν αυτό έχει σοβαρές οικολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Στις περιπτώσεις αυτές κυριαρχεί ένας «καταναλωτικός κυνισμός», ο οποίος κατισχύει των «πολιτικά ορθών» παραμέτρων. Είναι αξιοσημείωτο δε, ότι αυτή η συμπεριφορά καταγράφεται σε όλες τις επιμέρους ομάδες καταναλωτών, ακόμα και στους νέους σε ηλικία. (ΠΗΓΗ: Έρευνα STRATEGO για λογαριασμό του Υπουργείου Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική συμπεριφορά.)

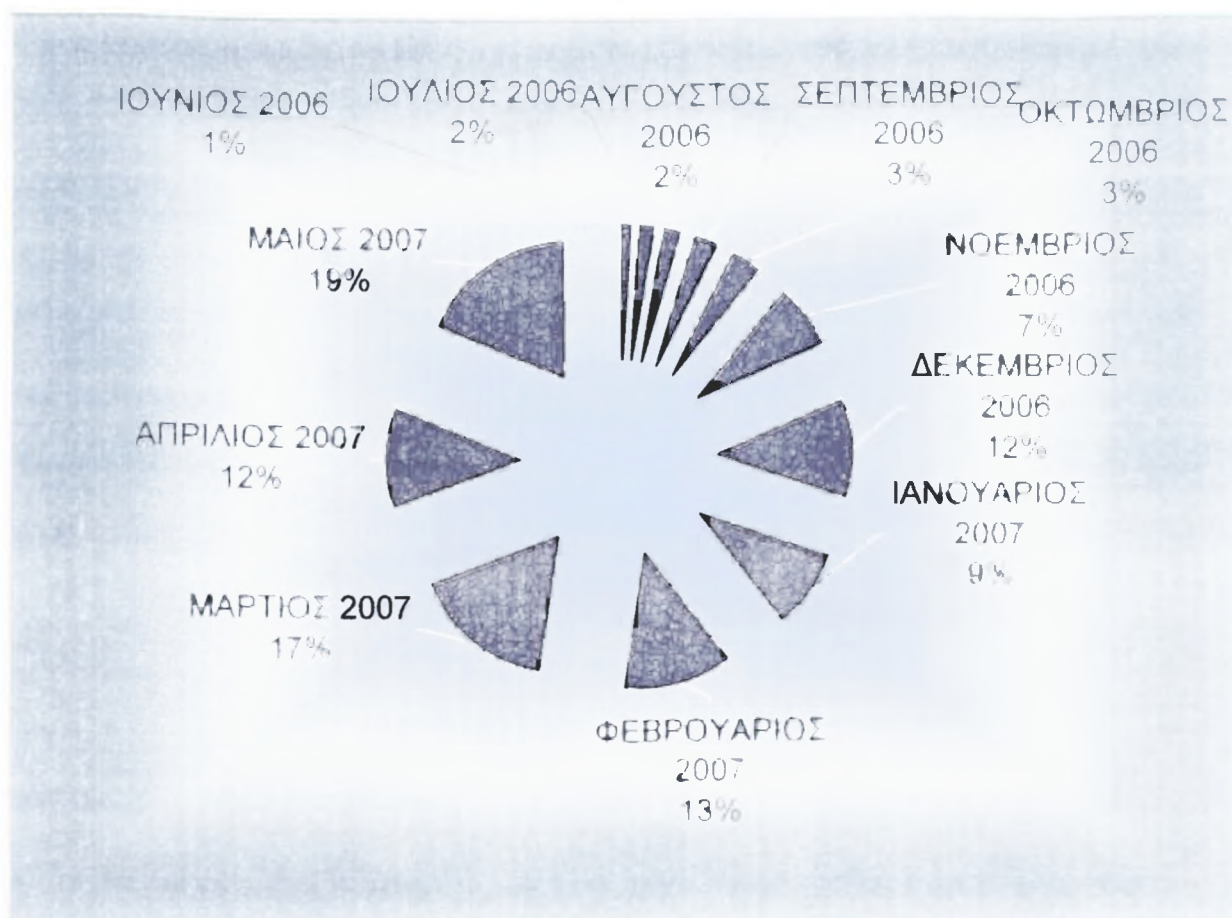
ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Ο αριθμός των αναφορών-καταγγελιών που υποβλήθηκαν φέτος από πολίτες- καταναλωτές προς διερεύνηση από τον Συνήγορο του Καταναλωτή αυξήθηκε θεαματικά κατά 706% σε σχέση με την περυσινή περίοδο. Οι περισσότερες καταγγελίες έγιναν τον Μάιο του 2007 (151 αναφορές) και οι λιγότερες τον Ιούνιο του 2006 (10 αναφορές), με την περίοδο Νοέμβριος 2006-Μάιος 2007 να εμφανίζει την υψηλότερη ροή και να έχει υποβληθεί το 89% του γενικού συνόλου των καταγγελιών (γραφήματα 1 και 2).

ΓΡΑΦΗΜΑ 1: Εξέλιξη αριθμού αναφορών ανά έτος

Αύξηση 706% ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

Γράφημα 2: Ροή αναφορών ανά μήνα (αριθμός αναφορών/ποσοστό)
ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

Κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας του θεσμού του Συνηγόρου του Πολίτη υποβλήθηκαν συνολικά 101 καταγγελίες από πολίτες-καταναλωτές, εκ των οποίων μέχρι τις 31 Μαΐου 2006 δέκα αναφορές έχουν επιλυθεί με συμβιβασμό, μία αναφορά έχει προωθηθεί στον Εισαγγελέα, 24 είχαν τεθεί στο αρχείο και 66 είχαν παραμείνει σε καθεστώς επεξεργασίας. Εκ των 66 αυτών

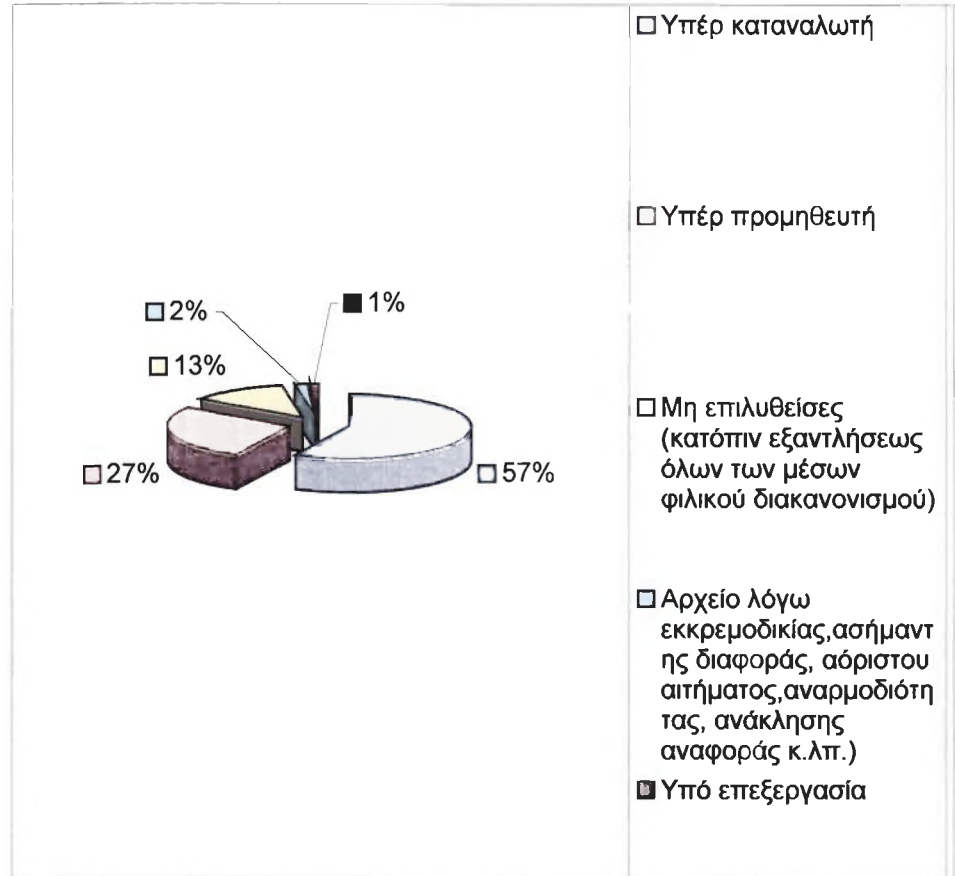
Πίνακας 1. Ταξινόμηση υποθέσεων περιόδου Απρίλιος 2005-Μάιος 2006

	Συμβιβασμός	Αρχείο	Παραπομπή στον Εισαγγελέα	Υπό επεξεργασία	Σύνολο
Τράπεζες	4	3	0	1	8
Ασφαλιστικές εταιρείες	0	0	0	4	4
Κέντρα αδυνατίσματος, επιχειρήσεις γυμναστηρίων	4	1	0	5	10
ΔΕΚΟ	2	0	0	2	4
Κινητή τηλεφωνία	2	1	0	4	7
Διάφορα	14	13	0	6	33
Σύνολο	26	18	0	22	66

εκκρεμών καταγγελιών κατά τη φετινή περίοδο και μέχρι τις 31 Μαΐου του 2007, 26 επιλύθηκαν με συμβιβαστικό τρόπο, 18 τέθηκαν στο αρχείο και 22 παραμένουν υπό επεξεργασία προς ουσιαστική διευθέτησή τους την επόμενη περίοδο (πίνακας 1).

ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

Γράφημα 7: Κατάσταση καταγγελιών

ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

Αλλά και σύμφωνα με τα στοιχεία του Ευρωπαϊκού Κέντρου Καταναλωτή σημειώθηκε σημαντική αύξηση στον αριθμό υποθέσεων που διαχειρίστηκε το 2006. Το Κέντρο δέχθηκε συνολικά 677 υποθέσεις, από τις οποίες οι 376 ήταν αιτήματα για πληροφορίες σχετικά με τη νομοθεσία προστασίας καταναλωτή και οι 301 καταγγελίες σχετικά με προβλήματα που αντιμετώπισαν οι καταναλωτές σε διασυνοριακές συναλλαγές, για τα οποία οι

καταναλωτές ζήτησαν συμβουλές ή βοήθεια στην αντιμετώπιση του προβλήματος. Το 2005, το σύνολο των υποθέσεων που διαχειρίστηκε το Κέντρο ήταν 388, με 205 αιτήματα για πληροφορίες και 183 καταγγελίες.

Τα περισσότερα αιτήματα για πληροφορίες προήλθαν από Έλληνες καταναλωτές και αφορούσαν διευκρινίσεις σχετικά με γενικά θέματα της Ελληνικής ή Ευρωπαϊκής νομοθεσίας προστασίας καταναλωτή, τα συστήματα εξωδικαστικής επίλυσης διαφορών, καθώς και τη δραστηριότητα του Κέντρου και τις υπηρεσίες που μπορεί να παρέχει στους καταναλωτές. Τα συγκεκριμένα αιτήματα ανήλθαν σε 22,34%, στοιχείο που ενισχύει την πεποίθηση ότι σταδιακά αρχίζει να αλλάζει το προφίλ του Έλληνα καταναλωτή, ο οποίος επιθυμεί να ενημερωθεί για τα δικαιώματά του και τον τρόπο διεκδίκησής τους. Ένας δεύτερος τομέας όπου ζητείται ενημέρωση είναι οι καταχωρήσεις σε διαφημιστικούς καταλόγους έναντι χρηματικού ποσού (ποσοστό 13,30%). Παρόλο που το Ευρωπαϊκό Κέντρο Καταναλωτή δεν έχει τη δυνατότητα να διαχειριστεί τις υποθέσεις στον τομέα αυτόν, δεδομένου ότι οι συμβάσεις υπογράφονται από επαγγελματίες, έχει καταβάλλει μεγάλες προσπάθειες να συγκεντρώσει πληροφορίες για τις εταιρίες που δραστηριοποιούνται στον χώρο, τις οποίες και παρέχει στους ενδιαφερόμενους.

Σημαντική θέση κατέχουν τα ερωτήματα για τις εγγυήσεις (ποσοστό 9,84%), κυρίως για προϊόντα που έχουν αγορασθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση και οι καταναλωτές αντιμετωπίζουν πρόβλημα στην προσπάθεια αποκατάστασης ελαττώματος από τον Έλληνα εξουσιοδοτημένο αντιπρόσωπο. Αρκετοί καταναλωτές ζητούν ενημέρωση για θέματα που αφορούν την αγορά μεταχειρισμένου οχήματος από χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ποσοστό 9,04%), ενώ πολλοί Έλληνες πολίτες ενημέρωσαν το Κέντρο ότι έλαβαν επιστολές που τους ειδοποιούσαν ότι είχαν κληρωθεί και είχαν κερδίσει σε διάφορες λοταρίες και ζήτησαν από το Ευρωπαϊκό Κέντρο Καταναλωτή πληροφορίες για τις εταιρίες αυτές και συμβουλές για τις ενέργειες που πρέπει να κάνουν (ποσοστό 9,57%).

Όσον αφορά τις καταγγελίες, οι 250 από τις 301 καταγγελίες προήλθαν από Έλληνες καταναλωτές, ενώ οι Βρετανοί, Γερμανοί, Γάλλοι, Ισπανοί και Κύπριοι υπέβαλλαν τις περισσότερες καταγγελίες προς τις ελληνικές επιχειρήσεις, οι οποίες ανήλθαν σε 51. Σύμφωνα με την ανάλυση των καταγγελιών, το πρόβλημα που κατήγγειλαν οι καταναλωτές και καταγράφηκε με τη μεγαλύτερη συχνότητα ήταν οι παραπλανητικές πρακτικές και μέθοδοι πώλησης, σε ποσοστό 28%, όπως σε περιπτώσεις λοταριών και

διαφημιστικών καταλόγων, όπου οι ενδιαφερόμενοι γίνονταν δέκτες παραπλανητικών προσφορών. Ακολούθησε η μη παράδοση παραγγελθέντων και συχνά προπληρωμένων προϊόντων, σε ποσοστό 19%, φαινόμενο που παρουσιάστηκε συχνά σε συναλλαγές μέσω του διαδικτύου. Στην τρίτη θέση ήταν η μη καταβολή αποζημίωσης σύμφωνα με το νόμο, σε ποσοστό 17%, η οποία αφορούσε κυρίως υποθέσεις σχετικά με τα δικαιώματα επιβατών αεροπορικών μεταφορών και τη μη καταβολή των δικαιωμάτων από μέρους των αεροπορικών εταιριών, πριν οι καταναλωτές απευθυνθούν στο Ευρωπαϊκό Κέντρο Καταναλωτή.

Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι από τις 301 καταγγελίες που καταγράφηκαν το 2006 και μέχρι σήμερα, οι 221 έκλεισαν υπέρ του καταναλωτή, οι 18 είναι σε εξέλιξη, ενώ οι 62 δεν είχαν θετική έκβαση. Από τις 62 υποθέσεις που δεν είχαν ικανοποιητικά αποτελέσματα για τους ενδιαφερόμενους, σε πολλές περιπτώσεις οι καταναλωτές δεν ήταν σωστά ενημερωμένοι για τα δικαιώματά τους.

Από τα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι ένα μεγάλο ποσοστό καταναλωτών δεν είναι ικανοποιημένο από τα προϊόντα-υπηρεσίες που αγόρασε άρα δεν ικανοποιήθηκε ως προς τα κριτήρια που είχε θέσει (ποιότητα, τιμή, ασφάλεια κ.τλ.) . Όπως δείχνουν τα στοιχεία του συνηγόρου του πολίτη το 57% των καταναλωτών που προέβη σε καταγγελία δικαιώθηκε. Το γεγονός όμως ότι μέσα σ' ένα χρόνο δηλαδή από την ετήσια έκθεση 2005-2006 στην ετήσια έκθεση 2006-2007 είχαμε αύξηση των καταγγελιών κατά 706% δείχνει ότι η αγορά δεν αποτελεί ένα χώρο ασφάλειας για τους καταναλωτές. Και το γεγονός ότι ένα τόσο μεγάλο ποσοστό καταναλωτών έχει παραπλανηθεί είναι ενδεικτικό τόσο για την δυναμική όσο και για το ρόλο του καταναλωτικού κινήματος.

Η μεγάλη αύξηση του αριθμού των καταγγελιών-ερωτήσεων φαίνεται και από τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή. Μέσα σε ένα χρόνο οι καταγγελίες-ερωτήσεις αυξήθηκαν κατά 33,4% γεγονός που επιβεβαιώνει τον παραπάνω ισχυρισμό. Από τους περίπου 26.000 καταναλωτές που απευθύνθηκαν στην Γενική Γραμματεία Καταναλωτή οι 24.000 προχώρησαν σε καταγγελία πράγμα που σημαίνει ότι αντιμετώπισαν πραγματικό πρόβλημα σε σχέση με το προϊόν που αγόρασαν.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 1 από τις 66 καταγγελίες που υποβλήθηκαν το έτος 2006 μόνο οι 26 επιλύθηκαν μέσα στο ίδιο έτος ενώ οι υπόλοιπες παραμένουν υπό επεξεργασία και το έτος 2007. Αλλά και το 2007 από τις 805 καταγγελίες που υποβλήθηκαν

οι 461 βρίσκονται υπό επεξεργασία. Πρόκειται για ένα μεγάλο αριθμό καταγγελιών-υποθέσεων που βρίσκεται υπό διεκπεραίωση πράγμα που επισημαίνει την σημαντική καθυστέρηση στην επίλυση αυτών των υποθέσεων.

Καταναλωτές που απευθύνθηκαν στη Γενική Γραμματεία
Καταναλωτή το 2007

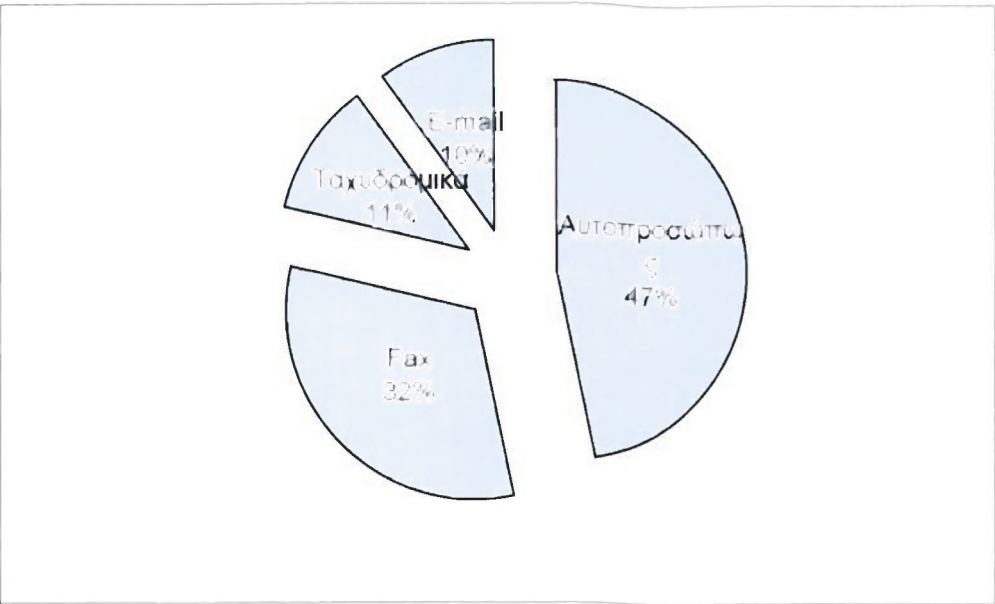
ΠΗΓΗ:ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

Οι πολίτες φαίνεται να προτιμούν, ως μέσα υποβολής της αναφοράς τους στον Συνήγορο του Καταναλωτή, την επίσκεψη στα γραφεία της Αρχής ή την αποστολή τηλεομοιοτυπίας (fax) υποβολή των καταγγελιών τους στον Συνήγορο του Καταναλωτή το 78,6% του γενικού συνόλου των καταγγελιών έχει υποβληθεί κατ' αυτούς τους τρόπους. (Βλέπε γράφημα 3). Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι οι καταναλωτές όταν δεν μείνουν ικανοποιημένοι από την αγορά κάποιου προϊόντος δεν απευθύνονται σε μία από τις 74 καταναλωτικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται σε

πανελλαδικό επίπεδο αλλά προτιμούν είτε να επισκεφθούν είτε να επικοινωνήσουν οι ίδιοι μεμονωμένα με τον Συνήγορο του Πολίτη (γράφημα 3 και 4) ή την Γενική Γραμματεία Καταναλωτή.

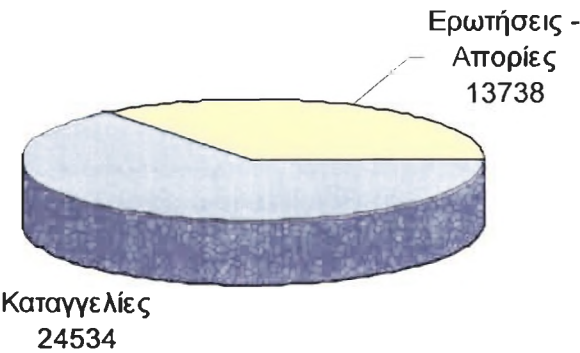
Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι οι καταγγελίες προς τον Συνήγορο του Καταναλωτή (γράφημα 4) από συλλόγους-ενώσεις είναι μόνον 6 ενώ οι άνδρες και γυναίκες που απευθύνονται μεμονωμένα στον Συνήγορο του Καταναλωτή αγγίζουν το ποσοστό του 80%. Το ότι περίπου 8 στους 10 καταναλωτές για να εκφράσουν τα παράπονα ή τις καταγγελίες τους δεν απευθύνονται στις σε ενώσεις ή συλλόγους που μπορούν να εκπροσωπήσουν τα συμφέροντά τους πιο δυναμικά δείχνει έλλειψη συλλογικότητας από πλευράς καταναλωτών.

Η συλλογική εκπροσώπηση και η δυνατότητα των καταναλωτών να διεκδικούν μαζικά τα δικαιώματά τους αποτελούν βασική διάσταση του κινήματος των καταναλωτών. Πέρα από τις κινητοποιήσεις και τα μποϊκοτάζ τα οποία οργανώνονται με πρωτοβουλία των καταναλωτικών οργανώσεων είναι σημαντικό οι καταναλωτές όταν θίγονται σε προσωπικό επίπεδο να διεκδικούν μαζικά τα δικαιώματά τους. Και είναι σημαντικό γιατί οι διεθνείς οικονομικές και τεχνολογικές αλλαγές και η παγκοσμιοποίηση των αγορών έχουν επιφέρει αλλαγές στο εμπορικό περιβάλλον. Η πολυενηθοποίηση των επιχειρήσεων, ο διαρκώς ογκούμενος ανταγωνισμός σε εθνικό και διεθνές επίπεδο ανάμεσα σε προμηθευτές, η άρση των χρονικών και γεωγραφικών περιορισμών που υφίστανται στις συμβατικές πωλήσεις καθώς και η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου είναι στοιχεία –αλλαγές του οικονομικού περιβάλλοντος που οι καταναλωτές δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν μεμονωμένα. Ακριβώς σε αυτό το σημείο έγκειται και ο ρόλος του καταναλωτικού κινήματος, στην δημιουργία ενός χώρου συλλογικής εκπροσώπησης των καταναλωτών.

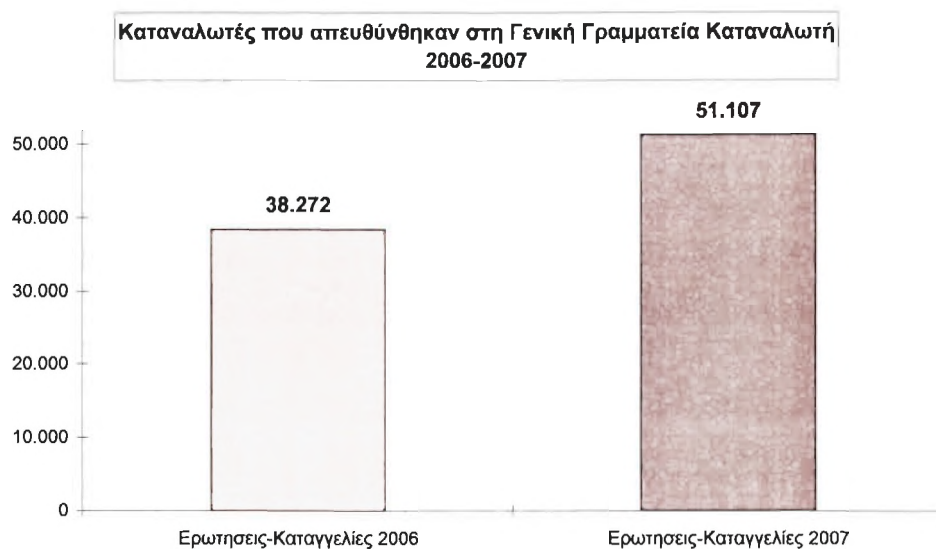

Γράφημα 3: Τρόποι υποβολής αναφορών
ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

Καταναλωτές που απευθύνθηκαν στη Γενική Γραμματεία Καταναλωτή το 2006

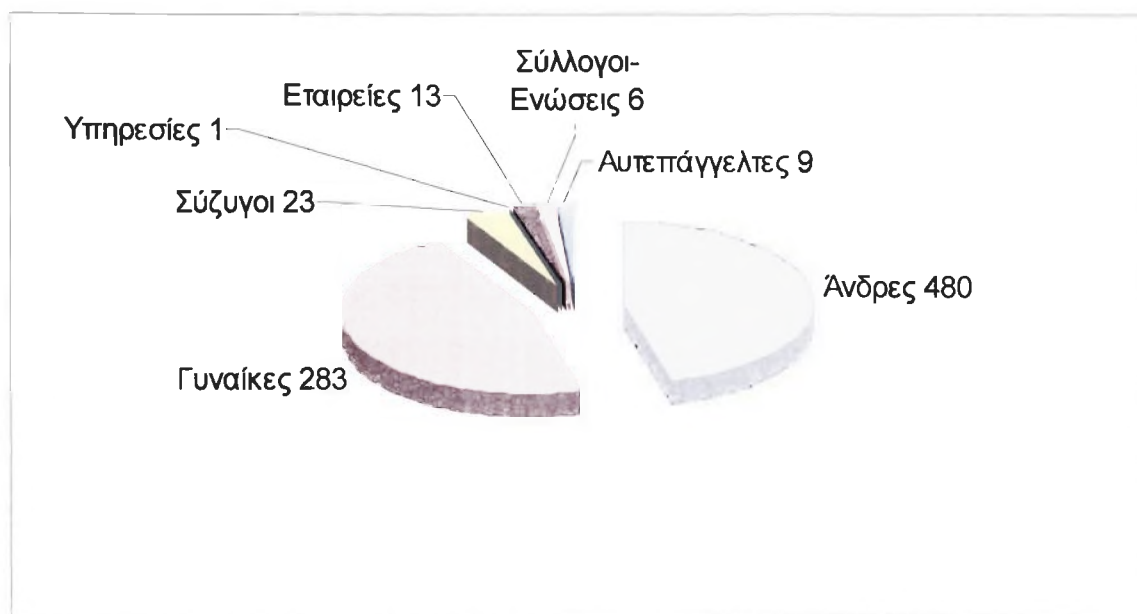

ΠΗΓΗ: ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

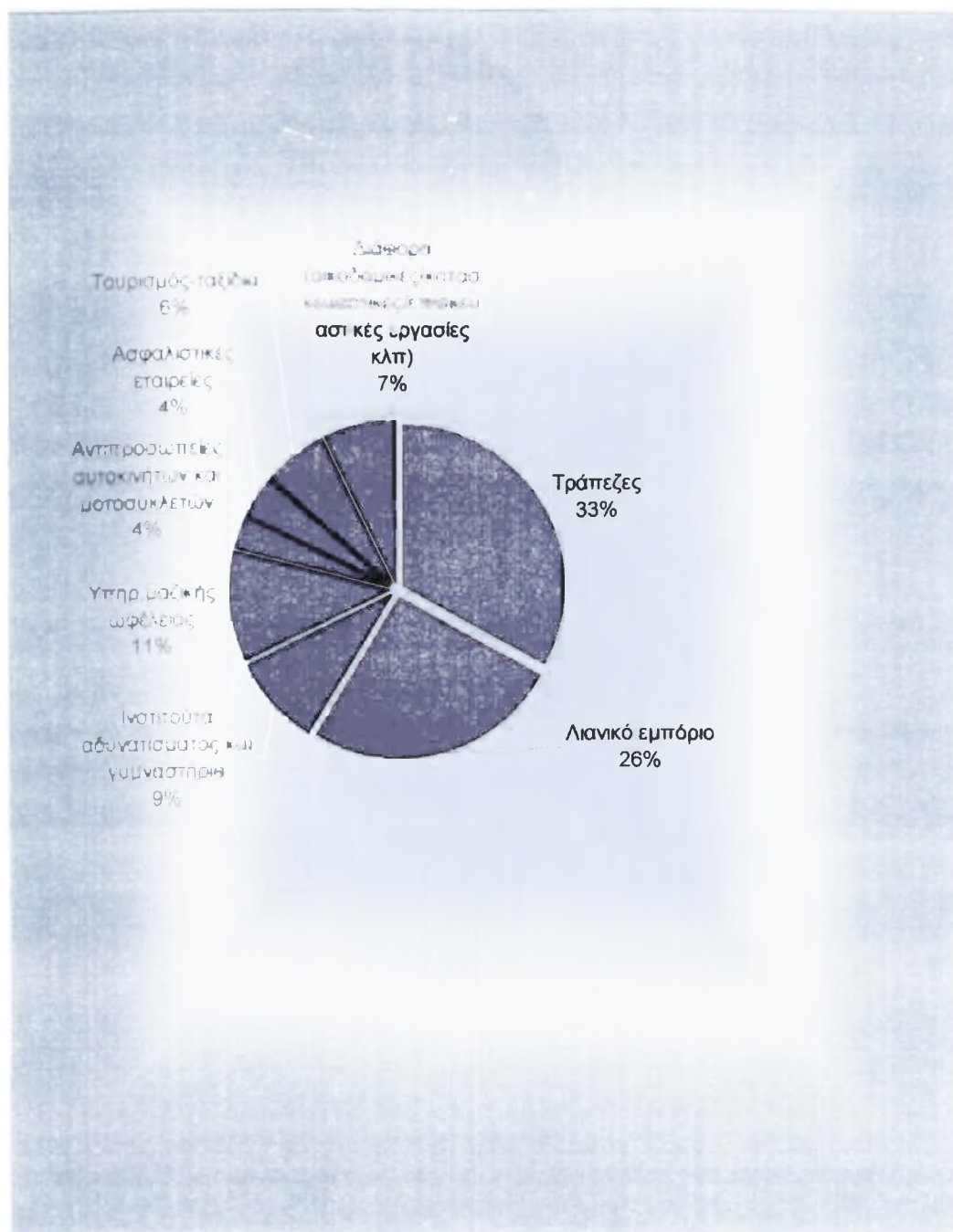
ΠΗΓΗ:ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

Γράφημα 4: Κατηγορίες όσων υπέβαλαν αναφορές

ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

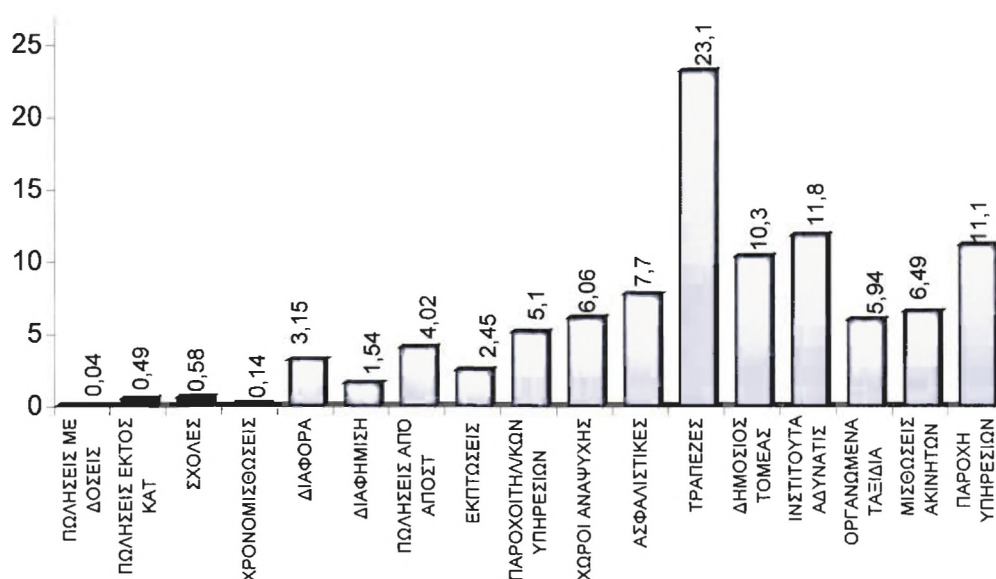
Οι περισσότερες αναφορές προέρχονται από κατοίκους του νομού Αττικής. Η εικόνα αυτή όμως σιγά-σιγά αλλάζει. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε σχέση με πέρυσι μειώθηκε η απόκλιση της χωροταξικής κατανομής των καταγγελιών ανάμεσα στην Αττική και την περιφέρεια, με την αναλογία να μετατρέπεται από 80%-20% σε 77%-23%. Οι υπηρεσίες μαζικής ωφέλειας και κοινωνικού ενδιαφέροντος (στις οποίες συμπεριλαμβάνονται οι ηλεκτρονικές επικοινωνίες), το λιανικό εμπόριο και οι υπηρεσίες και οι τράπεζες αποτελούν τους εμπορικούς κλάδους που συγκεντρώνουν τις περισσότερες διαμαρτυρίες των καταναλωτών, φτάνοντας σχεδόν σε ποσοστό 70% επί του συνόλου των υποβληθεισών αναφορών(γράφημα 6).

Γράφημα 6: Καταγγελίες ανά εμπορικό κλάδο

ΠΗΓΗ:ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

% ΚΛΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ
(Καταγγελίες και ερωτήσεις, επι συνόλου κλήσεων)

Ας δούμε τώρα πέρα από τα στοιχεία του Συνηγόρου του Πολίτη και της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή και την γνώμη των καταναλωτών αναφορικά με την ασφάλεια ή και την δικαίωση που αισθάνονται όταν δεν ικανοποιηθούν από την αγορά κάποιου προϊόντος-υπηρεσίας. Θα χρησιμοποιήσουμε σαν παράδειγμα ένα εμπορικό κλάδο: τις τράπεζες. Επιλέγουμε τις τράπεζες για αναδεικνύονται σε πρωταθλητές σε παράπονα και καταγγελίες τόσο από τα στοιχεία του Συνηγόρου του Πολίτη όσο και από τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή. Στην εξαγωγή συμπερασμάτων για την γνώμη του καταναλωτή σχετικά με τις τράπεζες θα μας βοηθήσει η έρευνα κοινής γνώμης της G.P.O. για λογαριασμό του Υπουργείου Ανάπτυξης και της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή με θέμα τις στάσεις, αντιλήψεις των Ελλήνων για τα τραπεζικά προϊόντα.

Ο παρακάτω πίνακας της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή μας δίνει μια συνοπτική εικόνα των καταγγελιών-παραπόνων ανά εμπορικό κλάδο. Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται ότι ο εμπορικός κλάδος των τραπεζών κυριαρχεί στο σύνολο των κλήσεων στην γραμμή 1520 της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή κατά 23,1%.

Αλλά και όπως φαίνεται από τις υποβληθείσες αναφορές προς τον Συνήγορο του Καταναλωτή σχετικά με τον τομέα των τραπεζών τα παράπονα των καταναλωτών εστιάζονται κυρίως στην ύπαρξη καταχρηστικών όρων συναλλαγών σε τομείς όπως η

τήρηση καταθετικών λογαριασμών, η καταναλωτική πίστη, η έκδοση πιστωτικών καρτών, η χορήγηση καταναλωτικών δανείων, κ.λπ.

Οι καταναλωτές διαμαρτύρονται συχνότερα για την αθρόα και αλόγιστη έκδοση πιστωτικών καρτών εκ μέρους των τραπεζών και την εξ αυτού του λόγου αύξηση του δανεισμού, με πρόκληση δυσβάσταχτων οικονομικών επιβαρύνσεων (τόκοι υπερημερίας σε περίπτωση μη εμπρόθεσμης εξόφλησης των οφειλών, διαταγές πληρωμής, μέτρα αναγκαστικής εκτέλεσης σε βάρος της περιουσίας των καταναλωτών, κ.λπ.). Παρατηρείται, επίσης, το φαινόμενο της σύναψης καταναλωτικών δανείων και της χορήγησης πιστωτικών καρτών χωρίς να έχει προηγηθεί εξέταση της πιστοληπτικής ικανότητας των καταναλωτών.

Το συγκεκριμένο θέμα απασχόλησε τον Συνήγορο του Καταναλωτή ήδη από τους πρώτους μήνες λειτουργίας του και για τον λόγο αυτό συμπεριελήφθη στο σχέδιο του Κώδικα Καταναλωτικής Δεοντολογίας, που έχει τεθεί σε δημόσια διαβούλευση, διάταξη περί της υποχρέωσης των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων να προτείνουν το είδος και το συνολικό ποσόν της πίστωσης που ανταποκρίνεται καλύτερα στις δυνατότητες αποπληρωμής του δανειολήπτη, στο πλαίσιο μιας πολιτικής υπεύθυνου δανεισμού, με απώτερο σκοπό την αποφυγή υπερχρέωσης των νοικοκυριών, αλλά και την αποδοτικότερη διαχείριση των δανειακών κεφαλαίων των ίδιων των τραπεζών.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι τράπεζες ακολουθούν μια πολιτική προώθησης δανειακών προϊόντων και έκδοσης πιστωτικών καρτών συχνά χωρίς κάποιον στοιχειώδη έλεγχο της οικονομικής κατάστασης και της δικαιοπρακτικής ικανότητας του αντισυμβαλλομένου. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά που απέστειλε καταναλωτής, διαμαρτυρόμενος για το γεγονός ότι τράπεζα προχώρησε στη χορήγηση καταναλωτικού δανείου και στην έκδοση πιστωτικής κάρτας στον ενήλικο μεν, πάσχοντα δε από σοβαρά διανοητικά μειονεκτήματα, γιο του.

Υπήρξαν αναφορές για την ύπαρξη όρου σε σύμβαση έκδοσης χρεωστικής κάρτας, ο οποίος επιτρέπει τη χορήγηση εκ μέρους της τράπεζας των προσωπικών δεδομένων του καταναλωτή σε τρίτους για διαφημιστικούς σκοπούς. Ο συγκεκριμένος όρος έχει απασχολήσει και την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, η οποία μάλιστα οδηγήθηκε στη λήψη τής με αριθμό 18/2007 απόφασης στις 6 Μαρτίου 2007 με αφορμή όμοια καταγγελία που υποβλήθηκε από πολίτη.

Κατά την άποψη του Συνηγόρου του Καταναλωτή, ο όρος για την έκδοση της χρεωστικής κάρτας του χρηματοπιστωτικού

ιδρύματος με τον οποίο παρέχεται εκ των προτέρων η συγκατάθεση του προσφεύγοντος στην τράπεζα προς επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του για διαφημιστικούς σκοπούς ή για προώθηση πωλήσεων προϊόντων και υπηρεσιών είναι παράνομος, εφόσον: (α) η επεξεργασία γίνεται για άλλους, πλην της εκτέλεσης της σύμβασης, σκοπούς, (β) η συγκατάθεση δεν είναι ειδική, καθώς και (γ) δεν έχει προηγηθεί η απαιτούμενη από τις ανωτέρω διατάξεις του ν. 2472/1997 ενημέρωση των καταναλωτών για τη φύση και τα χαρακτηριστικά των προσφερόμενων προϊόντων και υπηρεσιών, όπως και για τους όρους και τις προϋποθέσεις που διέπουν τις τραπεζικές συναλλαγές, η οποία ωστόσο αποτελεί πάγια υποχρέωση των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων βάσει και της ΠΔ/ΤΕ 2501/31-10-2002.

Με το ίδιο σκεπτικό αντιμετωπίζονται και οι καταγγελίες καταναλωτών περί έκδοσης πιστωτικών καρτών και σύναψης καταναλωτικών δανείων μέσω της αγοράς προϊόντων σε εμπορικά καταστήματα που συνεργάζονται με τράπεζες, χωρίς ωστόσο κάτι τέτοιο να έχει ζητηθεί με ειδική αίτηση των καταναλωτών και χωρίς να έχει προηγηθεί αναλυτική ενημέρωσή τους για τους όρους πρόσβασης σε αυτά τα δανειακά προϊόντα. Ανάλογης φύσης είναι και οι καταγγελίες για προσφορά τραπεζικών καρτών σε συνεργασία με γυμναστήρια, ινστιτούτα αισθητικής ή εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην εξ αποστάσεως πώληση.

Η αξιοποίηση των εμπορικών συναλλαγών για την έμμεση προώθηση τραπεζικών προϊόντων αντιβαίνει τόσο στην έννοια της συγκατάθεσης που πρέπει να δώσει ο καταναλωτής όσο και σε αυτή της επαρκούς πληροφόρησής του πριν από τη σύναψη της σύμβασης. Τίθεται, δε, και θέμα νομιμότητας, από τη στιγμή που η σύμβαση συνάπτεται χωρίς την ταυτόχρονη φυσική παρουσία του καταναλωτή και του προμηθευτή (αρμόδιου εκπροσώπου της τράπεζας). Καταναλωτές καταγγέλλουν, επίσης, παραλείψεις εκ μέρους των τραπεζών στον έλεγχο της γνησιότητας των υπογραφών που βάζουν σε διάφορα παραστατικά αγοράς πριν προβούν στη χρέωση της πιστωτικής κάρτας τους, ακόμα δε και χρέωσή τους χωρίς διευκρινισμένη αιτιολογία. Ο Συνήγορος του Καταναλωτή έχει δεχθεί διαμαρτυρίες υπερχρέωσης καταναλωτών ως συνέπεια της απουσίας ουσιαστικού ελέγχου ταυτοπροσωπίας, τόσο από τα εμπορικά καταστήματα που διενεργούν συναλλαγές με τη χρήση πιστωτικών καρτών όσο και από τα τραπεζικά ιδρύματα που εκκαθαρίζουν τις συναλλαγές αυτές.

Ο Συνήγορος του Καταναλωτή δέχθηκε και καταγγελίες καταναλωτών περί της αδυναμίας φυσικών προσώπων να

εξοφλήσουν φόρο εισοδήματος σε τράπεζες στις οποίες δεν τηρούν λογαριασμό. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού, η Αρχή πρότεινε με έγγραφη επιστολή της προς το Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών και τις αρμόδιες τράπεζες να επιτρέπεται, μέσω της Σύμβασης Διατραπεζικής Πληρωμής Φόρου Εισοδήματος Φυσικών Προσώπων που έχουν υπογράψει με τη ΔΙΑΣ Α.Ε., η είσπραξη του φόρου εισοδήματος ή δόσης αυτού, χωρίς να είναι απαραίτητο το φυσικό πρόσωπο να τηρεί λογαριασμό στην εκάστοτε τράπεζα.

Άλλες καταγγελίες αφορούν στη χρέωση εξόδων κίνησης και τήρησης καταθετικού λογαριασμού. Σύμφωνα με την Απόφαση 234/2006/Β-1872 περί τροποποίησης της απόφασης της Επιτροπής Τραπεζικών και Πιστωτικών Θεμάτων της Τράπεζας της Ελλάδας «Ενημέρωση συναλλασσόμενων με τα πιστωτικά ιδρύματα», απαγορεύεται η είσπραξη εξόδων αδράνειας σε λογαριασμούς καταθέσεων ταμιευτηρίου, στον βαθμό που αυτά υπερβαίνουν τους τόκους και θίγουν το εκάστοτε υπόλοιπο του κεφαλαίου της κατάθεσης.

Συνήθης πηγή καταναλωτικών διαφορών με υψηλή δημοσιότητα στον Τύπο είναι επίσης η επιβολή ποινής (penalty) για την πρόωρη εξόφληση δανείων. Με την απόφαση 430/2005 του Αρείου Πάγου έχει κριθεί καταχρηστική η επιβολή ποινής για την εξόφληση πριν από τη λήξη του δανείου με κυμαινόμενο επιτόκιο.

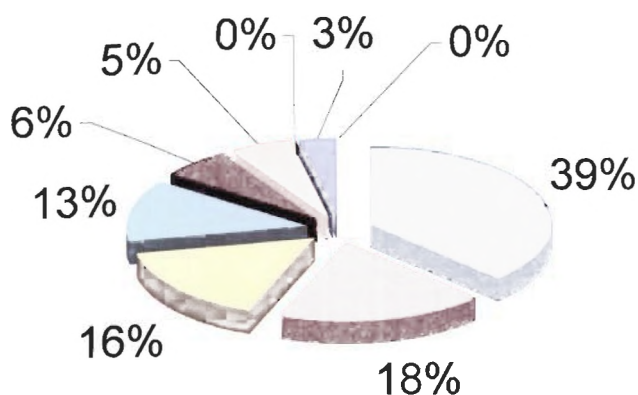
Προβληματικός σε κάθε περίπτωση κρίνεται ο μη ακριβής ορισμός στη σύμβαση που συνάπτεται με χρηματοπιστωτικά ιδρύματα της ποινής που καλείται να πληρώσει καταναλωτής για πρόωρη εξόφληση προθεσμιακής κατάθεσης διάρκειας δύο ετών. Σύμφωνα με την ΠΔΤΕ 2501/31-10-2002, τα πιστωτικά ιδρύματα οφείλουν να παρέχουν κατ' ελάχιστο, ανάμεσα σε άλλα στοιχεία και πληροφορίες, τυχόν όρους και προϋποθέσεις, όπως είναι και οι όροι πρόωρης απόδοσης. Ο μη ακριβής ορισμός προσκρούει, επιπλέον, στο εδάφιο ια' της παρ. 7 του άρθρου 2 του ν. 2251/1994, που ορίζει ως καταχρηστική πρακτική το αόριστο τίμημα και την αδυναμία προσδιορισμού του με κριτήρια ειδικά καθορισμένα στη σύμβαση και εύλογα για τον καταναλωτή.

Ανάμεσα στις καταγγελίες που δέχθηκε φέτος η Αρχής περιλαμβάνονται οι σημαντικές καθυστερήσεις των τραπεζών ως προς την ενημέρωση των πελατών τους περί της εξέλιξης ληξιπρόθεσμων οφειλών. Η παράλειψη αυτή συνεπάγεται την επιβάρυνση των δανειοληπτών, αλλά και των εγγυητών δανείων και πιστώσεων, με τόκους υπερημερίας ή ακόμα και την κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων τους σε περίπτωση που αρνηθούν την πληρωμή.

Επίσης, από καταγγελίες εγγυητών δανείων προκύπτει ότι, λόγω ελλιπούς προσυμβατικής ενημέρωσης, αυτοί δεν αντιλαμβάνονταν τη σημασία του συμβατικού όρου με τον οποίο ο εγγυητής παραιτείται από την ένσταση δίζησης του άρθρου 855 του Αστικού Κώδικα, ώστε αυτός να ευθύνεται έναντι της δανείστριας τράπεζας ως πρωτοφειλέτης.

Ιδιαίτερη σημασία για την προστασία του καταναλωτή έχει, τέλος, ο τρόπος διαφήμισης και προβολής των τραπεζικών προϊόντων. Πολύ συχνά, έντυπες και τηλεοπτικές διαφημίσεις παρουσιάζονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην γίνονται κατανοητοί οι όροι σύναψης και αποπληρωμής τους. Μέσω διαφημίσεων του τύπου «έγκριση με ένα τηλεφώνημα», «άμεση εκταμίευση» κ.λπ., οι σχετικές διαφημίσεις προτάσσουν την υπερβολική ευκολία κτήσης του προϊόντος και δημιουργούν την ψευδαίσθηση ότι αυτό αποτελεί μεγάλη ευκαιρία για τους καταναλωτές. Εν προκειμένω, η διαφήμιση έχει παραπλανητικό χαρακτήρα επειδή δημιουργεί στον καταναλωτή την εντύπωση της ιδιαίτερως ευνοϊκής προσφοράς, αντιθέτως προς το πνεύμα της τιμιότητας που προτάσσει το εδάφιο β' του άρθρου 3 του αναθεωρημένου Κώδικα Διαφήμισης και Επικοινωνίας που ισχύει από 01-01-2007, αλλά και ως προς τη συγκάλυψη της πραγματικής συνολικής τιμής αγοράς του δανειακού προϊόντος (εδάφιο ια', παρ. 7, άρθρο 2 του ν. 2251/1994), γεγονός που, συνυπολογιζόμενων των παραπάνω, εγείρει προβληματισμό και ως προς τον βαθμό σεβασμού της αρχής της αλήθειας και της αντικειμενικότητας, η οποία προστατεύεται από το εδάφιο β' του άρθρου 5 του σχετικού ως άνω αναφερόμενου Κώδικα.

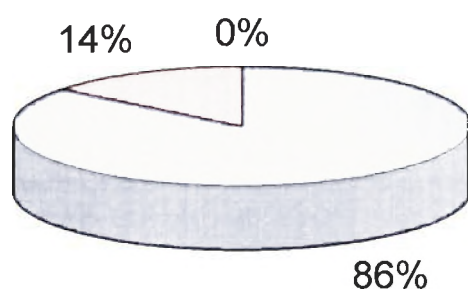
ΓΡΑΦΗΜΑ:Κατηγορίες καταγγελιών σχετικά με τράπεζες

- Αλόγιστη έκδοση πιστωτικών καρτών
- Ελλιπής έλεγχος πιστοληπτικής ικανότητας
- Συνάψεις καταναλωτικών δανείων και εκδόσεις πιστωτικών καρτών μέσω συνεργαζόμενων και αναρμόδιων τρίτων
- Προσβολή, παράνομη επεξεργασία,ανευ συγκατάθεση προσωπικών δεδομένων
- Καταχρηστικές, παράνομες, αδιευκρίνιστες ή χρεώσεις που οφείλονται σε πλημμελή έλεγχο της ταυτοπροσωπίας του συναλλασόμενου
- Ελλιπής πληροφόρηση για τα δανειακά και πιστωτικά προϊόντα
- Σημαντικές καθυστερήσεις στην ενημέρωση για ληξιπρόθεσμες οφειλές
- Παραπλανητικές διαφημίσεις
- Άλλες καταγγελίες

ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

ΓΡΑΦΗΜΑ: Έκβαση καταγγελιών σχετικά με τράπεζες

☐ Υπέρ καταναλωτή

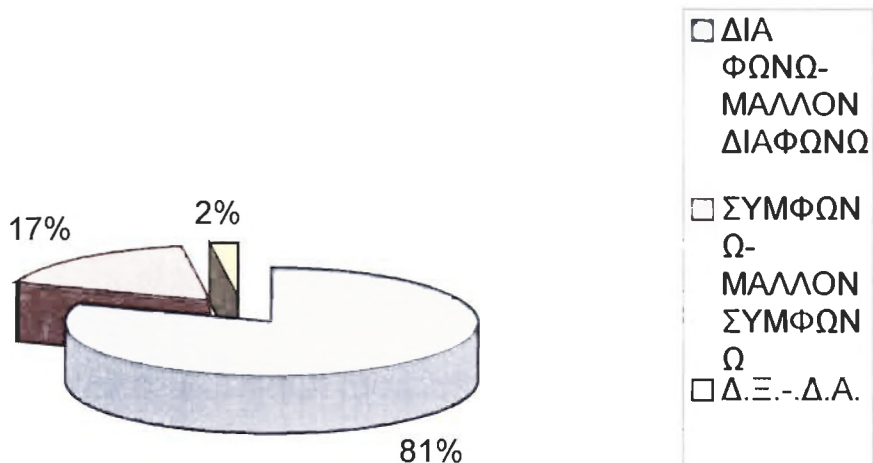
☐ Υπέρ προμηθευτή

☐ Μη επιλυθείσες(κατόπιν εξάντλησης όλων των μέσων φιλικού διακανονισμού)

ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

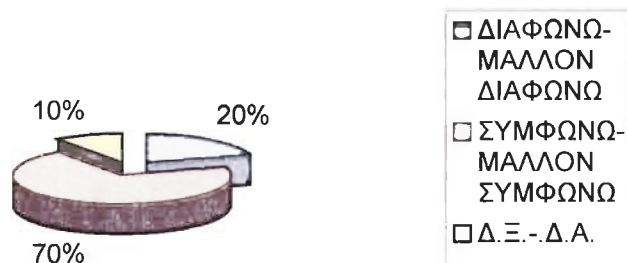
Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας της G.P.O. για λογαριασμό του Υπουργείου Ανάπτυξης και της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή για τις στάσεις, αντιλήψεις και συμπεριφορές των πολιτών για τα τραπεζικά προϊόντα οι καταναλωτές δεν εμπιστεύονται τις τράπεζες, δεν γνωρίζουν τα δικαιώματά τους και δηλώνουν σχεδόν καθόλου ενημερωμένοι για τους όρους δανεισμού και για τα τραπεζικά προϊόντα.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Οί τράπεζες ενδιαφέρονται για το κοινωνικό σύνολο;

ΠΗΓΗ:ΕΡΕΥΝΑ G.P.O. ΓΙΑ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
(ΘΕΜΑ:ΣΤΑΣΕΙΣ, ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ ΠΟΛΙΤΩΝ
ΓΙΑ ΤΑ ΤΡΑΠΕΖΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ)

ΕΡΩΤΗΣΗ: Οι τράπεζες λειτουργούν ασύδοτα και χωρίς κανέναν έλεγχο από την πολιτεία και τα αρμόδια ελεγκτικά όργανα;

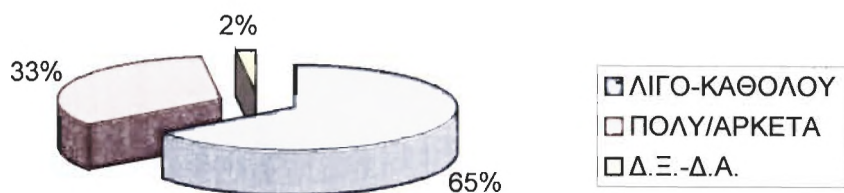
ΠΗΓΗ:ΕΡΕΥΝΑ G.P.O. ΓΙΑ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ (ΘΕΜΑ:ΣΤΑΣΕΙΣ, ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ ΠΟΛΙΤΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΤΡΑΠΕΖΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ)

ΕΡΩΤΗΣΗ:Πόσο καλά γνωρίζετε τα δικαιώματά σας απέναντι στις τράπεζες;

ΠΗΓΗ:ΕΡΕΥΝΑ G.P.O. ΓΙΑ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ (ΘΕΜΑ:ΣΤΑΣΕΙΣ, ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ ΠΟΛΙΤΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΤΡΑΠΕΖΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ)

**ΕΡΩΤΗΣΗ:Πόσο ενημερωμένοι είστε με τα
τραπεζικά προϊόντα και τους όρους δανεισμού
που τα συνοδεύουν;**

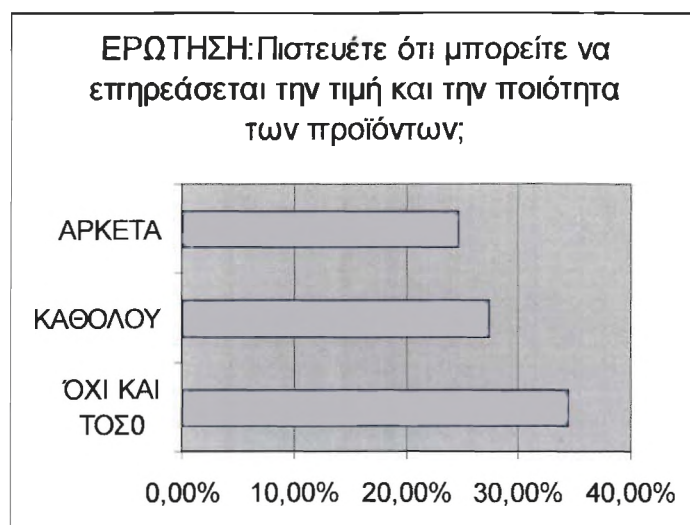

**ΠΗΓΗ:ΕΡΕΥΝΑ G.P.O. ΓΙΑ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
(ΘΕΜΑ:ΣΤΑΣΕΙΣ, ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ
ΠΟΛΙΤΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΤΡΑΠΕΖΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ)**

Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 91,8% των ερωτηθέντων της έρευνας που δηλώνει ότι έχει τραπεζικό λογαριασμό ή κάποιο άλλο τραπεζικό προϊόν το 62,1% δηλώνει ότι δεν γνωρίζει τα δικαιώματά του απέναντι στις τράπεζες. Αλλά και όσον αφορά την ασφάλεια οι πολίτες με ποσοστό 80,02% πιστεύουν ότι οι τράπεζες δεν ενδιαφέρονται για το κοινωνικό σύνολο και με ποσοστό 69,04% ότι λειτουργούν ασύδοτα και χωρίς κανένα έλεγχο από την πολιτεία και τα αρμόδια ελεγκτικά όργανα (έρευνα G.P.O.).

Τα υψηλά ποσοστά καταγγελιών, η ελλιπής γνώση των δικαιωμάτων καθώς και το γεγονός ότι οι πολίτες όταν παραπλανηθούν ή μείνουν δυσαρεστημένοι από κάποιο προϊόν ή υπηρεσία δεν απευθύνονται στις καταναλωτικές οργανώσεις αλλά μεμονωμένα προσπαθούν να βρουν λύση στο πρόβλημά τους μέσα από τις κρατικές αρχές τις οποίες όμως δεν περιβάλλουν με ιδιαίτερη εμπιστοσύνη αναφορικά με τις τράπεζες δείχνουν ότι οι πολίτες δεν έχουν ενσωματώσει το καταναλωτικό κίνημα στην καθημερινότητά τους. Και όχι μόνο δεν πιστεύουν ότι το καταναλωτικό κίνημα μπορεί να τους βοηθήσει αλλά και ότι ο μέσος καταναλωτής (έρευνα Stratego) δεν είναι σε θέση να επηρεάσει την τιμή και την ποιότητα των προϊόντων.

Πιο συγκεκριμένα στην ερώτηση κατά πόσο πιστεύετε ότι σαν καταναλωτής μπορείτε να επηρεάσετε την τιμή και την ποιότητα των προϊόντων, το 34,4% των ερωτηθέντων υποστηρίζει πως όχι και τόσο, το 27,4% καθόλου και μόνο το 24,6% αρκετά (διάγραμμα 1). Αν θέλουμε να προχωρήσουμε λίγο παρακάτω και να το συνδέσουμε με το καταναλωτικό κίνημα, η παραπάνω ερώτηση είναι μια ένδειξη της αντίληψης των καταναλωτών σχετικά με το κατά πόσο μπορούν μεμονωμένα ή και συλλογικά να διεκδικήσουν το δικαιώματά τους. Και το παραπάνω ερώτημα αλλά και τα στοιχεία που αναλύσαμε παραπάνω δείχνουν ότι οι καταναλωτές νοιώθουν μόνοι και ανίσχυροι μπροστά στην αγορά.

ΠΗΓΗ: Έρευνα STRATEGO για λογαριασμό του Υπουργείου Ανάπτυξης με θέμα: Καταναλωτική συνείδηση και Καταναλωτική Συμπεριφορά

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι διεθνείς οικονομικές και τεχνολογικές αλλαγές και η παγκοσμιοποίηση των αγορών έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην εικόνα του σύγχρονου εμπορικού περιβάλλοντος.

Κυρίαρχα χαρακτηριστικά της νέας καταναλωτικής πραγματικότητας μπορούν να θεωρηθούν: 1) η ζωηρή δραστηριοποίηση επιχειρηματιών και η αυξανόμενη ιδιωτικοποίηση δημόσιων υπηρεσιών, 2) η πολυ-εθνοποίηση των επιχειρήσεων, 3) η οικουμενική αποδοχή των κανόνων της αποκαλούμενης «οικονομίας της αγοράς», 4) ο διαρκώς ογκούμενος ανταγωνισμός σε εθνικό και διεθνές επίπεδο ανάμεσα σε προμηθευτές, 5) η ανάπτυξη και εξέλιξη των υπηρεσιών διαφήμισης και προβολής, 6) η αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών ως μέσων προώθησης προϊόντων και υπηρεσιών, 7) η άρση των χρονικών και γεωγραφικών περιορισμών που υφίστανται στις συμβατικές αγοροπωλησίες, 8) η ενοποίηση των εθνικών αγορών σε ένα τεράστιο εικονικό κατάστημα με χαρακτηριστικά διευρυμένης ηλεκτρονικής πρόσβασης, καθώς και 9) η διευκόλυνση της διακίνησης των αγαθών λόγω κατάργησης των δασμών και της απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου.

Οι εξελίξεις αυτές μπορούν να αποβαίνουν προς όφελος του σύγχρονου καταναλωτή, ο οποίος εισπράττει τα θετικά αποτελέσματα του ανταγωνισμού και της πληθώρας των αγοραστικών του επιλογών. Ταυτόχρονα όμως αυξάνονται ο κίνδυνος ο καταναλωτής να πέσει θύμα απάτης και των παραπλανητικών εμπορικών πρακτικών που εφαρμόζουν κατ'εξακολούθηση κάποιοι ασύδοτοι και αισχροκερδούντες προμηθευτές.

Στη βάση της συλλογικής εκπροσώπησης και της διεκδίκησης ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων ιδρύθηκε το καταναλωτικό κίνημα. Πρόκειται για ένα κίνημα που εντάσσεται στα πλαίσια των νέων κοινωνικών κινημάτων. Η καινοτομία που επέφεραν αυτά τα κινήματα συνίστατο στην απόδοση μεγαλύτερης σημασίας σε έννοιες όπως η ομαδική ή συλλογική ταυτότητα, στις αξίες και τους τρόπους ζωής είτε ενάντια είτε ξέχωρα από τις μέχρι τότε ιδεολογικές κατασκευές.

Ο κύριος αντικειμενικός σκοπός τους είναι η διατήρηση της αυτονομίας τους στο πλαίσιο της διευρυνόμενης και ιδιαίτερα πλουραλιστικής «κοινωνίας πολιτών». Η προσέγγιση των κινημάτων για τη δημοκρατία χαρακτηρίζεται από το σεβασμό στη διαφορά και την έμφαση στην επίτευξη συνθηκών διαβούλευσης

και διαλόγου. Όσον αφορά την ιδιότητα του πολίτη θεωρείται ότι πρέπει να κατοχυρωθούν τα ομαδικά δικαιώματα και να διατηρούνται ως κόρες οφθαλμών τα καθολικά ανθρώπινα δικαιώματα.

Αναφορικά τώρα με το καταναλωτικό κίνημα σύμφωνα με τα πορίσματα των ερευνών οι καταναλωτές έρχονται σε επαφή με κάποια καταναλωτική οργάνωση ή με κάποιο κρατικό φορέα μόνο όταν έχουν υποστεί ζημιά και επιθυμούν να επιλύσουν το τυχόν πρόβλημα που έχει δημιουργηθεί. Το 64,9% των καταναλωτών που εγγράφηκαν σε καταναλωτική οργάνωση το έκανε για να διαμεσολαβήσει η οργάνωση για την επίλυση κάποιου προβλήματος. Επιπλέον για την επίλυση των προβλημάτων τους οι καταναλωτές προτιμούν να απευθυνθούν μεμονωμένα στους κρατικούς φορείς και να πραγματοποιήσουν καταγγελία παρά στις καταναλωτικές οργανώσεις. Η έλλειψη του αισθήματος συλλογικότητας από την πλευρά των καταναλωτών είναι εμφανής και στην απάντηση στο ερώτημα κατά πόσο πιστεύουν ότι μπορούν να επηρεάσουν την τιμή και την ποιότητα των προϊόντων. Σε ποσοστό 61,8% οι καταναλωτές πιστεύουν ότι μπορούν να επηρεάσουν την τιμή και την ποιότητα των προϊόντων καθόλου και όχι και τόσο.

Το γεγονός ότι ένα τόσο μεγάλο ποσοστό καταναλωτών πιστεύει ότι δεν μπορεί να επηρεάσει την τιμή και την ποιότητα των προϊόντων ενώ σε προηγούμενη ερώτηση έχει αξιολογήσει την ποιότητα και τιμή σαν τους σημαντικότερους παράγοντες (95,8% και 88,7% αντίστοιχα) για την αγορά κάποιου προϊόντος είναι ενδεικτικό του βαθμού διεκδίκησης των σύγχρονων καταναλωτών.

Ενδιαφέρον (όσον αφορά τον βαθμό διεκδίκησης) παρουσιάζει και το γεγονός ότι οι άνδρες-γυναίκες που βρίσκονται μεταξύ των ηλικιών 35-54 διεκδικούν, είναι σχετικά ενημερωμένοι για τα δικαιώματά τους και προβαίνουν σε καταγγελίες σε ποσοστό άνω του 80%. Αντίθετα οι άνδρες αλλά κυρίως οι γυναίκες μεταξύ των ηλικιών 25-35 είναι λιγότεροι ενημερωμένοι και σχεδόν αδιάφοροι για τα δικαιώματά τους.

Εάν προσθέσουμε και το ότι το 16,9% των καταναλωτών που δεν είναι μέλη σε καταναλωτική οργάνωση δεν γνωρίζει για την ύπαρξη καταναλωτικών οργανώσεων, το 48,8% που γνωρίζει ότι υπάρχουν καταναλωτικές οργανώσεις είναι αναποφάσιστο σχετικά με το εάν είναι διατεθειμένο να εγγραφεί σε μια από αυτές τις καταναλωτικές οργανώσεις και μόνο το 29,5% είναι διατεθειμένο να εγγραφεί μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι η δυναμική του σύγχρονου καταναλωτικού κινήματος είναι αρκετά περιορισμένη.

Οι καταναλωτές δεν γνωρίζουν τα δικαιώματά τους και δεν αισθάνονται ασφαλείς απέναντι στις μεγάλες επιχειρήσεις όπως για παράδειγμα οι τράπεζες. Πιο συγκεκριμένα παρουσιάζεται το εξής παράδοξο: ενώ εμπιστεύονται τους κρατικούς φορείς για την επίλυση των διαφορών τους με τις τράπεζες υποστηρίζουν ότι ο κλάδος των τραπεζών λειτουργεί ασύδοτα χωρίς κανέναν έλεγχο από τα αρμόδια ελεγκτικά όργανα.

Ενώ ένα μεγάλο ποσοστό (91,8%) καταναλωτών διαθέτει τραπεζικό λογαριασμό ή κάποιο άλλο τραπεζικό προϊόν η γνώμη του για τις τράπεζες δεν είναι και τόσο θετική. Το 80,02% δεν πιστεύει ότι οι τράπεζες ενδιαφέρονται για το κοινωνικό σύνολο, το 86,8% πιστεύει ότι οι τράπεζες εκμεταλλεύονται την αδυναμία του πολίτη να αντεπεξέλθει στις καθημερινές του ανάγκες και το 75,03 πιστεύει ότι οι όροι του τραπεζικού δανεισμού δεν είναι καθόλου δίκαιοι. Μόνο το 35,9% των καταναλωτών γνωρίζει τα δικαιώματά του απέναντι στις τράπεζες ενώ το 62,1% γνωρίζει λίγο ή καθόλου τα δικαιώματά του.

Ο κλάδος των τραπεζών είναι ένα ενδεικτικό παράδειγμα της ανασφάλειας που νοιώθουν οι καταναλωτές απέναντι στην αγορά. Εάν προσθέσουμε στην έλλειψη ασφάλειας και την μεμονωμένη διεκδίκηση των δικαιωμάτων από πλευράς καταναλωτών μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι το καταναλωτικό κίνημα δεν βρίσκεται στις άμεσες επιλογές των καταναλωτών. Όπως δείχνουν και τα πορίσματα της έρευνας για το προφίλ των καταναλωτών που είναι μέλη καταναλωτικών οργανώσεων και πραγματοποιήθηκε σε μέλη και μη μέλη καταναλωτικών οργανώσεων, οι καταναλωτές που δεν είναι μέλη καταναλωτικών οργανώσεων πιστεύουν σε μικρό βαθμό ότι το καταναλωτικό κίνημα μπορεί να αποτελέσει σημαντικό ζήτημα στις μέρες μας. Επίσης θεωρούν ότι δεν αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για την αλλαγή των επιχειρηματικών πρακτικών και διαδικασιών. Φαίνεται λοιπόν τόσο από την αξιολόγηση των ίδιων των καταναλωτών όσο και από τα συναφή ευρήματα που σχετίζονται με τις καταγγελίες και την επαφή με τις καταναλωτικές οργανώσεις ότι οι καταναλωτές δεν κρίνουν σαν αρκετό σημαντικό το ρόλο του καταναλωτικού κινήματος. Βλέπουμε λοιπόν ότι μία βασική διάσταση των αρχών του καταναλωτικού κινήματος της εκπροσώπησης και της ένωσης σε ομάδες για την διεκδίκηση των βασικών δικαιωμάτων (ποιότητα, ασφάλεια κτλ.) δεν έχει απήχηση από πλευράς καταναλωτών.

Απόψεις σχετικά με το καταναλωτικό κίνημα

ΔΕΙΓΜΑ: Μέλη καταναλωτικών οργανώσεων	Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ-Ούτε διαφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα	Συμφωνώ
Κατασκευάστριες εταιρίες περισσότερο ευαίσθητες απ' ότι στο παρελθόν	3,1%	20,6%	27,8%	47,4%	1%
Όταν οι καταναλωτές έχουν πρόβλημα με προϊόντα που έχουν αγοράσει μπορούν εύκολα να το αντιμετωπίσουν	17,5%	55,7%	16,5%	10,3%	0%
Οι περισσότερες εταιρείες καταβάλουν ειλικρινή προσπάθεια για διευθετούν δίκαια τα παράπονα των καταναλωτών	9,3%	52,6%	35,1%	3,1%	0%
Διαδικασίες που ακολουθούνται από τις εταιρίες δεν είναι ικανοποιητικές	2,1%	9,3%	20,6%	60,8%	7,2%
Κίνηση για την προστασία των καταναλωτών δεν αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για αλλαγή επιχειρηματικών	14,4%	35,1%	23,7%	26,8%	0%

πρακτικών- διαδικασιών					
Εκμετάλλευση καταναλωτών από επιχειρήσεις- αξίζει περισσότερη προσοχή απ' ότι λαμβάνει	0%	6,2%	10,3%	57,7%	25,8%
Κίνημα για την προστασία των καταναλωτών- σημαντικό ζήτημα στις μέρες μας	0%	3,1%	1%	36,1%	59,8%
Κίνημα για την προστασία των καταναλωτών-θα είναι περισσότερο σημαντικό στο μέλλον	0%	4,1%	8,2%	37,1%	49,5%

ΠΗΓΗ: Έρευνα για την «Διερεύνηση του προφίλ καταναλωτών που είναι μέλη καταναλωτικών οργανώσεων στην Ελλάδα» (Ι.Γκόγκου, Οικονομικό Πανεπιστήμιο).

Αλλά και όσον αφορά την έκβαση των καταγγελιών και την τελική δικαίωση των καταναλωτών όταν υποστούν ζημία η εμπειρία δείχνει υφίστανται σημαντικές καθυστερήσεις. Σύμφωνα και με τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή αλλά και του Συνηγόρου του Πολίτη ένας μεγάλος αριθμός υποθέσεων είναι υπό επεξεργασία και βρίσκεται σε εκκρεμότητα. Επίσης πολλές υποθέσεις έχουν επιλυθεί με συμβιβαστικό τρόπο. Λέγοντας εξωδικαστική επίλυση της διαφοράς εννοούμε την φιλική διευθέτηση της καταναλωτικής διαφοράς ανάμεσα σε καταναλωτή και προμηθευτή.

Πιο συγκεκριμένα, ο Συνήγορος του Καταναλωτή και οι Επιτροπές Φιλικού Διακανονισμού που εδρεύουν στις κατά τόπους Νομαρχιακές Αυτοδιοικήσεις προτείνουν την φιλική διευθέτηση της διαφοράς, επιδιώκοντας να συμβιβάσουν τα εμπλεκόμενα μέρη. Βασικός στόχος είναι η άμεση προστασία των δικαιωμάτων του καταναλωτή και η υποστήριξη των δίκαιων αιτημάτων του μέσω

μιας ευέλικτης, ανέξοδης και ταχείας διευθέτησης των διαφορών του που ανακύπτουν με προμηθευτές. Εφόσον επιτευχθεί συμβιβασμός, συντάσσεται πρακτικό από τον Συνήγορο του Καταναλωτή ή τον πρόεδρο της οικείας Επιτροπής Φιλικού Διακανονισμού (κατά περίπτωση), το οποίο υπογράφεται από τα εμπλεκόμενα μέρη ή τους νόμιμους εκπροσώπους τους και επέχει θέση δικαστικού συμβιβασμού. Αν δεν επιτευχθεί συμβιβασμός κατά τη διαδικασία της φιλικής διευθέτησης της διαφοράς, ο Συνήγορος του Καταναλωτή προβαίνει στη διατύπωση έγγραφης σύστασης προς τα δύο μέρη, με σκοπό της επίλυσής της. Σε περίπτωση που κάποιο από τα εμπλεκόμενα μέρη δεν αποδεχθεί τα διαλαμβανόμενα στην έγγραφη σύσταση της Αρχής, ο Συνήγορος δύναται να δημοσιοποιήσει το γεγονός, κοινοποιώντας καταλλήλως το πόρισμά του. Μια απλή δημοσιοποίηση ή ένας συμβιβασμός δεν αρκεί όταν θίγονται βασικά δικαιώματα.

Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα των ινστιτούτων αισθητικής και αλυσίδας γυμναστηρίων. Ενώσεις καταναλωτών και μεμονωμένοι πελάτες έχουν δημοσιοποιήσει περιπτώσεις όπου η παροχή συμφωνηθείσων υπηρεσιών διακόπτεται λόγω πτώχευσης ή αναστολής λειτουργίας του ινστιτούτου αισθητικής ή του γυμναστηρίου, χωρίς ωστόσο να διακόπτεται η διεκδίκηση του οφειλόμενου ποσού (ακόμη και σε βάρος της περιουσίας του οφειλέτη) εκ μέρους των τραπεζών που εξέδωσαν την κάρτα ή το καταναλωτικό δάνειο σε συνεργασία με τους αναξιόπιστους προμηθευτές, οι οποίοι σε κάθε περίπτωση έχουν εισπράξει τα σχετικά ποσά.

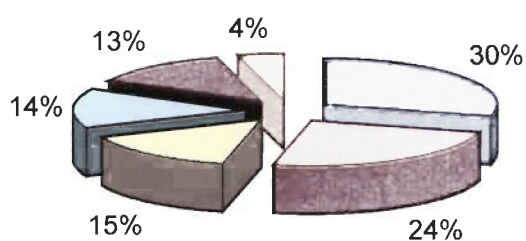
Πρόκειται για μια πρακτική μιας σειράς επιχειρηματιών που συμβαίνει για αρκετά χρόνια. Πολλοί καταναλωτές (το 42% των καταγγελιών στον Συνήγορο του Πολίτη επί του συνόλου των καταγγελιών για τα ινστιτούτα αισθητικής και τα γυμναστήρια) έχουν εξαπατηθεί και μέχρι σήμερα πληρώνουν χρηματικά ποσά για υπηρεσίες που δεν χρησιμοποιούν χωρίς ούτε οι καταναλωτικές οργανώσεις ούτε οι θεσμοθετημένοι φορείς να μπορούν να δώσουν λύση.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα καταπάτησης των δικαιωμάτων των καταναλωτών είναι αυτό των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας. Η απελευθέρωση της αγοράς των ηλεκτρονικών επικοινωνιών στη χώρα μας έχει ευνοήσει τον ανταγωνισμό και την εμπορική δραστηριοποίηση σημαντικού αριθμού εναλλακτικών παροχών, οι οποίοι απευθύνονται στο αγοραστικό κοινό με την προσφορά καινοτόμων προϊόντων και υπηρεσιών.

Μια σειρά καταγγελιών που έχουν δεχτεί τόσο οι καταναλωτικές οργανώσεις όσο και ο Συνήγορος του Καταναλωτή αφορούν

αδιευκρίνιστες ή υψηλές χρεώσεις, οι οποίες δεν αντιστοιχούν στα ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα της παραγγελθείσας υπηρεσίας. Οι χρεώσεις αυτές συνήθως προέρχονται: α) από ταχύτητες συνδέσεων internet μικρότερες από αυτές που συμφωνήθηκαν με τις παρόχους-εταιρείες, για τις οποίες ωστόσο οι καταναλωτές καλούνται να καταβάλουν το συμβατικό τίμημα, όσο και β) από κλήσεις που πραγματοποιήθηκαν μέσω λογισμικού που εγκαταστάθηκε παράνομα στον ηλεκτρονικό υπολογιστή των χρηστών-καταναλωτών, εξαιτίας της σιωπηλής λειτουργίας του οποίου ο ανυποψίαστος καταναλωτής χρεώνεται για διεθνείς κλήσεις προς αριθμούς υψηλής χρέωσης (το 30% του συνόλου των καταγγελιών στο Συνήγορο του Πολίτη επί του συνόλου των καταγγελιών που τις Ηλεκτρονικές Επικοινωνίες). Στις περιπτώσεις αυτές ο καταναλωτής το μόνο που μπορεί να κάνει να προβεί στην εξόφληση του μη αμφισβητούμενου τμήματος του λογαριασμού που αναλογεί στην επικοινωνία, ώστε να μη διακοπεί αυτή σε περίπτωση μη πληρωμής, μέχρι να εκδοθεί απόφαση από το αρμόδιο όργανο (ΕΕΤΤ ή δικαστήρια) για το υπό αμφισβήτηση τμήμα του λογαριασμού που αφορά υπηρεσίες αυξημένης χρέωσης.

Πρόκειται λοιπόν για άλλη μια περίπτωση που οι καταναλωτές παρά την πληθώρα των καταναλωτικών οργανώσεων και των αρμόδιων φορέων που έχουν επιληφθεί του θέματος είναι αναγκασμένοι να είναι στην αναμονή χωρίς να γνωρίζουν την τύχη τους.

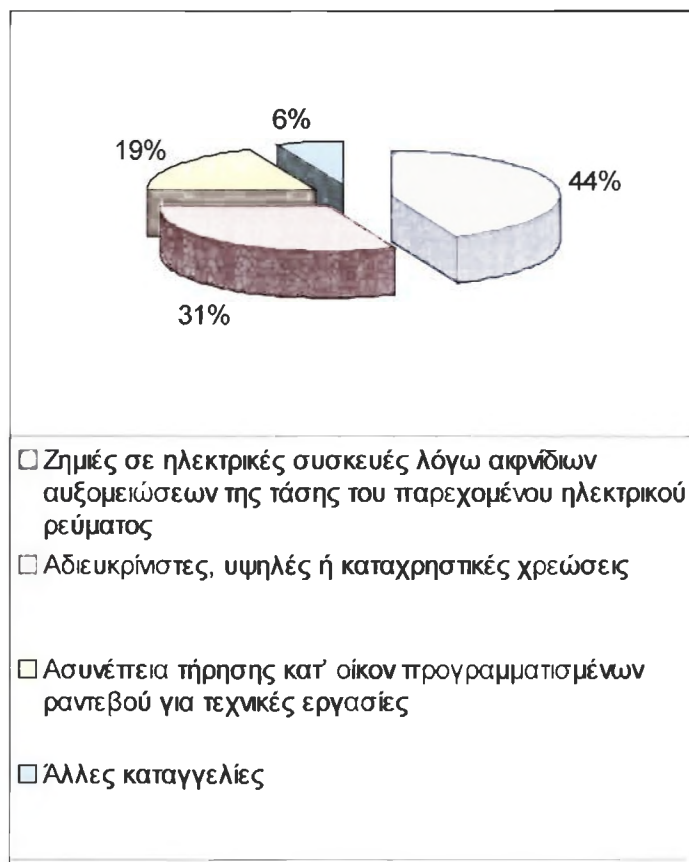
- ☐ Αδευκρίνιστες, υψηλές ή καταχρηστικές χρεώσεις
- ☐ Σημαντικές καθυστερήσεις στην ενεργοποίηση συνδέσεων διαδικτύου και λοιπών
- ☐ Χαμηλή ποιότητα υπηρεσιών (συχνές διακοπές, περιοδική απώλεια σύνδεσης)
- ☐ Ζημιές σε ηλεκτρικές συσκευές λόγω αιφνίδιων αυξομειώσεων της τάσης του παρεχομένου ηλεκτρικού ρεύματος
- ☒ Ασυνέπεια τήρησης κατ' οίκον προγραμματισμένων ραντεβού για τεχνικές εργασίες
- ☐ Άλλες καταγγελίες

Καταγγελίες για τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες

ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

Αλλά και η παρακάτω περίπτωση υπόθεσης που αφορά την Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ) είναι μια περίπτωση που οι καταναλωτές στερούνται της δυνατότητας να εκφράσουν την δυσαρέσκεια τους. Πιο συγκεκριμένα η ΔΕΗ έχει καταγγελλεί για το γεγονός ότι προχώρησε, κατά παράβαση της υποχρέωσής της για έκδοση τετραμηνιαίου λογαριασμού, στην έκδοση εκκαθαριστικού λογαριασμού οκταμήνου, με καταμέτρηση της συνολικής πραγματικής κατανάλωσης ρεύματος και την αντίστοιχη τιμολόγηση αυτού και των παγίων χρεώσεων με βάση τη χρονική περίοδο των οκτώ μηνών και με εφαρμογή συντελεστή ημερών, με την αιτιολογία ότι δεν κατέστη δυνατή η έγκαιρη μέτρηση της κατανάλωσης επειδή το ακίνητο εντός του οποίου βρισκόταν ο μετρητής βρέθηκε κλειστό.

Επίσης η ΔΕΗ έχει καταγγελλεί για τις ζημιές που υφίστανται οι ηλεκτρικές συσκευές καταναλωτών λόγω αιφνίδιων αυξομειώσεων της τάσης του παρεχόμενου ηλεκτρικού ρεύματος (το 31,3% των καταγγελιών στο Συνήγορο του Πολίτη επί του συνόλου των καταγγελιών που αφορούν την ΔΕΗ). Η εταιρεία όμως αποποιείται των ευθυνών της δηλώνοντας ότι η ευθύνη για την προστασία των συσκευών από τις συγκεκριμένες ζημιές ανήκει στους καταναλωτές. Η εξακρίβωση της υπαιτιότητας αποτελεί ζητούμενο χρονοβόρο, πολυδάπανο (αγορά και τοποθέτηση συσκευών καταγραφής) και αρκετά δύσκολο για τους παθόντες καταναλωτές.

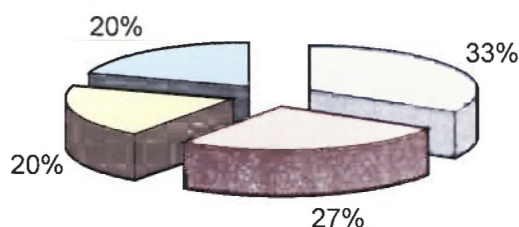

Κατηγορίες καταγγελιών για την ΔΕΗ

ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

Οι αερομεταφορές αποτελούν, με τη σειρά τους, εστία καταναλωτικών διαφορών. Καταναλωτές έχουν παραπονεθεί στον Συνήγορο του Καταναλωτή για μερική/ολική απώλεια ή καταστροφή των αποσκευών τους μετά το πέρας προγραμματισμένων πτήσεων. Μέσω άλλης καταγγελίας καταναλωτή γνωστοποιήθηκε στον Συνήγορο του Καταναλωτή ότι τα εισιτήρια μεταφοράς επιβατών που εκδίδει συγκεκριμένη αεροπορική εταιρεία του εξωτερικού που δραστηριοποιείται στην Ελλάδα δεν αναγράφουν το κόστος ανά κιλό για υπέρβαρες αποσκευές. Η ασάφεια αυτή καθιστά, σε περίπτωση υπέρβαρων αποσκευών, το συνολικό τίμημα που καλούνται να καταβάλουν οι επιβάτες-καταναλωτές αόριστο και δύσκολο να προσδιοριστεί με κριτήρια ειδικά καθορισμένα στη σύμβαση (εδάφιο ια', παρ. 7, άρθρο 2 του ν. 2251/1994). Η συγκεκριμένη πληροφορία περιλαμβάνεται βέβαια στην ιστοσελίδα της εταιρείας, όχι όμως στην Ελληνική γλώσσα. Επί συμβάσεων που καταρτίζονται στην

Ελλάδα, προκειμένου οι καταναλωτές να λαμβάνουν πραγματική γνώση του περιεχομένου τους, οι γενικοί όροι συναλλαγών (ΓΟΣ) πρέπει να είναι διατυπωμένοι στην Ελληνική γλώσσα. Από το κείμενο, ωστόσο, του νόμου (άρθρο 2, παρ. 2 του ν. 2251/1994) προκύπτει ότι ο κανόνας της διατύπωσης των ΓΟΣ στην Ελληνική γλώσσα αναφέρεται μόνο στις εθνικές συναλλαγές και δεν ισχύει για διεθνείς συναλλαγές που συνδέονται με αλλοδαπή έννομη τάξη. Τα διεθνή συναλλακτικά ήθη, όμως, καθώς και η καλή πίστη επιβάλλουν στον χρήστη να μεταφράζει τους όρους μεταφοράς στη γλώσσα της κύριας σύμβασης. Εξαιρούνται, βεβαίως, οι περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες οι ΓΟΣ είτε αποτελούν όρους διεθνών συμβάσεων που είναι διατυπωμένες σε γλώσσα διεθνών συναλλαγών, όπως είναι η Αγγλική, είτε όταν λόγω της φύσης της σύμβασης και των συγκεκριμένων συνθηκών, η εκ μέρους του καταναλωτή γνώση άλλης γλώσσας από εκείνη της κύριας σύμβασης είναι αξιώσιμη και δεν αντίκειται στην αρχή της καλής πίστης. Πρόκειται για άλλη μια περίπτωση που οι ίδιοι οι καταναλωτές θα πρέπει να διαθέτουν στοιχειώδη ενημέρωση για την ευθύνη του αερομεταφορέα προς αποζημίωση σε περίπτωση απώλειας αποσκευών ή εμπορευμάτων.

- ☐ Καταχρηστικοί ΓΟΣ (αόριστο τίμημα, ξενόγλωσσοι όροι στις συμβάσεις-εισιτηρία, κ.λπ.)
- ☐ Μερική/ολική απώλεια ή καταστροφή μέρους των αποσκευών μετά το πέρας προγραμματισμένων πτήσεων
- ☐ Ακυρώσεις δρομολογίων, καθυστερήσεις αναχωρήσεων-αφίξεων
- ☐ Άλλες καταγγελίες

Καταγγελίες σχετικά με τις αεροπορικές εταιρείες

ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

Ο Συνήγορος του Καταναλωτή δέχθηκε σημαντικό αριθμό αναφορών για μονομερείς (από την πλευρά των ασφαλιστικών εταιρειών) τροποποιήσεις όρων συμβάσεων ασφάλισης ζωής. Καταναλωτές καταγγέλλουν εν προκειμένω στην Αρχή μας την υψηλή αναπροσαρμογή των ετήσιων ασφαλίσεων τους.

Άλλοι καταναλωτές μάς επισημαίνουν με τις αναφορές τους το γεγονός ότι κάποιες φορές οι εταιρείες καταγγέλλουν τα ασφαλιστήρια συμβολαίων ζωής με την αιτιολογία ότι οι περί υγείας δηλώσεις των ασφαλισμένων πάνω στις οποίες στηρίχθηκε κατά το παρελθόν η σύναψη των συμβολαίων ήταν αναληθείς.

Σύμφωνα με τον ν. 2496/1997, κατά τη σύναψη της σύμβασης ο λήπτης της ασφάλισης υποχρεούται να δηλώσει στον ασφαλιστή κάθε στοιχείο ή περιστατικό που γνωρίζει, το οποίο είναι αντικειμενικά ουσιώδες για την εκτίμηση του κινδύνου, καθώς επίσης να απαντήσει σε κάθε σχετική ερώτηση του ασφαλιστή.

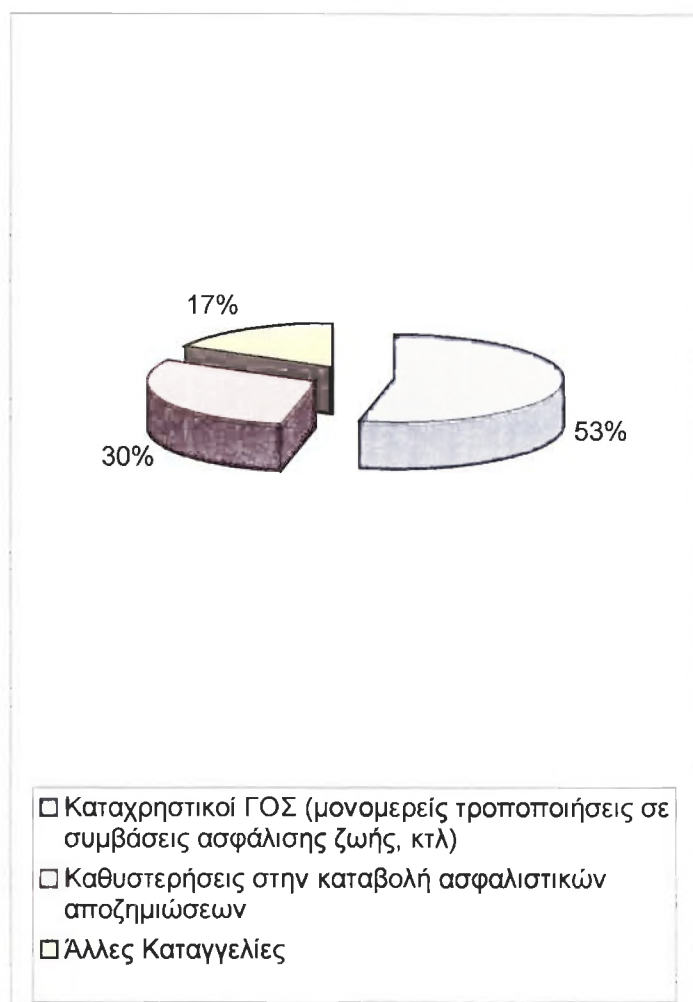
Στοιχεία και περιστατικά για τα οποία ο ασφαλιστής έθεσε σαφείς γραπτές ερωτήσεις τεκμαίρεται ότι είναι τα μόνα που επηρεάζουν την από μέρους του εκτίμηση και αποδοχή του κινδύνου.

Εάν ο ασφαλιστής συνάψει τη σύμβαση με βάση γραπτές ερωτήσεις, δεν μπορεί να επικαλεστεί το γεγονός ότι συγκεκριμένες ερωτήσεις έμειναν αναπάντητες, ότι δεν ανακοινώθηκαν περιστάσεις που δεν αποτελούσαν αντικείμενα ερώτησης ή ότι δόθηκε καταφανώς ελλιπής απάντηση σε γενική ερώτηση, εκτός αν ο αντισυμβαλλόμενος ενήργησε κατά τον τρόπο αυτό με πρόθεση να εξαπατήσει τον ασφαλιστή.

Ορισμένες καταναλωτικές διαφορές που καλείται να επιλύσει η Αρχή μας ανακύπτουν από τη διάσταση απόψεων ανάμεσα σε καταναλωτές και εταιρείες επί του ακόλουθου θέματος: οι ασφαλιστικές εταιρείες ισχυρίζονται ότι ενημερώνουν τους ασφαλισμένους για τις ληξιπρόθεσμες δόσεις τους και τις εξ αυτού του γεγονότος συνέπειες με ταχυδρομικές επιστολές που αποστέλλουν, τις οποίες όμως οι καταναλωτές δηλώνουν κατηγορηματικά ότι ουδέποτε έλαβαν.

Όπως όμως έχει κριθεί από τη νομολογία, δεν αρκεί η αποστολή της ειδοποίησης, αλλά η πραγματική περιέλευση αυτής στον ασφαλισμένο. Ο Συνήγορος του Καταναλωτή απευθύνεται κατά περίπτωση στις αρμόδιες υπηρεσίες των Ελληνικών Ταχυδρομείων για την πιστοποίηση ή όχι της αποστολής αυτών των επιστολών από τις ασφαλιστικές εταιρείες προς τους ασφαλισμένους, ώστε να υπάρχει απόδειξη σχετικά με το αν: (α) οι εταιρείες ορθώς και δικαιολογημένα κατά τον νόμο προέβησαν στη λύση της ασφαλιστικής σύμβασης, ή αν (β) πρόκειται για αυθαίρετη και καταχρηστική πράξη τους σε βάρος των συμφερόντων των αντισυμβαλλόμενων.

Όταν όμως πρόκειται για λόγους υγείας η εξωδικαστική επίλυση των καταναλωτικών διαφορών είναι μία διαδικασία αρκετά χρονοβόρα που προκαλεί σημαντικές καθυστερήσεις δείχνοντας την αδυναμία των καταναλωτών να διεκδικήσουν βασικά δικαιώματά τους.

Κατηγορίες καταγγελιών σχετικά με ασφαλιστικές εταιρείες
ΠΗΓΗ: ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ (ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2006-2007)

Οι παραπάνω περιπτώσεις (Ινστιτούτα Αδυνατίσματος και Γυμναστήρια, Δημόσιες επιχειρήσεις, Αερομεταφορές και Ασφαλιστικές εταιρείες) κάνουν εμφανές το γεγονός ότι τόσο οι αρμόδιοι φορείς όσο και η πληθώρα των καταναλωτικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στον Ελληνικό χώρο δεν είναι αρκετά για την προάσπιση των καταναλωτών από τις παράπλευρες πρακτικές κάποιων επιχειρηματιών. Είναι χαρακτηριστικό ότι καταναλωτές καλούνται να καταβάλουν χρηματικά ποσά για μεγάλα χρονικά διαστήματα μετά την καταγγελία της σύμβασης τους με επιχειρηματίες που τους έχουν παραπλανήσει. Ακόμη και όταν καταφεύγουν στη δικαιοσύνη για την αποκατάσταση των ζημιών που έχουν υποστεί υφίστανται σημαντικές καθυστερήσεις ενώ η καταβολή των ποσών αυτών συνεχίζεται.

Όπως φαίνεται και από τα στοιχεία του Συνηγόρου του Πολίτη μια σειρά δικαστικών υποθέσεων εκκρεμεί ακόμη ενώ οι υποθέσεις που αφορούν τις δημόσιες επιχειρήσεις δεν πρόκειται να διευθετηθούν λόγω τόσο της απροθυμίας των εκπροσώπων των επιχειρήσεων αλλά και του τεράστιου κόστους που θα πρέπει να καταβάλουν οι καταναλωτές για να βρουν το δίκιο τους.

Αλλά και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει επισημάνει την ακρίβεια και γενικότερ την ελλιπή αντιμετώπιση καταχρηστικών πρακτικών που οδηγούν σε υπερβολικές ανατιμήσεις προϊόντων από τις ελληνικές επιχειρήσεις. Η χώρα μας βρίσκεται στις πρώτες θέσεις όσον αφορά τον πληθωρισμό στην ευρωζώνη - τον Ιούνιο ο ετήσιος πληθωρισμός (year on year) ανήλθε, σύμφωνα με τα στοιχεία που έδωσε στη δημοσιότητα η Eurostat, στο 3% έναντι μέσου όρου 2,4% στις 12 χώρες-μέλη της ΟΝΕ, ενώ δεν υπάρχουν ενδείξεις για αποκλιμάκωση των πληθωριστικών πιέσεων στο άμεσο μέλλον. Μπορεί τους τελευταίους μήνες η άνοδος των τιμών σε αρκετά βασικά είδη να οφείλεται στις τιμές του πετρελαίου, ωστόσο η Κομισιόν θεωρεί ανεπαρκή τα μέτρα που έχουν λάβει οι τελευταίες κυβερνήσεις με στόχο την προστασία των ελλήνων καταναλωτών. (www.europeancommmity.com, 20/4/2008)

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Θεωρητικά αποτελεί ένα από τα ουσιαστικότερα αναχώματα απέναντι στην ασυδοσία της αγοράς. Στην πραγματικότητα, το καταναλωτικό κίνημα στην Ελλάδα κουβαλάει κι αυτό σε ένα τμήμα του την παθογένεια της ελληνικής πραγματικότητας: αδυναμία συντονισμού για κοινές δράσεις απέναντι σε μεγάλα προβλήματα, όπως η ακρίβεια και οι αθέμιτες εμπορικές πρακτικές.

Βασική παθογένεια του ελληνικού καταναλωτικού κινήματος είναι ο πολυκερματισμός και η έλλειψη ανεξαρτησίας.

Πολλές οργανώσεις λειτουργούν ως «εταιρείες ευρωπαϊκών προγραμμάτων». Πολλές καταναλωτικές οργανώσεις τρέχουν ευρωπαϊκά προγράμματα ως partners. Αυτό σημαίνει ότι συμμετέχουν σε ένα ευρύτερο πρότζεκτ, είτε με άλλες ευρωπαϊκές, είτε με πανεπιστήμια ή άλλους φορείς.

Για να μπορεί το καταναλωτικό κίνημα να παίξει αυτόν τον ρόλο, πρέπει να είναι ζωντανό και ενεργό συνεχώς. Δεν πρέπει να περιμένει παθητικά για να δράσει σε συνθήκες κρίσης ή μεγάλης φόρτισης, για να μεταθέτει τις ευθύνες για ανάληψη μέτρων στην

κυβέρνηση ή σε άλλη δημόσια αρχή. Κάτι τέτοιο δίνει στα καταναλωτικά ζητήματα εποχικό χαρακτήρα, πλήττει το κύρος και το εκτόπισμα των απόψεών του και κυρίως κοστίζει χρήμα αλλά και χρόνο στους πολίτες.

Το καταναλωτικό κίνημα δεν μπορεί να αρκείται σε ρόλο παρατηρητή των τεκταινομένων, των πρακτικών της αγοράς, των θεσμών και όρων που δημιουργεί, δεν μπορεί επίσης να παίζει ρόλο απλώς συμπληρωματικό των κρατικών αδυναμιών. Το καταναλωτικό κίνημα οφείλει να έχει θέση για τους μηχανισμούς ανισοτήτων και ανεπαρκειών από την γενεσιουργό τους αιτία μέχρι την κατάλυσή τους, που αποτελεί και τον τελικό στόχο του. Στο σημερινό γίγνεσθαι τα κοινωνικά κινήματα έχουν ως στόχο την αυτοκατάργηση τους, την παύση της αξίας και χρησιμότητάς τους, αφού αυτό θα σήμαινε την επίτευξη των σκοπών τους (π.χ. οικολογικό κίνημα, αντιπολεμικό κίνημα). Έτσι μόνο μπορεί να αποτελέσει κοινωνικό κίνημα το καταναλωτικό, με την σαφή παρέμβαση στους μηχανισμούς και στην δημιουργία τους, αλλιώς θα συνεχίσει να λειτουργεί μόνο παραπληρωματικά στις ανάγκες ενός κοινωνικοοικονομικού συστήματος που διαρκώς παράγει προβλήματα και προβληματικές συνθήκες.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ball, W. και Peter G. (2001) *Σύγχρονη Πολιτική και Διακυβέρνηση*, Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήσης
2. R.Dahl (1979) *Σύγχρονη Πολιτική Ανάλυση*, Εκδόσεις: Παπαζήσης
3. Δεμερτζής, Ν. (2002) *Η Πολιτική Επικοινωνία στην Ελλάδα*, Αθήνα : Παπαζήσης.
4. Δεμερτζής, Ν. (2002) *Πολιτική Επικοινωνία, Διακινδύνευση, Δημοσιότητα, Διαδίκτυο*, Αθήνα : Παπαζήσης .
5. Δημόπουλος, Ν. Μπαλάς, Ι. Χασσίδ (2001) *Οικονομική ολοκλήρωση και Πολιτικές*, Εκδόσεις: Σιδέρη, Αθήνα .
6. Διαμαντόπουλος, Θ. (1993) *Το Κομματικό Φαινόμενο*, Αθήνα Εκδόσεις: Παπαζήση
7. Διαμαντόπουλος, Θ. (2001) *Εκλογικά συστήματα : Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές*, Αθήνα, Εκδόσεις: Πατάκη.
8. Θεσμικές, πολιτικές και οικονομικές πτυχές, Θεμέλιο /Βιβλιοθήκη Ευρωπαϊκών Θεμάτων, Αθήνα, 1995.
9. Carnoy M. (1990) *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, Αθήνα, Εκδόσεις: Οδυσσέας.
10. Gellner E., (1999) *Η Κοινωνία των Πολιτών και οι Αντίπαλοί της*, Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήσης .
11. Hall, S. B. Gieben (επιμ.), (2002) *Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας, Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*, Αθήνα, Εκδόσεις: Σαββάλας.
12. Hall, S. D., Held, B. Gieben (επι μ.), (2002) *Η νεωτερικότητα σήμερα, Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*, Αθήνα Εκδόσεις: Σαββάλας .
13. Held D. (1995) *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Αθήνα : Στάχυ.
14. Καρβούνης, Σ., (2004) *Εισαγωγή στην οργάνωση και λειτουργία του κράτους*, Αθήνα : Πατάκης
15. Κιούκας Δ., (2006), *Ευρωπαϊκά Πολιτικά Συστήματα και Ομάδες Συμφερόντων*, Αθήνα, εκδ. Σιδέρης
16. Κοκαβέσης Φ., Κατσούλης, Η., Lenk, K., (1990) *Πολιτική κοινωνιολογία : Δομές και μορφές ενσωμάτωσης της κοινωνίας*, Θεσσαλονίκη : Παρατηρητής
17. Κουτσουμπίνης, Στέφανος (1998) *Η εξέλιξη των εκλογικών συστημάτων σε επτά χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2^η έκδοση* - Αθήνα : Σάκκουλας.
18. Λάβδας Κωνσταντίνος (2004), *Συμφέροντα και Πολιτική, Οργάνωση Συμφερόντων και Πρότυπα Διακυβέρνησης*,

- Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήσης.
- 19.Θ. Λίποβατς, "Η απουσία κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα," Οικονομικός Ταχυδρόμος, 22 Απριλίου 1993.
 - 20.Μακρίδης, Ρόης Κ.(1981) Σύγχρονα πολιτικά συστήματα : Ευρώπη / Roy C. Macridis. - 4^η έκδ. - Αθήνα : Παπαζήσης, (Βιβλιοθήκη πολιτικής επιστήμης)
 - 20.Μακρυδημήτρης Α.(2002) Κράτος και κοινωνία των πολιτών, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, Αθήνα,
 - 21.Mený Yves (1996) Συγκριτική Πολιτική Ανάλυση: Οι δημοκρατίες Γερμανίας, Ιταλίας, Μεγάλης Βρετανίας και Ηνωμένων Πολιτειών, Αθήνα: Παπαζήσης.
 - 22.Μούσης, Νίκος Σ. (2000) Εγχειρίδιο ευρωπαϊκής πολιτικής , Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήσης.
 - 23.Παπαδημητρίου, Γιώργος(2002) Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης , Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήσης.
 - 24.Παπαζήσης, Α.,(1985) Η πολιτική σκέψη : από τις απαρχές ως τις μέρες μας, Αθήνα , Εκδόσεις: Παπαζήσης.
 - 25.Σωτηρόπουλος Δ. (2004) Η Κοινωνία των Πολίτων στην Ελλάδα: Ατροφική ή Αφανής, Αθήνα, Εκδόσεις:Ποταμός.
 - 26.Τριγάζης, Πάνος (1997) Οι πολίτες απαιτούν : Οι προτάσεις των κινημάτων για μian άλλη Ευρώπη, Αθήνα, Εκδόσεις:Ελληνικά Γράμματα.
 - 27.Τσάτσος, Δημήτρης Θ. (2001) Ευρωπαϊκή συμπολιτεία : Για μια ένωση λαών με ισχυρές πατρίδες, Αθήνα : Καστανιώτη.
 - 28.Π - Στάγκος -Ευγ . Σαχπεκίδου (2000) Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης , Εκδόσεις: Σάκκουλας , Αθήνα - Θεσσαλονίκη ,
 - 29.Κ . Στεφάνου (2001) Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση , τόμος Α : Γενικά και θεσμικά χαρακτηριστικά μετά τη Νίκαια , Αθήνα – Κομοτηνή.
 - 30.Schwartzenberg R. (1981) Πολιτική Κοινωνιολογία , τ . Α -Β , Θεσσαλονίκη , Εκδόσεις: Παρατηρητής.
 - 31.Weber Max, (1980) Κοινωνιολογία του Κράτους , Αθήνα , Εκδόσεις: Κένταυρος .
 - 32.Χαραλάμπης Χ. (1998) Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση , Αθήνα , Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
 - 33.Ψημίτης Μ. (2006) Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα, Αθήνα, Εκδόσεις: Ατραπός

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

1. Ahrari M. (1987) *Ethnic Groups and U.S. Foreign Policy*, New York: Greenwood Press.
2. Ambrosio T. (2002) *Ethnic Identity Groups and U.S. Foreign Policy*, Westport, CT: Praeger
3. ANDERSON, P. (2002) "Internationalism: a Breviary", New Left Review, March/April.
4. ASHIER H.K. (2005) *Nonprofit Organizations – Theory, Management, Policy* London: Routledge.
5. BLUMER H. (1946) "Collective Behavior" στο McClung-Lee A. New Outline of the Principles of Sociology, New York.
6. BUECHLER, S. M. (2000) *Social Movements in Advanced Capitalism: The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism*, Oxford University Press.
7. CALHOUN, C. (1995) "'New Social Movements' of the Early Nineteenth Century", στο M. Traugott (επιμ.) *Repertoires & Cycles of Collective Action*, Durham/Λονδίνο: Duke University Press.
8. CIGLER A. and B. LOOMIS (1991) *Interest Groups Politics*, Washington DC: Congressional Quarterly Inc.
9. CLEMENS, E. S., D. C. MINKOFF (2004) "Beyond the Iron Law: Rethinking the Place of Organizations in Social Movement Research" στο Snow, D., S. A. Soule, H. Kriesi (επιμ.) *The Blackwell Companion to Social Movements*, Οξφόρδη: Blackwell Publishing.
10. COHEN J.L. & A. ARATO (1992) *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, MA: MIT Press.
11. COLLINS R. & N. HICKMAN (1991) "Altruism and culture as and Nonprofit Organizations, 2(2) 1-15.
12. DAVIS, G. W. R. SCOTT, M. ZALD, D. MCADAM (επιμ.) (2005) *Social Movements and Organization Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
12. DELLA PORTA, D. (1995) *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, Νέα Υόρκη: Cambridge University Press.

13. DELLA PORTA & M. DIANI (1999) *Social Movements – An Introduction*, Oxford: Blackwell.
14. DELLA PORTA, D., H. KRIESI, D. RUCHT (επιμ.) (1999) *Social Movements in a Globalizing World*, Λονδίνο: Macmillan.
15. DELLA PORTA, D., S. TARROW (2005) (επιμ.) *Transnational Protest & Global Activism: People, Passions, and Power*, Langham/ Boulder/ Νέα Υόρκη/ Τορόντο/ Οξφόρδη: Rowman Littlefield Publishers, Inc.
16. DIANI, M., D. McADAM (2003) (επιμ.) *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*, Οξφόρδη: Oxford University Press.
17. EARL, J. (2004) "The Cultural Consequences of Social Movements" στο Snow, D., S. A. Soule, H. Kriesi (επιμ.) *The Blackwell Companion to Social Movements*, Οξφόρδη: Blackwell Publishing.
18. GAMSON, W. A. (1990) *The Strategy of Social Protest*, 2^η έκδοση, Belmont, CA: Wadsworth.
19. GAMSON, W. A., D. S. MEYER (1996) 'Framing Political Opportunity' στο McAdam, D., J. D. McCarthy, M. N. Zald (επιμ.) *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge: Cambridge University Press.
20. GIUGNI, M., D. McADAM, C. TILLY (επιμ.) (1999) *How Social Movements Matter (Social Movements, Protest, and Contention*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
21. Glazer N. and D. Moynihan, (1975), *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge, MA: Harvard University Press
22. GOFFMAN, E. (1986) *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Βοστώνη: Northeastern University Press.
23. GOLDSTONE, J. A., C. TILLY (2001) "Threat (and Opportunity): Popular Action and State Response in the Dynamics of Contentious Action", στο Aminzade, R. R. κ.α. (2001) (επιμ.) *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
24. GOODWIN, J., J. M. JASPER (επιμ.) (2003) *The Social Movements Reader: Cases and Concepts*, Οξφόρδη: Blackwell.
25. GUMPORT P.J. (2000) *Academic restructuring: Organizational change and institutional imperatives*, Higher Education: The International Journal of Higher Education and Educational Planning.

- HABERMAS J. (1987) *The Theory of Communicative Action*, vol. II: System and Lifeworld, Cambridge: Polity Press.
26. HARRIGAN J., (1996), *Politics and the American Future*, Toronto: McGraw-Hill
27. HEERSON P. et al. (1998) *The Interest Group Connection: Electioneering, Lobbying and Policymaking in Washington*, Chatham, NJ: Chatham House Publishers Inc.
28. HOWARD ZINN (1995) *A People's History of the United States: 1492-Present* New York: Harper Perennial,
29. JASPER J. (1997) *The Art of Moral Protest: Culture, Biography, and Creativity in Social Movement*, Chicago: Chicago University Press.
30. IMIG, D., S. TARROW, (2001) (επιμ.) *Contentious Europeans: Protest and Politics in an Emerging Polity*, Langham/ Boulder/ Νέα Υόρκη/ Τορόντο/ Οξφόρδη: Rowman Littlefield Publishers, Inc.
31. KRIESI, H. (2004) *"Political Context and Opportunity"* στο Snow, D., S. A. Soule, H. Kriesi (επιμ.) *The Blackwell Companion to Social Movements*, Οξφόρδη: Blackwell Publishing.
32. LANDOW, G. P. (2006) *Hypertext 3.0: Critical Theory and New Media in an Era of Globalization*, Βαλτιμόρη, MD: The Johns Hopkins University Press.
33. Lindsay J., (1994), *Congress and the Politics of U.S. Foreign Policy*, Baltimore, Maryland: The John Hopkins University Press
34. McADAM, D. (1996) 'Conceptual Origins, Problems, Future Directions', στο McAdam, D., J. D. McCarthy, M. N. Zald (επιμ.) *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge: Cambridge University Press.
35. McADAM, D. (1999) 'The Biographical Impact of Activism' στο Giungi, M., D. McAdam, C. Tilly (επιμ.) (1999) *How Social Movements Matter (Social Movements, Protest, and Contention)*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
36. McADAM, D., J. D. McCARTHY, M. ZALD (επιμ.) (1996) *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge: Cambridge University Press.
37. McADAM, D., S. TARROW, C. TILLY (2001) *Dynamics of Contention*, Cambridge/ Νέα Υόρκη: Cambridge University Press.

38. McADAM, D. (1983) *"Tactical Innovation and the Pace of Insurgency"*, American Sociological Review 48, σελ. 735-54.
39. McADAM, D. (1995) *"Initiator' and 'Spin-off' Movements: Diffusion Processes in Protest Cycles"*, στο M. Traugott (επιμ.) *Repertoires and Cycles of Collective Action*, Durham, NC: Duke University Press.
40. McADAM, D.; D. A. SNOW (1997) *Social Movements: Readings on Their Emergence, Mobilization, and Dynamics*, Λος Άντζελες: Roxbury Publishing Company.
41. McCARThY, J. D., M. ZALD (1977) *'Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory'*, American Journal of Sociology, 82: 1212-41.
42. McADAM J. (1982) *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*. Chicago: Chicago University Press.
43. MELLUCI, Alb. (1989) *Nomads of the present: social movements and individual needs in contemporary society*, London, Hutchinson
44. MELUCCI, A. (1996) *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge/Νέα Υόρκη: Cambridge University Press.
45. MUNCK, R. (επιμ.) (2004) *Labour and Globalisation: Results and Prospects*, Liverpool: Liverpool University Press.
46. PARK E.R. & BURGESS W.E. (1924), *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago, University of Chicago Press
47. PIPER D. and R. TERCHEK (1983) *Interaction, Foreign Policy and Public Policy*, Washington DC: American Enterprise Institute.
48. PIVEN, F., R. CLOWARD (1979) *Poor People's Movements: Why they Succeed, How they Fail*, Νέα Υόρκη: Vintage Books.
49. PIVEN, F. F., R. CLOWARD (1992) *"Normalizing Collective Protest"* στο Morris, A., C. McClurg Mueller (επιμ.) *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press.
50. PROOS P., (1975), *Pressure Group Behavior*, Toronto: McGraw-Hill
51. RYDEN D., (1996) *Representation in Crisis: The Constitution, Interest Groups, and Political Parties*, New York: State University of New York Press
52. SCOTT A. (1990) *Ideology and the New Social Movements*, London: Unwin Hyman
- SMITH, J. (2004) *"Transnational Processes and*

- Movements*" στο Snow, D., S. A. Soule, H. Kriesi (επιμ.) *The Blackwell Companion to Social Movements*, Οξφόρδη: Blackwell Publishing.
53. SNOW, D., E. B. ROCHFORD JR, S. K. WORDEN, R. D. BENFORD (1986) *"Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation"*, *American Sociological Review* 51: 463-81.
 54. SNOW, D., S. A. SOULE, H. KRIESI (επιμ.) *The Blackwell Companion to Social Movements*, Οξφόρδη: Blackwell Publishing.
 55. SNOW, D. A. (2004) *"Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields"* στο Snow, D., S. A. Soule (επιμ.) *The Blackwell Companion to Social Movements*, Οξφόρδη: Blackwell Publishing.
 56. SOULE, S. (2004) *"Diffusion Processes within and across Movements"* στο Snow, D., S. A. Soule, H. Kriesi (επιμ.) *The Blackwell Companion to Social Movements*, Οξφόρδη: Blackwell Publishing.
 57. TARROW, S. (1989) *Democracy and Disorder: Protest and Politics in Italy 1965-1975*, Οξφόρδη: Clarendon Press.
 58. TARROW, S. (1995) *"Cycles of Collective Action: Between Moments of Madness and the Repertoire of Contention"*, στο Traugott, M. (επιμ.) *Repertoires & Cycles of Collective Action*, Durham/Λονδίνο.
 59. TARROW, S. (1998) *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, 2^η έκδοση, Cambridge: Cambridge University Press.
 60. TARROW, S., (2005) *The New Transnational Activism*, Cambridge: Cambridge University Press.
 61. TAYLOR, V., N. VAN DYKE (2004) *"Get up, Stand up: Tactical Repertoires of Social Movements"* στο Snow, D., S. A. Soule, H. Kriesi (επιμ.) *The Blackwell Companion to Social Movements*, Οξφόρδη: Blackwell Publishing.
 62. TILLY, C. (1983) *"Speaking Your Mind without Elections, Surveys, or Social Movements"*, *The Public Opinion Quarterly*, 47: 4. (χειμώνας).
 63. TILLY, C. (1995) *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
 64. TILLY, C. (1995) *"Contentious Repertoires in Great Britain, 1758-1834"* στο M. Traugott (επιμ.) *Repertoires & Cycles of Collective Action*, Durham/Λονδίνο: Duke University Press.
 65. TILLY, C. (1999) *"From Interactions to Outcomes in Social Movements"*, στο Giugni, M., D. McAdam, C. Tilly (επιμ.)

- (1999) *How Social Movements Matter* (Social Movements, Protest, and Contention), Minneapolis: University of Minnesota Press.
66. TILLY, C. (2004) *Social Movements, 1768-2004*, Λονδίνο: Paradigm Publishers
67. TURNER H.R. and Killian L. (1987), *Collective Behavior*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall.
68. TURNER J.H., (1997) *The Institutional Order: Economy, Kinship, Religion, Polity, Law, and Education in Evolutionary and Comparative Perspective*, Manlo Park, CA: Addison Wesley Longman, Inc.
69. TVERSKY B. (1993) "*Cognitive maps, cognitive collages and spatial mental models*" στο A. U. Frank, I. Campari (επιμ.) *Spatial Information Theory: Theoretical Basis for GIS*, Χαϊδελβέργη/ Βερολίνο: Springer-Verlag.
70. VILE M. (1999) *Politics in the USA*, New York: Routledge
71. VOSS, K., R. SHERMAN (2000) "*Breaking the Iron Law of Oligarchy: Union Revitalization in the American Labor Movement*", *American Journal of Sociology* 106: 2 (Σεπτέμβριος), σελ. 303-49.
72. ZEIGLER L. and G. PEAK (1972) *Interest Groups in American Society*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall Inc.
- ZOLBERG, A. R. (1972) "*Moments of Madness*", *Politics and Society*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

1. Dekmejian R. and A. Themelis, 1997, "*Ethnic Lobbies in U.S. Foreign Policy*", Panteion University of Social Sciences: Occasional Research Paper, Number13
2. Mearsheimer J. and S. Walt, 2006, "*Unrestricted Access*" *Foreign Policy*, May/June
(<http://www.foreignpolicy.com/story/cms.php?storyid=350>
[19.10.2007])
3. Shain Y., 1995, "Multicultural Foreign Policy", *Foreign Policy*, Fall.

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τηλ. 210 - 92 01 001

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

--	--	--

